

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 24/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права», Україна,
73039, м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1912 від 30.05.2024 року.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права 31.01.2025 р., протокол № 1

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

Заступник

головного редактора: **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предмєстніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;

Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;

Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент;

Маслова Я. І. – доктор юридичних наук;

Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;

Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;

Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Тимчишин А.М. – доктор юридичних наук, доцент;

Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Кубасенко А.В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Ульянов О.І. – кандидат юридичних наук, доцент;

Цехан Д.М. – доктор юридичних наук, професор;

Борко А.Л. – доктор юридичних наук, професор;

Бараненко Д.В. – доктор юридичних наук, професор;

Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;

Мандзик П.І. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу,

ТОВ «Паливно-торгова фірма «Центр»;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Арабаджи Н.Б.

Особливості юридичної освіти в умовах дистанційного навчання7

Гафич І.І., Гафич О.І.

Порівняльний аналіз академічного юридичного письма в різних правових системах.....15

Завадська І.М.

Особливості правових аспектів розвитку освіти України в 1917–1918 рр..... 21

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Блошкіна О.О., Щербяк Ю.В.

Проблеми застосування обмежувального припису стосовно кривдника та перспективи їх вирішення.....28

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Кіщак Д.С.

Правовідносини із визнання юридичної особи банкрутом: поняття та момент їх виникнення.....35

Попович С.М.

Особливості реалізації господарської компетенції органами Національної поліції України 42

Ярмоленко О.С.

Захист прав кредиторів під час застосування до боржника процедури розпорядження майном.....49

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Картавих В.В.

Поняття «конфлікт у трудових відносинах»: причини, класифікація.....55

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Біла-Тіунова Л.Р.

Податковий контроль в межах цифрових податкових систем в умовах інтеграції України до ЄС.....61

Бондар Д.В.

Досвід адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в Європейському Союзі..... 68

Дяченко О.О. Категорійно-змістова визначеність правового концепту «небанківські фінансові установи».....	77
Кірін Р.С., Ширшикова Р.М. Розвиток законодавства про е-урядування на підетапі першої концепції (2011–2014 рр.).....	84
Соцька А.М. Природа відповідальності у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами в Україні.....	103
Хміль Д.І. Порівняльно-правовий аналіз адміністративно-правових обмежень прав людини в умовах воєнного стану у Франції.....	110
Чемерис М.С. Фінансово-правове регулювання надання бюджетних грантів та їх оподаткування.....	115
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Кузнєцов М.Г. Способи перешкоджання реалізації виборчих прав: кримінально-правова характеристика	122
Макаренков О.Л. Делегалізація корупційних доходів і фінансування тероризму криміналістичними цифровими технологіями.....	128
Хорошун О.В. Державне бюро розслідувань України у порівнянні з Федеральним бюро розслідування США: виклики та перспективи.....	138

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Arabadzhy N.B.

Peculiarities of legal education in distance learning conditions.....7

Hafych I.I., Hafych O.I.

Comparative analysis of academic legal writing in different legal systems.....15

Zavadska I.M.

Features of the Legal Aspects of the Development of Education in Ukraine in 1917–1918.....21

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Bloshkina O.O., Shcherbyak Yu.V.

Problems of the application of a restrictive prescription regarding the offender
and prospects for their solution28

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Kishchak D.S.

Legal relations on declaring a legal entity bankrupt: concept and moment of their occurrence.....35

Popovich S.M.

Peculiarities of implementation of economic competence by the bodies
of the National Police of Ukraine.....42

Iarmolenko O.S.

Protection of creditors' rights during the application of property disposition procedures
to the debtor.....49

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kartavykh V.V.

The concept of “conflict in labor relations”: causes, classification..... 55

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bila-Tiunova L.R.

Tax Control within Digital Tax Systems in the Context of Ukraine's Integration into the EU.....61

Bondar D.V.

Experience of administrative and legal regulation of the use of information technologies
in the field of ensuring the safety of life in the European Union..... 68

Diachenko O.O.	
Categorical and Substantive Definition of the Legal Concept of “Non-Banking Financial Institutions”	77
Kirin R.S., Shyrshykova R.M.	
Development of legislation on e-government at the sub-stage of the first concept (2011–2014).....	84
Sotska A.M.	
The nature of responsibility in the field of guardianship and care of adults in Ukraine.....	103
Khmil D.I.	
Comparative legal analysis of administrative legal restrictions of human rights under martial state in France.....	110
Chemerys M.S.	
Financial legal regulation of the provision of budget grants and their taxation.....	115
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW	
Kuznietsov M.H.	
Ways to obstruct the realization of electoral rights: criminal law characterization.....	122
Makarenkov O.L.	
Delegalization of corruption proceeds and terrorist financing using forensic digital technologies.....	128
Khoroshun O.V.	
The State Bureau of Investigation of Ukraine in comparison with the US Federal Bureau of Investigation: challenges and prospects.....	138

УДК 378:14

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.01>

Арабаджи Н.Б.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Вступ. Освіта є фундаментальною сферою суспільного життя, якість якої визначається ефективністю освітнього процесу. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій відкриває нові перспективи для взаємодії учасників освітнього процесу та забезпечення високої якості освітніх послуг. Це сприяє створенню передумов для впровадження та широкого застосування нових методів й форм навчання в галузі вищої юридичної освіти. Від вищою освітою розуміють фундаментальний інститут суспільства, що забезпечує інтелектуальний, культурний, духовний, соціальний та економічний розвиток держави. З огляду на це, вища освіта повинна відповідати сучасним соціально-економічним викликам.

Національний та закордонний досвід розвитку системи освіти указує на те, що її майбутнє тісно пов'язано з використанням дистанційного навчання, що стало невід'ємним елементом нашого життя. Так, дистанційну освіту прийнято визначати як один із пріоритетних напрямків реформування та стратегічного розвитку освітньої системи України загалом. Ефективна реалізація переваг, що надає дистанційне навчання, можлива лише при умові надання процесам його впровадження та розвитку ознак системності, керуваності й прогнозованості. Дослідження принципів, технології, логіки і валідності дистанційного навчання, ретельний аналіз ефективності його систем і контролю знань є важливою та актуальною проблемою нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні концепції особливостей дистанційного навчання та їх реалізація на практиці були дослідженні у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких Адамс Р.Дж., Діханц Х., Бодендорф Ф., Еккерт Б., Бикова В.Ю., Колос К.Р., Куклева В.О., Кухаренко В.М., Полат Є.С., Хуторський А.В. та багато інших.

Мета статті – дослідити проблемні аспекти юридичної освіти в умовах дистанційного навчання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зародження дистанційного навчання сягає в давнину. Так, перші документальні свідчення про дистанційне навчання датуються 1728 роком, коли в місті Бостон було запроваджено надання освітніх послуг за допомогою поштової кореспонденції. Інші вчені виокреслюють перші згадки про дистанційне навчання на період існування Берлінського інституту вивчення іноземних мов (1850 р.). Саме на той період навчання у вузі відбувалося шляхом листування, а через деякий час отримало назву кореспондентського навчання («corresponding learning») [10].

Також аналізуючи той період, можна знайти згадку про дистанційне навчання за часів сера Ісаака Пітман, вчителя англійської. Він був відомим у світі розробником стенографії. Ще у 1840 році Ісаак Пітман започаткував дистанційне навчання у Великій Британії, пропонуючи курси поштою. Цю ідею підхопили Німеччина (Чарльз Тюссе та Густав Лангеншейдт, 1856 рік) та Англія

(Лондонський університет, 1858 рік), де студенти могли отримувати академічні ступені, навчаючись дистанційно.

Свою історію дистанційне навчання веде від перших освітніх програм, які реалізовувалися за допомогою поштової кореспонденції у 1970-х р.р. в Америці. Кінець XIX ст. ознаменувався початком заочної форми навчання, що з часом отримала назву дистанційного («distant education»). Перші заклади, які її впровадили, були: університет Лондона, університет Св. Андрія у Шотландії, Королівський університет Канади, університети Чикаго та Квінсленда.

Підсумовуючи історичні основи, варто відмітити, що на початкових етапах розвитку вищої освіти дистанційне навчання було тісно пов'язане із заочним навчанням. Обидва ці формати дозволяли студентам здобувати освіту на відстані. Згодом дистанційне навчання еволюціонувало, отримало офіційне визнання і стало рівноправною формою здобуття вищої освіти, що підтверджується видачею відповідних дипломів.

Варто нагадати, що розвиток дистанційного навчання в Європі та Північній Америці привів до створення різноманітних моделей дистанційного навчання. Так, в Європі з'явилися Відкриті університети, які пропонували широкий спектр програм, а в США та Канаді – віртуальні університети, що об'єднували ресурси багатьох навчальних закладів. Це дозволило студентам з усього світу отримувати якісну освіту, не виходячи з дому [11].

Наступним етапом у розвитку дистанційного навчання та його науково-теоретичному обґрунтуванні стало масове впровадження комп'ютерних технологій у освітній процес, що розпочалося у 60-х роках XX століття. Цей процес ініціював інформатизацію освіти, сприяв модернізації навчальних програм, розробці спеціалізованого програмного забезпечення, підвищенню кваліфікації викладацького складу та пошуку нових педагогічних підходів до дистанційного навчання. Проте справжній прорив у доступно-

сті дистанційного навчання стався з появою у 1983 році Всесвітньої павутини, стандартизацією веб-сторінок та розробкою мови розмітки гіпертексту HTML, що значно розширило аудиторію потенційних користувачів.

У 1987 р. була створена Європейська асоціація університетів дистанційного навчання, що стала результатом популярності навчання на відстані. На разі, вона представлена у двадцяти країнах світу. Переважна більшість членів асоціації представлена відкритими університетами та різноманітними асоціаціями вищих навчальних закладів.

Щодо досвіду трансформаційних процесів дистанційного навчання в Україні, то варто зазначити, що вона базувалась на досвіді закладів вищої освіти країн світу. Законодавче забезпечення інформатизації освіти, зокрема прийняття Закону «Про національну програму інформатизації» у кінці 90-х років, стало важливим етапом у розвитку дистанційної освіти в Україні. Затвердження Концепції розвитку дистанційної освіти у 2000 році дозволило розширити аудиторію користувачів освітніх послуг, впровадити принципи безперервного навчання та забезпечити індивідуальний підхід до кожного студента. Прийняття вище зазначеного закону та подальша розробка нормативно-правової бази створили умови для широкого впровадження дистанційних технологій в освітній процес, що дозволило зробити освіту більш доступною та індивідуальною.»

Однак, світова пандемія COVID-19 вплинула на всі сфери суспільного життя та внесла корективи в усі сфери. Тому необхідність забезпечити одночасно безпечність та безперервність навчання призвела до широкого використання в Україні дистанційної форми здобуття освіти взагалі та вищої юридичної освіти зокрема, з використанням різних веб-серверів, платформ, ресурсів і соціальних мереж [4].

Актуальна характеристика сучасного стану дистанційного навчання в галузі юридичної освіти характеризується одночасно позитив-

ними аспектами й невирішеними проблемами. Онлайн-спілкування, з одного боку, створює певні перешкоди для ефективного діалогу між учасниками навчального процесу, а з іншого – розширює можливості для взаємодії людей, які позбавлені безпосередньої взаємодії. Тому можна згрупувати наступні труднощі у реалізації дистанційного навчання:

1. Технічні аспекти: технічна оснащеність більшості закладів вищої освіти не відповідає вимогам дистанційного навчання, а викладачі не володіють необхідними цифровими компетентностями.

2. Психологічні аспекти. Опитування студентів виявило, що одним з основних чинників, які негативно впливають на якість дистанційного навчання, є відсутність прямого спілкування з викладачами та одногрупниками. Крім того, студенти зазначають, що обмежений доступ до комп'ютера, пов'язаний з дистанційною роботою або навчанням інших членів родини, ускладнює виконання навчальних завдань [6].

Тому дистанційна освіта на сьогоднішній день набирає колосальні обороти та стає дедалі актуальнішою. Кількість тих, хто здобуде вищу освіту в системі дистанційної освіти, у 2023 р. становила 120 млн осіб. На сьогодні, розвиток дистанційних університетів – це одна з можливостей отримати освіту. До прикладу, Відкриті університети світу демонструють вражаючі результати: Open University (Великобританія) має понад 2 мільйони випускників з різних куточків планети (157 країн), Fern University (Німеччина) навчає майже 100 тисяч студентів, а University of the People (США) людей об'єднує студентів з близько 200 країн [10].

Деякі науковці наголошують, що дистанційне навчання створює ілюзію повноцінного навчального процесу, воно не може повністю замінити традиційне навчання, особливо в юридичній галузі, де практичне застосування знань є ключовим. Проте, використання комп'ютерних навчальних програм дозволяє студентам-юристам самостійно закріплювати

теоретичні знання на практичних прикладах [8, с. 240].

На сьогоднішній день, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у юридичну освіту створює сприятливі умови для активного пізнання та розвитку творчих здібностей студентів. За допомогою ІКТ студенти-юристи отримують можливість самостійно опрацьовувати великі обсяги інформації, вирішувати практичні кейси та моделювати різноманітні правові ситуації. Разом з тим, викладач залишається центральною фігурою навчального процесу, забезпечуючи індивідуальний підхід до кожного студента та створюючи атмосферу взаємодії та співробітництва [8, с. 258].

Варто відмітити думку вчених, Стіва Браммера та Тімоті Кларка, які зазначили, що пандемія COVID-19 висвітлила необхідність оперативного внесення змін до законодавства та нормативно-правових актів у сфері освіти з метою забезпечення прав студентів на отримання якісної освіти в умовах обмежень, пов'язаних з поширенням інфекційних захворювань [2].

Дистанційне навчання, засноване на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, відкриває перед студентами нові можливості для самостійної роботи, гнучкого розподілу навчального часу та отримання актуальної інформації. Більшість фахівців підкреслюють важливість розвитку таких форм навчання, особливо в структурі відокремлених підрозділів навчальних закладів. При цьому викладач набуває ролі наставника-консультанта, який допомагає студентам орієнтуватися в інформаційному просторі та розвивати необхідні компетенції [1].

Певні навчальні заклади, за для того, щоб залишатися конкурентоспроможними на досить щільному ринку, пропонують онлайн-програми за помірними цінами порівняно зі своїми традиційними програмами. Більша кількість університетів звернулася до ІТ-фахівців для розробки профільних програм з ціллю вдосконалення швидкого пере-

ходу на дистанційне навчання. Проте, дистанційна форма навчання потребує відсутності прокрастинації; його результат безпосередньо залежить від самостійності та свідомості студента, так як відсутній постійний контроль за всіма слухачами.

Серед актуальних проблем дистанційного навчання виділяється питання забезпечення об'єктивності оцінювання, оскільки існує ризик підміни студентів під час виконання контрольних завдань [9]. Так, роботодавці орієнтовані на кандидатів, які володіють комплексом компетенцій, необхідних для успішної роботи в сучасному бізнесі, зокрема, цифровою грамотністю та адаптивністю.

Дослідження свідчать, що найвищих результатів у підготовці юристів можна досягти за рахунок використання комбінованої моделі навчання, яка передбачає поєднання дистанційних технологій з очними зустрічами на початковому етапі [7]. Для успішного засвоєння юридичних дисциплін студенти-юристи потребують початкової фундаментальної підготовки у формі очних лекцій з таких базових предметів, як теорія держави і права, конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне право. Тільки після отримання міцних теоретичних знань студенти зможуть ефективно опанувати інші юридичні дисципліни в дистанційному форматі. Очні лекції з основних правових дисциплін є необхідною умовою для успішного переходу студентів-юристів до дистанційного навчання. Засвоєння фундаментальних знань на початкових етапах навчання дозволить студентам більш ефективно сприймати складніші юридичні матеріали в онлайн-форматі [6].

Для створення дійсно ефективного дистанційного навчання необхідно забезпечити студентам доступ до різноманітних навчальних матеріалів, таких як відеолекції, семінари, практикуми та інтерактивні завдання. Лише за таких умов можна говорити про динамічне та залучаюче навчальне середовище. Ефективне дистанційне навчання передбачає використання широкого спектру навчальних мате-

ріалів, включаючи відеолекції, семінари та інтерактивні завдання. Це дозволить зробити навчальний процес більш цікавим та різноманітним [3].

Таким чином, Для ефективного дистанційного навчання юристів викладачі повинні поєднувати елементи синхронного (онлайн-зустрічі в реальному часі) та асинхронного (самостійна робота зі записаними лекціями) навчання. Оптимальною моделлю дистанційного навчання для юристів є комбінація синхронних та асинхронних занять, що дозволяє забезпечити як взаємодію викладача зі студентами в режимі реального часу, так і гнучкість у навчанні. Зокрема, світ електронного навчання пропонує широкий спектр платформ, які можна поділити на дві основні категорії: комерційні (закриті) та безкоштовні (відкриті). Необхідність переходу на дистанційне навчання під час карантину призвела до зростання популярності кількох провідних платформ в Україні, які стали основними інструментами для організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. Ринок електронного навчання представлений різноманітними платформами, які поділяються на комерційні та безкоштовні. У зв'язку з карантинними обмеженнями українські вищі переважно використовують кілька основних платформ для організації дистанційного навчання, що сприяло їх популяризації:

– Google Classroom – безкоштовна онлайн-платформа від Google, розроблена спеціально для навчальних закладів, яка допомагає організувати та керувати навчальним процесом у цифровому форматі. Головна ціль сервісу полягає у прискоренню процесів обміну файлами між викладачами й студентами;

– Microsoft Teams – це абсолютно нова концепція робочого простору, яка дозволяє викладачам працювати більш продуктивно та креативно. З іншого боку, це певна спрощена версія системи управління навчанням, сутність якої проявляється у тісному спілкуванні та обміні файлами у навчальних групах. Цей

інструмент дозволяє викладачам легко вступати в контакт з будь-яким студентом, починати дискусії та знаходити необхідні матеріали для проведення занять;

– Zoom – це ліцензійне програмне забезпечення, призначене для організації та проведення освітніх заходів у дистанційному форматі. Програма забезпечує функціонал для проведення відеоконференцій, онлайн-зустрічей та інтерактивних навчальних сесій. Продукт сумісний з основними операційними системами та мобільними пристроями;

– Moodle – це універсальна платформа, яка, серед іншого, дозволяє організувати ефективну комунікацію між викладачами та студентами [6]. Система пропонує широкий спектр інструментів для організації навчального процесу, включаючи, але не обмежуючись: завдання для студентів, завантаження навчальних матеріалів, систему обміну повідомленнями, систему оцінювання та календар подій. Система забезпечує різноманітні інструменти для розробників навчальних ресурсів, що дозволяє створювати індивідуальні навчальні модулі. Передбачено різні канали комунікації: студент-студент, студент-викладач, а також онлайн та офлайн інструменти для управління навчальним процесом;

– сервіс і мобільний додаток Quizlet можна використовувати як онлайн-платформу для створення та редагування інтерактивних навчальних модулів. Вона дозволяє викладачам розробляти власні навчальні матеріали, включаючи термінологію з будь-якої спеціалізованої галузі, та доповнювати їх текстовими, аудіо та візуальними елементами. Система забезпечує гнучку конфігурацію навчальних модулів відповідно до індивідуальних потреб викладача. На думку студентів, цей мобільний додаток є дуже зручним, зокрема, наприклад, для термінологічного диктанту;

– Edpuzzl – це безкоштовна програмна платформа та мобільний додаток, призначені для створення інтерактивних навчальних матеріалів, зокрема у сфері юридичних наук.

Платформа дозволяє створювати відеоуроки з додаванням текстових або аудіокоментованих фрагментів, а також різноманітних інтерактивних завдань, таких як вибір правильної відповіді, відкриті питання та завдання, що передбачають аудіовідповіді. Edpuzzl є ефективним інструментом для розв'язання юридичних казусів та кейсів, дозволяючи студентам активніше залучатися до навчального процесу;

– Онлайн-сервіси Quizizz, Kahoot та Wizer. me надають вчителям інструменти для створення різноманітних інтерактивних завдань, таких як вікторини, кросворди, пазли та багато іншого. Ці платформи дозволяють автоматично оцінювати результати учнів та надавати зворотній зв'язок;

– платформа Learning Apps пропонує як готові навчальні модулі, так і інструменти для створення власних інтерактивних вправ за допомогою готових шаблонів. Цей сервіс сприяє активному залученню учнів до навчального процесу, спонукаючи їх до самостійної роботи та поєднання теоретичних знань з практичними навичками;

– сервіс Equity maps представлений як інструмент, що направлений для використання й проведення дискусій, а також залучення студентів до динамічних обговорень. Всі зібрана інформація автоматично перероблюється на відповідну статистику. В результаті чого, ці дані фіксуються додатком у вигляді графіків або відповідних схематичних діаграм.

Для формування особистості юриста як захисника прав людини необхідне безпосереднє спілкування в процесі навчання, оскільки саме воно сприяє розвитку таких важливих якостей, як мораль, порядочність і чесність. Тому повний перехід на дистанційну форму навчання є недоцільним. Ми переконані, що безпосереднє спілкування є невід'ємною частиною процесу підготовки юристів, оскільки саме воно дозволяє формувати такі важливі особистісні якості, як моральність і порядочність. Тому повний

перехід на дистанційне навчання не є оптимальним рішенням [7].

Таким чином, базисом юридичної освіти виступає оволодіння медіації та комунікативності, навички ораторської майстерності, діалогу, тобто все те, що можливе лише при особистому спілкуванні. Дистанційна освіта юристів стикається з низкою викликів, пов'язаних зі специфікою юридичної професії. Зокрема, необхідна розробка складних програмних комплексів, які б забезпечували доступність навчання, можливість оперативного оновлення навчальних матеріалів та ефективну взаємодію між студентами та викладачами. Перехід на дистанційну форму навчання юристів вимагає розробки спеціальних програмних забезпечень, які б забезпечували не лише передачу теоретичних знань, а й розвиток практичних навичок, необхідних для роботи юриста.

Практична робота університетів теж зазнала змін. Так, університети налагодили зв'язки з навчальними закладами та комерційними структурами по всьому світу. Хоча існуючі ініціативи, такі як міжнародні обміни та стажування, сприяють розширенню науково-дослідних та консультаційних можливостей викладачів і студентів, вони носять переважно дискретний характер. Для забезпечення безперервності міжнародної співпраці, що є невід'ємною складовою процесу глобалізації, навчальним закладам необхідно створювати стабільні партнерства з однодумцями, які поділяють пріоритет підготовки фахівців, здатних задовольняти потреби як бізнесу, так і суспільства [5, с. 4].

Висновки. Сучасні проблеми висувають свої вимоги в усіх сферах діяльності, дистанційна форма освіти не є виключенням. Так,

Анотація

У статті розглянуто сутність змісту категорії «дистанційне навчання», проаналізовані вітчизняні та закордонні підходи до даного терміну, досліджено основні періоди її еволюції, розкрито популярні сучасні освітні платформи, через які ЗВО здійснюють навчальний процес

Визначено, що дистанційне навчання є цілеспрямованим освітнім процесом, що передбачає взаємодію учасників навчального процесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), поєднуючи традиційні методи навчання з інтерактивними форматами, які можуть реалізовуватися як в аудиторії, так і поза нею, у режимі реального часу (синхронно)

у зв'язку з пандемією COVID-19, тривалим збройним конфліктом та іншими факторами, що загрожують життю та здоров'ю населення, дистанційна форма навчання стала невід'ємною складовою освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Актуальна інформація свідчить, що необхідність переходу на дистанційну форму навчання стимулювала активне впровадження цифрових технологій в освітній процес, що сприяло підвищенню рівня цифрової компетентності учасників освітнього процесу та розробці інноваційних методів навчання, які відповідають вимогам сучасного цифрового суспільства.

Правова освіта не відноситься до тієї сфери, що потребує лабораторії, або особистісного контакту з пацієнтом. Однак, для досягнення високої якості правової освіти, необхідно розробити та застосовувати сучасні педагогічні методи, ефективні організаційні форми навчання та надійні системи оцінювання знань. Університетське середовище – це не лише місце здобуття знань, а й платформа для розвитку особистості, формування професійних зв'язків та створення незабутніх спогадів. Саме тому особисте спілкування з однокурсниками та викладачами відіграє важливу роль у житті студентів. Хоча дистанційне навчання має свої переваги, воно не може замінити тієї унікальної атмосфери та можливостей для розвитку, які надає традиційне офлайн-навчання в університеті. Варто зазначити, що більшість знань та навичок, необхідних для професії юриста, можна успішно опанувати в онлайн-форматі. Проте, детальне дослідження проблемних аспектів дистанційного навчання юристів є актуальним завданням для подальших наукових розробок.

або з відстроченням (асинхронно). Такий процес має на меті забезпечення доступності освіти, гнучкості навчального графіку та підвищення ефективності навчання.

Зазначено, що сьогоденні реалії вказуються на тісний зв'язок дистанційного навчання та нашого життя, що простежується через реалізацію вищої освіти. Законодавство про освіту вимагає, щоб організація дистанційного навчання здійснювалася на основі чітко визначених структурних та технологічних компонентів. Платформа дистанційного навчання повинна забезпечувати ефективну взаємодію учасників освітнього процесу відповідно до вимог чинного законодавства. Постійний розвиток інформаційних технологій створює нові можливості та виклики для організації дистанційного навчання, що потребує відповідного законодавчого регулювання.

Відмічено, що перехід до дистанційної форми навчання відкрив нові перспективи для впровадження інноваційних педагогічних підходів та методів. Однак, цей процес виявив значний розрив у рівні цифрової компетентності серед учасників освітнього процесу. Існуючий ринок платформ електронного навчання характеризується наявністю двох основних моделей: комерційних платформ, доступ до яких є платним, та відкритих платформ, що надають свої послуги безкоштовно.

Висвітлено, що карантинні обмеження спричинили необхідність переходу всіх закладів вищої освіти на виключно дистанційний формат освітнього процесу. В Україні на даний момент популярністю користуються такі платформи, що сприяють навчальному процесу: Google Classroom, Microsoft Teams, ZOOM та Moodle.

Ключові слова: юридична освіта, дистанційне навчання, інформаційна грамотність, діджитал-інструменти, освітній процес, комп'ютеризація освіти, інформаційні технології.

Arabadzhy N.B. Peculiarities of legal education in distance learning conditions

Summary

The article examines the essence of the content of the “distance learning” category, analyzes domestic and foreign approaches to this term, examines the main periods of its evolution, reveals popular modern educational platforms through which higher education institutions carry out the educational process

It was concluded that distance learning is a multifaceted pedagogical process that integrates traditional and remote learning methods, employing information and communication technologies to facilitate interaction between learners and instructors.

Distance learning has become an essential component of modern education, including higher education. To be effective, it requires a structured approach, leveraging technology and well-defined programs. A robust distance learning platform is crucial for facilitating communication between all stakeholders. The rapid digitization of society has further accelerated the adoption of distance learning.

The shift to remote learning necessitated the adoption of innovative teaching and learning strategies. While this transition provided opportunities for experimentation, it also highlighted the need to address the digital divide. The global e-learning market offers a wide range of platforms, both commercial and open-source, each with its own strengths and limitations. Understanding the nuances of these platforms and their suitability for specific educational contexts is crucial for effective remote learning.

The global COVID-19 pandemic compelled higher education institutions to adopt emergency remote teaching and learning strategies. In Ukraine, a range of online platforms, such as Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom, and Moodle, were widely utilized to deliver remote instruction, facilitate student engagement, and maintain continuity of the academic calendar.

Key words: legal education, distance learning, information literacy, digital tools, educational process, computerization of education, information technologies.

Список використаних джерел:

1. Berezhna S., Prokopenko I. Higher Education Institutions in Ukraine during the Coronavirus, or COVID-19. Outbreak : New Challenges vs New Opportunities. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2771> (дата звернення: 25.08.2024).
2. COVID-19 and Management Education: Reflections on Challenges, Opportunities, and Potential Futures. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-8551.12425> (дата звернення: 25.08.2024).
3. Covid-19 Impact on Ukrainian Higher Education. URL: <http://www.hrpub.org/download/20200730/UJER46-19591379.pdf> (дата звернення: 25.08.2024).
4. Covid-19 та дистанційне навчання у закладах вищої освіти : аналітичний огляд наукових публікацій з міжнародних видань. URL: <https://nubip.edu.ua/node/79877> (дата звернення: 25.08.2024).
5. Owen P. Hall. Editorial: COVID-19 and the Future of Management Education. 2020. Vol. 23. Is. 1. P. 1–6.
6. Капліна Г.А. Дистанційне навчання в процесі підготовки юристів. URL: <http://surl.li/afwzw>
7. Капліна Г.А., Котова Л.В. Проблемні питання регулювання праці науково-педагогічних працівників в процесі використання дистанційних форм освіти. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 28. С. 91–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2013_28_14
8. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстрене дистанційне навчання в Україні : монографія за ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. Харків : Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с
9. Ляшенко І.В. Перспективи розвитку дистанційного навчання у вищій школі. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2682 (дата звернення: 25.08.2024).
10. Романовський О.Г., Квасник О.В., Мороз В.М., Підбуцька Н.В., розвитку та напрями вдосконалення дистанційної освіти навчання в системі вищої освіти України. Інформаційні технології та засоби навчання. 2019. Т. 74. № 6. 37 с.
11. Чусова О.М., Ваколя З.М., Чейпеш І.В. Педагогічні основи дистанційного навчання. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 80. Т.2. 2021. С. 167–170.

УДК 340.45

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.02>

Гафич І.І.

*доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри прав людини та юридичної методології
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Гафич О.І.

*доктор філософії в галузі права,
молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АКАДЕМІЧНОГО ЮРИДИЧНОГО ПИСЬМА В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Вступ. Академічне юридичне письмо є важливим компонентом правової освіти та наукових досліджень, що відображає особливості правових систем різних країн. Проте, існують значні відмінності між континентальною та англосаксонською правовими системами, які впливають на структуру, стиль та методи написання юридичних текстів. Ці відмінності можуть створювати труднощі для правників, які працюють у міжнародному контексті, а також для здобувачів освіти, які навчаються за кордоном або планують працювати в іншій правовій системі.

Основні аспекти проблеми включають формалізм та структуру текстів, підготовку юристів та міжнародну співпрацю. У континентальній правовій системі юридичні тексти відзначаються високим рівнем формалізму, чіткою структурою та детальним цитуванням нормативно-правових актів. Це сприяє уніфікації та стандартизації документів, але може бути складним для розуміння та адаптації в інших правових системах. В англосаксонській правовій системі тексти є більш гнучкими, з акцентом на прецедентному праві та аргументації, що дозволяє правникам розвивати навички критичного мислення.

Відмінності в академічному юридичному письмі впливають на підготовку правників, оскільки різні системи вимагають різних підходів до навчання та розвитку професійних навичок. Для України, яка прагне інтеграції до європейського правового простору, важливо враховувати переваги обох систем для підвищення якості юридичної освіти. В умовах глобалізації та зростаючої міжнародної співпраці юристи часто стикаються з необхідністю працювати з документами, написаними в різних правових системах. Це вимагає розуміння особливостей академічного юридичного письма обох систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Дослідження проблемного питання досліджували такі вчені, як: Мюллер та Шмідт, Джонсон та Вільямс, Браун, Сміт, Кларк та Джонсон.

Мета статті. Метою даного дослідження є проведення порівняльного аналізу академічного юридичного письма в континентальній та англосаксонській правових системах, виявлення ключових відмінностей та спільних рис, а також розробка рекомендацій для підвищення якості юридичної освіти та академічного юридичного письма в Україні.

Виклад основного матеріалу: Порівняльний аналіз академічного юридичного письма в різних правових системах є важливим аспектом дослідження, що дозволяє виявити особливості та відмінності у підходах до написання юридичних текстів у різних країнах. Основні правові системи, які зазвичай порівнюються, це континентальна (романо-германська) та англосаксонська правові системи. Розуміння цих відмінностей є критично важливим для практикуючих правників, науковців та здобувачів вищої освіти, які прагнуть досягти високого рівня професійної компетентності та ефективно працювати в міжнародному правовому середовищі.

У континентальній правовій системі, яка поширена в країнах Європи, академічне юридичне письмо характеризується високим рівнем формалізму та структурованості. Юридичні тексти в цій системі зазвичай мають чітку структуру, що включає вступ, основну частину та висновки. Важливим елементом є детальне цитування нормативних актів та судових рішень, що підкреслює значення писаного права [1, с. 45]. Основні характеристики континентальної правової системи включають структурованість, формалізм, детальне цитування нормативних актів та судових рішень, а також уніфіковану та стандартизовану юридичну термінологію [2, с. 78]. Наприклад, у Німеччині, де діє континентальна правова система, юридичні тексти мають чітко визначену структуру. Дисертації та наукові статті зазвичай починаються з детального огляду літератури, далі йде аналіз законодавства та судової практики, а завершується робота висновками та рекомендаціями [3, с. 102].

В англосаксонській правовій системі, яка домінує в країнах англомовного світу, таких як США та Велика Британія, академічне юридичне письмо має інші особливості. Тут більше уваги приділяється прецедентному праву, тобто судовим рішенням, які мають обов'язкову силу для майбутніх подібних справ. Юридичні тексти в цій системі часто

мають менш формалізовану структуру, проте велика увага приділяється аналізу судової практики та аргументації [4, с. 56]. Основні характеристики англосаксонської правової системи включають гнучкість, велику увагу до аналізу судових рішень, розвиток навичок аргументації та аналізу судової практики, а також варіативну юридичну термінологію, що відображає різноманітність судових рішень та правових доктрин [5, с. 89]. До прикладу, у США юридичні тексти часто починаються з аналізу конкретного судового рішення, яке є основою для подальшого обговорення. Стаття може починатися з детального розгляду справи, далі йде аналіз правових принципів, що були застосовані, і завершується робота обговоренням можливих наслідків для майбутніх справ [6, с. 134].

У Німеччині, як уже зазначалося, яка є яскравим представником континентальної правової системи, юридичне письмо характеризується високим рівнем формалізму та структурованості, з акцентом на детальний аналіз законодавства та теоретичних аспектів права. Франція, також належачи до континентальної системи, демонструє схожий підхід, проте з більшим акцентом на доктринальні дослідження та філософські основи права. У Великій Британії, де домінує англосаксонська правова система, юридичне письмо орієнтоване на аналіз судових прецедентів, з акцентом на практичне застосування права та гнучкість у структурі тексту. США, як ще один представник англосаксонської системи, відзначаються прагматичним підходом до юридичного письма, де важливу роль відіграє аналіз кейсів та застосування правових принципів у конкретних ситуаціях. В Австралії, яка також дотримується англосаксонської традиції, юридичне письмо поєднує в собі елементи британського формалізму та американської прагматичності, що відображається у чіткості викладу та орієнтації на практичні аспекти права. У Канаді, де правова система є змішаною, юридичне письмо інтегрує елементи як континентальної, так і англосак-

сонської традиції, що дозволяє юристам адаптуватися до різних правових контекстів [4, с. 56–80].

Порівняльний аналіз також виявляє відмінності у використанні юридичної термінології та мови. У континентальній системі термінологія є більш уніфікованою та стандартизованою, що полегшує розуміння текстів. В англосаксонській системі термінологія може бути більш варіативною, що відображає різноманітність судових рішень та правових доктрин [7, с. 67]. Континентальна система характеризується уніфікованою термінологією та високим рівнем формалізму у використанні мови [8, с. 45], тоді як англосаксонська система відзначається варіативною термінологією та менш формалізованим підходом до використання мови [9, с. 78].

Важливим аспектом є також підхід до навчання академічного юридичного письма. У континентальній системі велика увага приділяється вивченню нормативних актів та їх інтерпретації, тоді як в англосаксонській системі акцент робиться на аналізі судових рішень та підсилення аргументації [10, с. 102]. У континентальній системі велика увага приділяється вивченню та інтерпретації законодавства, а також високому рівню формалізму у викладанні та написанні юридичних текстів [1, с. 45]. В англосаксонській системі акцент робиться на аналізі прецедентів та судової практики, а також на навчанні навичкам аргументації та критичного мислення [2, с. 78]. Яскравим прикладом слугує Німеччина, де здобувачі юридичних факультетів вивчають детальні коментарі до законодавства та аналізують нормативні акти, тоді як у США здобувачі більше часу проводять на аналізі судових рішень та розробці аргументів для гіпотетичних справ [3, с. 102].

Порівняльний аналіз академічного юридичного письма в різних правових системах дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності, що є важливими для розуміння особливостей правових культур та підходів до юридичної освіти. Континентальна система

характеризується високим рівнем формалізму та структурованості, тоді як англосаксонська система надає більше гнучкості та акцентує увагу на прецедентному праві та аргументації. Ці відмінності впливають на підхід до навчання та написання юридичних текстів, що є важливим для підготовки майбутніх юристів та науковців [4, с. 56]. Континентальна правова система надає перевагу чіткій структурі та формалізму, що сприяє уніфікації та стандартизації юридичних текстів. Це дозволяє забезпечити високу якість та зрозумілість правових документів, що є важливим для правозастосування та правової науки. Водночас, англосаксонська правова система акцентує увагу на гнучкості та аналізі прецедентного права, з використанням критичного мислення. Це дозволяє юристам ефективно працювати в умовах змінного правового середовища та адаптуватися до нових викликів.

Вкотре наголошуємо, що усвідомлення даних відмінностей є надзвичайно важливим для правників, які працюють у міжнародному контексті, оскільки це дозволяє їм ефективно комунікувати та співпрацювати з колегами з інших правових систем. Крім того, це знання є важливим для науковців, які займаються порівняльним правознавством, оскільки воно дозволяє їм глибше розуміти особливості та тенденції розвитку різних правових систем.

Що стосується України, то державі яка знаходиться на шляху реформування своєї правової системи та інтеграції до європейського правового простору, важливо враховувати як переваги, так і недоліки обох систем. Враховуючи історичні та культурні особливості, а також прагнення до європейської інтеграції, Україні доцільно орієнтуватися на континентальну правову систему, до того ж Україна вже досить давно тяжіє до романо-германської правової системи. Це дозволить забезпечити високу якість та зрозумілість правових документів, що є важливим для правозастосування та правової науки.

Адже перевагами є, зокрема: структурованість та формалізм, що забезпечує чітку

структуру та високий рівень формалізму, сприяють уніфікації та стандартизації юридичних текстів, що полегшує їх розуміння та застосування. Підкреслення значення писаного права через детальне цитування нормативних актів та судових рішень сприяє правовій визначеності та стабільності.

Водночас, Україні варто враховувати деякі елементи англосаксонської системи, зокрема акцент на розвиток навичок аргументації та критичного мислення. Це дозволить підвищити рівень підготовки висококваліфікованих правників та забезпечити їх здатність ефективно працювати в умовах змінного правового середовища. Зокрема, розвиток навичок аргументації сприятиме підвищенню професійної компетентності юристів. Включення аналізу прецедентів та судової практики до навчальних програм дозволить здобувачам краще розуміти практичні аспекти правозастосування.

Розуміння цих відмінностей та застосування їх в практичній діяльності дозволить будь-якому правнику стати «універсальним соладатом», гнучким до правових змін, чи то в національному законодавстві чи то міжнародному, та дозволить оперативно та якісно реагувати на вищезазначені зміни, захища-

ючи верховенство права та підтримуючи його в міжнародному середовищі.

Висновки. Академічне юридичне письмо є ключовим компонентом правової освіти та практики, оскільки воно формує основу для аналізу, аргументації та комунікації в правовій сфері. У континентальній та англосаксонській правових системах існують суттєві відмінності в підходах до юридичного письма, які відображаються в структурі, стилі та методах викладу матеріалу. Континентальна система характеризується високим рівнем структурованості та формалізму, зосередженістю на законодавстві та доктринальному підході. Натомість англосаксонська система базується на аналізі судових прецедентів, гнучкості стилю та риторичній аргументації. Українська правова система поєднує елементи обох традицій, що відображається у використанні як законодавчих актів, так і судової практики, зростанні ролі правової доктрини та адаптації до міжнародних стандартів. Розуміння цих особливостей є важливим для підвищення якості юридичної освіти та практики в Україні, що дозволяє ефективно інтегруватися в міжнародний правовий простір та розвивати власну правову культуру, яка відповідає сучасним викликам та потребам суспільства.

Анотація

У статті автор аналізує особливості академічного юридичного письма в континентальній та англосаксонській правових системах, виявляючи ключові відмінності та спільні риси. Континентальна правова система, характерна для більшості європейських країн, відзначається високим рівнем формалізму, чіткою структурою текстів та детальним цитуванням нормативних актів. Це сприяє уніфікації та стандартизації юридичних документів, що полегшує їх розуміння та застосування. Натомість англосаксонська правова система, поширена в англосаксонських країнах, таких як США та Велика Британія, надає більше гнучкості у написанні юридичних текстів, акцентуючи увагу на прецедентному праві та аргументації. Це дозволяє правникам розвивати навички критичного мислення та ефективно працювати в умовах змінного правового середовища.

Автор підкреслює, що для України, яка прагне інтеграції до європейського правового простору, важливо враховувати переваги обох систем. Орієнтація на континентальну правову систему забезпечить високу якість та зрозумілість правових документів, тоді як елементи англосаксонської системи, зокрема розвиток навичок аргументації, підвищать професійну компетентність юристів. Враховуючи історичні та культурні особливості, а також прагнення до європейської інтеграції, Україні доцільно орієнтуватися на континентальну правову систему,

що дозволить забезпечити високу якість та зрозумілість правових документів. Водночас, варто враховувати деякі елементи англосаксонської системи, зокрема акцент на розвиток навичок аргументації та критичного мислення, що підвищить рівень підготовки юристів та їх здатність ефективно працювати в умовах змінного правового середовища.

Таким чином, порівняльний аналіз академічного юридичного письма є важливим для розуміння особливостей правових культур та підходів до юридичної освіти, що сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців та розвитку правової науки в Україні.

Ключові слова: академічне юридичне письмо, досвід, юридичні тексти, правові системи.

Hafych I.I., Hafych O.I. Comparative analysis of academic legal writing in different legal systems

Summary

In the article, the author analyzes the features of academic legal writing in the continental and Anglo-Saxon legal systems, identifying key differences and common features. The continental legal system, typical of most European countries, is characterized by a high level of formalism, a clear structure of texts and detailed citation of regulatory acts. This contributes to the unification and standardization of legal documents, which facilitates their understanding and application. In contrast, the Anglo-Saxon legal system, common in English-speaking countries such as the USA and the UK, provides more flexibility in writing legal texts, focusing on case law and argumentation. This allows lawyers to develop critical thinking skills and work effectively in a changing legal environment. The author emphasizes that for Ukraine, which seeks integration into the European legal space, it is important to take into account the advantages of both systems. Orientation to the continental legal system will ensure high quality and clarity of legal documents, while elements of the Anglo-Saxon system, in particular the development of argumentation skills, will increase the professional competence of lawyers. Taking into account the historical and cultural characteristics, as well as the desire for European integration, it is advisable for Ukraine to focus on the continental legal system, which will ensure high quality and clarity of legal documents. At the same time, it is worth considering some elements of the Anglo-Saxon system, in particular the emphasis on the development of argumentation and critical thinking skills, which will increase the level of training of lawyers and their ability to work effectively in a changing legal environment.

Thus, a comparative analysis of academic legal writing is important for understanding the characteristics of legal cultures and approaches to legal education, which contributes to the training of highly qualified specialists and the development of legal science in Ukraine.

Key words: academic legal writing, experience, legal texts, legal systems.

Список використаних джерел:

1. Zweigert K., Kötz H. *Introduction to Comparative Law* [Текст] K. Zweigert, H. Kötz. Oxford : Oxford University Press, 1998. Режим доступу: <https://www.pierre-legrand.com/zweigert-and-kotz.pdf>. (дата звернення 29.11.2024 р.).
2. Merryman J. H., Pérez-Perdomo R. *The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Europe and Latin America* [Текст] J. H. Merryman, R. Pérez-Perdomo. – Stanford (CA) : Stanford University Press, 2007. Режим доступу: <http://surl.li/xcpzhm> . (дата звернення 29.11.2024 р.).
3. Glendon M. A., Carozza P. G., Picker C. B. *Comparative Legal Traditions: Text, Materials and Cases on Western Law* [Текст] M. A. Glendon, P. G. Carozza, C. B. Picker. St. Paul (MN) : West Academic Publishing, 2008.

4. Garner B. A. *The Elements of Legal Style* [Текст] B. A. Garner. Oxford : Oxford University Press, 2011. Режим доступу: <https://global.oup.com/academic/product/the-elements-of-legal-style-9780195141627>. (дата звернення 29.11.2024 р.).
5. Tiersma P. M. *Legal Language* [Текст] / P. M. Tiersma. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. Режим доступу: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/L/bo3627935.html>. (дата звернення 29.11.2024 р.).
6. Farnsworth E. A. *An Introduction to the Legal System of the United States* [Текст] E. A. Farnsworth. Oxford: Oxford University Press, 2004. Режим доступу: <http://surl.li/dhhupc> (дата звернення 29.11.2024 р.).
7. Mattei U. *Comparative Law and Economics* [Текст] U. Mattei. Ann Arbor (MI) : University of Michigan Press, 1997. Режим доступу: https://www.academia.edu/19686244/Comparative_Law_and_Economics. (дата звернення 29.11.2024 р.).

УДК 341.214: 378.4(477)»1917/1918»
DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.03>

Завадська І.М.

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри професійної та спеціальної освіти
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ В 1917–1918 РР.

Вступ. Період 1917–1918 років став одним із найбільш значущих етапів у становленні української державності, що супроводжувався кардинальними змінами в суспільному житті, зокрема в сфері освіти. Цей час позначився як бурхливими політичними трансформаціями, так і активними спробами створити національну систему освіти, яка відповідала б новим реаліям. Розвиток освіти в Україні в цей період визначався правовими аспектами, які закладали основи для формування національної ідентичності та інтеграції в європейський освітній простір.

В умовах існування Української Народної Республіки (УНР) та подальших політичних змін правові ініціативи в освітній сфері стали важливим інструментом розбудови держави. Прийняття ключових нормативних актів, започаткування українізації навчальних закладів та реформування системи освіти мали на меті не лише підвищення рівня освітнього процесу, а й утвердження української мови й культури як важливих складових державної політики.

Цей період є унікальним з точки зору правового регулювання освіти, адже в умовах політичної нестабільності та боротьби за незалежність питання навчання та виховання громадян набули особливої ваги. У дослідженні правових аспектів розвитку освіти 1917–1918 років важливо зрозуміти, як нові політичні режими впливали на освітню політику та які наслідки ці зміни мали для майбутнього української держави.

Останні дослідження правових аспектів розвитку освіти в Україні у 1917–1918 роках висвітлюють різноманітні підходи та внески науковців у цю тему. Нижче наведено огляд деяких із них:

Лариса Березівська, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, у статті «Проект єдиної школи в Україні про дванадцятирічну загальну середню освіту (1917–1921)» аналізує концепцію єдиної школи, розроблену в період Української революції, та її правові засади [1–2].

Галина Іванюк, кандидат педагогічних наук, у статті «Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 рр.)» досліджує законодавчі акти та нормативно-правові документи, які регулювали освітню сферу в зазначений період [5–6].

Тамара Висоцька, доктор педагогічних наук, у статті «Освіта в Україні періоду революції 1917–1921 років: незавершена спроба реформування» розглядає реформування освіти в українських землях під час національно-визвольної революції, відображене у законодавчих актах та практичній діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР.

Метою дослідження є всебічний аналіз правових аспектів розвитку системи освіти України у 1917–1918 роках, визначення основних організаційно-правових засад освітніх реформ цього періоду, а також оцінка

їхнього впливу на формування національної освітньої системи в умовах політичних і соціальних змін.

Дослідження спрямоване на виявлення ключових правових актів, які регулювали освітню політику, з'ясування їхньої ролі у формуванні національної ідентичності, а також аналіз внеску освітніх реформ у закладення підвалин сучасної системи освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Здійснено аналіз правових аспектів, що визначали розвиток освіти в Україні у 1917–1918 роках, період, коли відбувалися суттєві трансформації у формуванні національної освітньої системи. Особливості цього етапу обумовлені масштабними політичними й соціальними змінами, викликаними подіями Української революції, розпадом імперій і спробами створити незалежну українську державу. У дослідженні розглядаються нормативно-правові акти, розроблені та ухвалені ключовими державними утвореннями того часу, включаючи Українську Центральну Раду, Гетьманат Павла Скоропадського та Директорію УНР.

Основну увагу приділено законодавчим ініціативам, спрямованим на реформування освітньої системи, зокрема створенню єдиної школи, впровадженню української мови як мови викладання, заснуванню нових навчальних закладів і підготовці педагогічних кадрів. Розглядається також процес українізації освіти, який став важливим напрямком реформ, а також його правове підґрунтя.

Окрім аналізу юридичних документів, у статті акцентується увага на політичному контексті, який впливав на реалізацію освітніх реформ. Зміна урядів, нестабільність державної влади та обмежені ресурси значно впливали на ефективність правових заходів і реалізацію реформ у сфері освіти. Робота дає змогу оцінити успіхи та проблеми реформ, а також простежити їхній вплив на подальший розвиток освітньої системи України [8].

Розглянуто українізацію освіти як один із ключових напрямків реформування освітньої системи України в 1917–1918 роках. Цей

процес був не лише освітньою, а й суспільно-політичною ініціативою, спрямованою на утвердження національної ідентичності через систему навчання. Правове закріплення українізації відбувалося через низку законодавчих актів, прийнятих органами влади, зокрема Українською Центральною Радою, Гетьманатом Павла Скоропадського та Директорією УНР. Ці документи закладали основи для розвитку освіти українською мовою, що відповідало потребам формування національно свідомого суспільства.

Одним із основних аспектів реформи було впровадження української мови як основної мови викладання в школах та інших навчальних закладах. Це стало важливим кроком до створення системи освіти, орієнтованої на національні інтереси. Особлива увага приділялася відкриттю українських навчальних закладів, зокрема шкіл, гімназій та університетів, які стали базою для поширення української мови, літератури та історії, а також для виховання нових поколінь у дусі національної свідомості [7].

Водночас досліджено низку труднощів, з якими стикалася реформа. Однією з головних проблем була нестача фінансування, що обмежувало можливості для відкриття нових навчальних закладів, друку українських підручників та підвищення рівня оплати праці педагогів. Іншою важливою перешкодою була нестача кваліфікованих учителів, які володіли українською мовою та могли забезпечити якісне викладання відповідно до нових вимог.

Крім того, політична нестабільність, зокрема часта зміна влади та складні умови громадянської війни, впливала на темпи і послідовність реалізації реформ. Ці фактори суттєво ускладнювали створення ефективної й стабільної системи освіти.

Таким чином, українізація освіти, попри всі виклики, стала важливим етапом у розвитку української освітньої системи. Вона заклала основи для утвердження української мови та культури в навчальному процесі, хоча значна частина ініціатив залишилася незавер-

шеною через об'єктивні труднощі, характерні для тогочасного історичного контексту.

Застосовано історико-правовий та системний підхід, що дозволило ґрунтовно проаналізувати законодавчі ініціативи, пов'язані з реформуванням освіти України в 1917–1918 роках, а також оцінити результати їх практичного впровадження. Історико-правовий підхід забезпечив дослідження розвитку правових актів у контексті політичних і соціально-економічних подій того часу, тоді як системний підхід дав змогу розглянути освітню реформу як багатокомпонентний процес, який включає законодавчі, адміністративні, культурні й економічні аспекти.

У роботі аналізується низка ключових законодавчих ініціатив, прийнятих за часів діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії. Наприклад, Закон про єдину школу, який став основою для побудови нової системи освіти, створення українських університетів, розробка україномовних навчальних програм та підручників. Особлива увага приділяється нормативно-правовому забезпеченню процесу українізації освіти, яке мало вирішальне значення для утвердження української мови в навчальному процесі та формування національної самосвідомості [10].

Досліджено вплив соціально-економічних і політичних факторів на реалізацію цих реформ. Серед позитивних досягнень виділяється створення законодавчого підґрунтя для становлення національної освіти, підвищення уваги до культурно-освітніх потреб українського суспільства та залучення широких верств населення до навчання. Важливим кроком було також визначення української мови як основної мови викладання, що сприяло культурній консолідації українського народу.

Втім, у дослідженні підкреслюються й обмеження, які гальмували успішну реалізацію освітніх реформ. Політична нестабільність, що супроводжувала зміну влади, громадянська війна та складна економічна ситуація створювали суттєві перешкоди для впрова-

дження законодавчих ініціатив у життя. До цього додавалися проблеми недостатнього фінансування, нестачі кваліфікованих кадрів, а також труднощі з матеріально-технічним забезпеченням навчальних закладів [3].

Таким чином, історико-правовий та системний підходи дали змогу виявити не лише досягнення, але й слабкі сторони освітніх реформ того періоду. Аналіз показав, що соціально-економічні та політичні чинники мали вирішальний вплив на ефективність освітніх змін, окресливши межі їх можливостей у складних умовах становлення української державності.

Однією з особливостей правових аспектів розвитку освіти України у 1917–1918 роках є те, як різні політичні режими використовували освітню політику для утвердження своїх ідеологічних пріоритетів. Наприклад, Українська Центральна Рада акцентувала увагу на демократизації та українізації освіти, прагнучи створити школу, яка не лише відповідала національним інтересам, але й відображала прагнення до соціальної справедливості. У той же час, Гетьманат Павла Скоропадського приділяв значну увагу централізації управління освітньою системою, прагнучи зберегти елементи традиційного підходу та водночас підтримати українську ідентичність [4].

Особливий інтерес викликає впровадження Закону про єдину школу, який передбачав створення єдиної загальноосвітньої школи для всіх соціальних верств. Ця ідея була новаторською для свого часу, адже вона мала на меті не лише забезпечення рівного доступу до освіти, але й виховання громадян, які усвідомлюють свою національну належність. Така модель ставила перед собою завдання поєднати загальнодоступність освіти з підвищенням її якості, що було важливим кроком для інтеграції українського суспільства.

У цей період особлива роль відводилася вчителям як носіям ідеї українізації. Саме тому багато уваги приділялося підготовці педагогічних кадрів, відкриттю педагогічних інститутів і курсів. Разом із тим, недостатня

кількість кваліфікованих викладачів, здатних викладати українською мовою, залишалася серйозною проблемою.

Ще одним важливим аспектом цього періоду є те, як освітні реформи супроводжувалися активним використанням засобів масової інформації. Газети та журнали того часу регулярно публікували матеріали, присвячені реформам у системі освіти, їх значенню для суспільства та труднощам, які доводилося долати.

Зрештою, досвід реформ у сфері освіти в 1917–1918 роках став важливим уроком для подальших спроб розбудови української освітньої системи. Відображаючи виклики часу, ці реформи демонструють, як взаємодія політики, права та суспільства може впливати на формування освітньої моделі, здатної відповідати національним інтересам і глобальним викликам [9].

Ця таблиця представляє узагальнення ключових аспектів правових і соціальних змін у сфері освіти України в 1917–1918 роках. Вона поділена на два стовпці:

Аспекти – основні напрямки або явища, які характеризували реформування освітньої системи під час революційних змін.

Опис – коротка характеристика кожного аспекту, що відображає їхній вплив на розвиток освіти та суспільства.

Пояснення окремих пунктів:

1. *Українська мова як інструмент національної єдності.* Це підкреслює значення вве-

дення української мови в освітній процес як основного засобу консолідації суспільства та формування національної свідомості.

2. *Феномен «гімназій для дорослих»* Відображає інноваційний підхід до освіти, коли спеціальні заклади створювали для дорослих, які не мали можливості здобути базову освіту раніше.

3. *Роль жінок в освітній реформі.* Цей аспект наголошує на гендерній рівності, зокрема на активному залученні жінок до освіти як студенток, так і педагогів, що було важливим кроком для суспільного прогресу.

4. *Ідея «народних університетів».* Відображає демократичний підхід до освіти через створення курсів і лекцій для селянства та широких верств населення, що сприяло поширенню знань у важкодоступних регіонах.

5. *Конфлікт між поколіннями в освітній сфері* Висвітлює протистояння між старшими педагогами, які дотримувалися традиційних підходів, та молодими, які підтримували новаторські реформи, що вплинуло на темпи їх реалізації.

6. *Вплив міжнародного досвіду.* Наголошує на інтеграції європейських освітніх практик у національну систему, що сприяло підвищенню її якості та конкурентоспроможності.

Таблиця демонструє багатогранність реформ освіти в 1917–1918 роках, відображаючи як їх інноваційний потенціал, так і виклики, з якими довелося стикатися реформаторам. Це зручний спосіб систематизації

Таблиця 1

Правові аспекти розвитку освіти України (1917–1918 рр.)

Аспекти	Опис
Українська мова як інструмент національної єдності	Впровадження української мови як основної мови викладання для інтеграції суспільства
Феномен «гімназій для дорослих»	Створення освітніх закладів для дорослих, які не здобули освіти в дитинстві
Роль жінок в освітній реформі	Надання жінкам рівних прав на освіту та їх активна участь у реформі
Ідея «народних університетів»	Організація курсів і лекцій для селянства та широких верств населення
Конфлікт між поколіннями в освітній сфері	Протистояння старшого й молодшого поколінь педагогів через реформи
Вплив міжнародного досвіду	Запозичення моделей освіти з європейських країн для інтеграції в освітній простір

інформації для глибшого розуміння цієї історичної епохи.

Висновки. Аналіз правових аспектів розвитку освіти України у 1917–1918 роках свідчить про масштабність та значущість реформ у сфері освіти в цей період. Ці зміни були тісно пов'язані з процесами національного відродження та державотворення, які супроводжувалися бурхливими політичними трансформаціями. Освітня політика, що здійснювалася органами влади Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії, мала на меті формування національно орієнтованої системи освіти, здатної відповідати культурним і соціальним запитам українського суспільства.

Ключовим досягненням цього періоду стало впровадження української мови в навчальний процес як основної мови викладання. Це не лише сприяло консолідації українського народу, але й забезпечувало інтеграцію освітньої системи до європейського контексту. Важливим напрямком реформ була демократизація освіти, що передбачала рівний доступ до знань для всіх соціальних груп, включно із залученням жінок до здобуття освіти. Створення єдиної загальноосвітньої школи, гімназій для дорослих, народних університетів і педагогічних інститутів стало інноваційним рішенням, яке, попри всі труднощі, мало тривалий вплив на освітній простір України.

Водночас варто відзначити й проблеми, які гальмували реалізацію реформ. Нестача фінансування, недостатній рівень підготовки

педагогічних кадрів, політична нестабільність і складна соціально-економічна ситуація суттєво обмежували можливості для ефективного впровадження нових ініціатив. Часта зміна влади створювала додаткові виклики, зокрема в питаннях послідовності реформ і збереження стабільності освітньої системи.

Проте, попри всі виклики, реформи 1917–1918 років заклали основи для подальшого розвитку української освіти. Запозичення досвіду європейських країн, поєднання національних традицій із прогресивними підходами того часу, створення правового підґрунтя для освітніх змін стали важливими етапами на шляху до становлення сучасної освітньої системи України.

Цей період залишається унікальним джерелом уроків для сучасності. Він демонструє, що освіта є потужним інструментом державотворення, соціальної консолідації та національного відродження. Досвід реформ 1917–1918 років показує, що навіть у складних умовах політичної нестабільності можна закласти фундамент для розбудови якісної та ефективної системи освіти, яка відповідає викликам свого часу і спрямована на формування ідентичності, громадянської свідомості та культурної інтеграції.

Подальше вивчення цього періоду є важливим як для науковців, так і для практиків освітньої галузі, оскільки воно дозволяє краще зрозуміти механізми ефективного реформування освіти в умовах соціальних і політичних викликів.

Анотація

Дослідження присвячене аналізу правових аспектів розвитку освіти в Україні у 1917–1918 роках – періоду, який став ключовим для становлення національної освітньої системи. В умовах політичної нестабільності, змін урядів і соціально-економічних викликів, реформи освіти визначалися необхідністю створення нової моделі, яка б відповідала національним і європейським стандартам. Основна увага приділяється впливу правового регулювання на ключові процеси реформування, включно з українізацією освіти, демократизацією доступу до знань та створенням єдиної школи.

У дослідженні аналізуються нормативно-правові акти, розроблені за часів діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії. Зокрема, розгляда-

ється Закон про єдину школу, який передбачав інтеграцію різних верств населення у систему освіти через запровадження загальнодоступного навчання. Особливу увагу приділено процесу українізації освіти, який отримав правове закріплення у відповідних актах. Уперше в історії освіта стала потужним інструментом формування національної свідомості через введення української мови як основної мови викладання.

Паралельно розглядаються інноваційні підходи, такі як створення «гімназій для дорослих» і народних університетів, які забезпечували освіту для соціально та географічно віддалених груп населення. Акцент зроблено на ролі жінок в освітній реформі, що передбачала гендерну рівність у доступі до навчання. Водночас аналізуються виклики, з якими стикалася освітня система: нестача фінансування, кваліфікованих педагогів і матеріально-технічного забезпечення.

У роботі застосовано історико-правовий і системний підходи, що дозволило оцінити вплив соціально-економічних і політичних факторів на реалізацію реформ. Дослідження демонструє, що освітня політика того часу мала комплексний і стратегічний характер, поєднуючи демократичні цінності, національні інтереси та прагнення інтегрувати українське суспільство у світовий освітній простір.

Ключові слова: освіта, правове регулювання, Українська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія, українізація, єдина школа, національна ідентичність, реформування освіти.

Zavadska I.M. Features of the Legal Aspects of the Development of Education in Ukraine in 1917–1918

Summary

The study is dedicated to analyzing the legal aspects of the development of education in Ukraine in 1917–1918 – a period that became pivotal for the establishment of the national educational system. Amid political instability, changes in governments, and socio-economic challenges, educational reforms were driven by the necessity to create a new model that would meet both national and European standards. The focus is on the impact of legal regulation on key reform processes, including the Ukrainization of education, democratization of access to knowledge, and the establishment of a unified school system.

The study analyzes regulatory and legal acts developed during the activities of the Ukrainian Central Rada, Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi, and the Directorate. In particular, it examines the Law on Unified School, which aimed to integrate different social strata into the education system by introducing universal access to learning. Special attention is given to the Ukrainization of education, which was legally enshrined in the corresponding acts. For the first time in history, education became a powerful tool for shaping national consciousness through the introduction of the Ukrainian language as the primary language of instruction.

Innovative approaches are also explored, such as the creation of “gymnasiums for adults” and people’s universities, which provided education to socially and geographically marginalized groups. The study emphasizes the role of women in educational reform, which ensured gender equality in access to education. At the same time, the challenges faced by the education system are analyzed: lack of funding, qualified teachers, and material and technical resources.

The study employs historical-legal and systemic approaches, which made it possible to assess the influence of socio-economic and political factors on the implementation of reforms. The research demonstrates that the educational policy of that time had a complex and strategic nature, combining democratic values, national interests, and the aspiration to integrate Ukrainian society into the global educational space.

Key words: education, legal regulation, Ukrainian People’s Republic, Hetmanate, Directorate, Ukrainization, unified school, national identity, educational reform.

Список використаних джерел:

1. Березівська Л. Д. Проект єдиної школи в Україні про дванадцятирічну загальну середню освіту (1917–1920 рр.). Педагогіка і психологія. *Вісник НАПН України*. 2017. № 1. С. 77–84.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: історіографія питання. *Історико-педагогічний альманах*. 2017. № 1. С. 8–12.
3. Венгловська О. А. Вивчення освіти доби Української революції в змісті підготовки майбутніх педагогів. *Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар*, 17 травня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 94–96.
4. Гончаренко В. Д. Освітня політика українських урядів в революційні часи (1917–1920 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 39. С. 23–28.
5. Іванюк Г. І. Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 рр.). *Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар*, 17 травня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 8–10.
6. Іванюк Г. І. Нормативно-правове забезпечення становлення й функціонування нової школи в добу Української революції (1917–1921 рр.). *Розвиток освіти в добу Української революції 1917–1921 років: Всеукраїнський науково-практичний семінар*, 17 травня 2017 р. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 8–10.
7. Ковальчук В. В. Студіювання нормативно-правової системи освіти в Україні у 1917–1928 рр. *Емінак*. 2017. № 1(4). С. 8–12.
8. Ковальчук М. В. Розвиток освіти і науки під час Української революції 1917–1921 років. *Український інститут національної пам'яті*. 2018. URL: <https://www.uinp.gov.ua/informaciyuni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/rozvytok-osvity-i-nauky-pid-chas-ukrayinskoji-revoluciyi-1917-1921-rokiv>
9. Кузьмінський А. І. Освіта в Україні в період боротьби за відродження та збереження державності (1917–1921 рр.). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 170. С. 267–270.
10. Фігун Н. І. Організаційно-правові засади розвитку освіти України в 1917–1918 рр. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи»*, 23–24 березня 2018 р. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 293–296.

УДК 347.952(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.04>

Блошкіна О.О.

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-науковий інститут права
Національний університет водного господарства та природокористування*

Щербяк Ю.В.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування*

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНОГО ПРИПISУ СТОСОВНО КРИВДНИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Вступ. Актуальність обраної теми полягає в необхідності ефективного захисту жертв домашнього насильства. Це питання особливо важливе з огляду на зростання кількості випадків насильства в українських родинах, що посилюється соціально-економічними кризами, пандемією та військовими подіями. Домашнє насильство не тільки порушує права людини, але й спричиняє серйозні психологічні та фізичні наслідки для постраждалих, тому забезпечення їхньої безпеки є першочерговим завданням державних органів.

Соціальна значущість проблеми полягає у тому, що домашнє насильство є розповсюдженою проблемою в Україні. За офіційними даними, кількість звернень з приводу домашнього насильства продовжує зростати, і це свідчить про необхідність удосконалення правових механізмів для боротьби з цією проблемою.

З початком повномасштабної війни в Україні у 2022 році, ситуація з домашнім насильством ще більше ускладнилася через дестабілізацію суспільства, зростання агресії та стресових факторів. Це додатково підвищує важливість забезпечення захисту постраждалих.

Законодавчі зміни в Україні, зокрема ухвалення Закону України «Про запобі-

гання та протидію домашньому насильству» у 2017 році, ввели обмежувальний припис як ключовий правовий інструмент. Він дозволяє оперативно обмежувати контакт кривдника з жертвою через заборону наближення, спілкування чи інші заходи. Однак на практиці існує низка проблем, пов'язаних із його застосуванням: бюрократичні затримки, недостатня підготовка працівників поліції та судової системи, а також труднощі з контролем за виконанням цих приписів.

Дослідження у сфері обмежувального припису як заходу протидії домашньому насильству в Україні проводили Гловюк І.В., Левченко К.Б., Легенька М.М., Лящук О.В., Карпельюк С.О., Островська Л.А., Сіроткіна М.В., Стоянова Т.А., Тарасенко Н.Г., Цуркуненко О.В.

Методика наших досліджень включила монографічний метод, тобто аналіз оприлюднених досліджень провідних науковців, а також метод індукції, дедукції, синтезу та системного аналізу.

Метою нашого дослідження є аналіз правових механізмів, які забезпечують захист жертв через обмежувальні приписи, і виявлення проблем у їхньому використанні, а також визначення оптимальних перспектив його розвитку.

Для досягнення поставленої мети нами мають бути вирішені наступні завдання:

– аналіз чинного законодавства України щодо обмежувального припису стосовно кривдників як інструменту протидії домашньому насильству;

– аналіз наукових досліджень в сфері застосування обмежувального припису стосовно кривдників;

– дослідження практики застосування обмежувальних приписів;

– виділення основних проблем застосування обмежувального припису стосовно кривдника;

– визначення перспектив та умов, що допоможуть подолати визначені проблеми у сфері застосування обмежувального припису.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу зазначимо, що значним досягненням у сфері протидії домашньому насильству на міжнародному рівні є відкриття для підписання Стамбульської конвенції 11 травня 2011 року – міжнародної угоди Ради Європи, спрямованої на запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству. Україна приєдналася до цієї конвенції 7 листопада 2011 року, проте її ратифікація відбулася лише 20 червня 2022 року. Важливим кроком до ратифікації стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 7 грудня 2017 року, який встановив нові підходи до вирішення цієї проблеми на загальнодержавному рівні. Це законодавче рішення стало основою для подальшої ратифікації Стамбульської конвенції, і його положення повинні тлумачитися в контексті міжнародних норм, визначених у зазначеній Конвенції.

Звертаючись до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» можна глибше зрозуміти поняття «домашнє насильство» та заходи, спрямовані на його запобігання. Зокрема, пункт 3 частини 1 статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає домашнє насильство як дії або бездіяль-

ність, що включають фізичне, сексуальне, психологічне чи економічне насильство, яке вчиняється в межах сім'ї або між особами, що проживають разом, незалежно від наявності родинних чи шлюбних стосунків. Також зазначається, що до домашнього насильства відносяться погрози здійснення таких дій [1].

Відповідно до пункту 7 частини 1 статті 1 цього ж Закону, обмежувальний припис стосовно кривдника є встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи [1].

Аналіз статті 26 Закону України «Про протидію та запобігання протидію домашньому насильству» свідчить, що постраждала особа, її представник чи законний представник мають право на звернення до суду з заявою про видачу обмежувального припису на термін від одного до шести місяців, з можливістю продовження за наявності підстав. Суд може застосувати один чи кілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків, як заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; обмеження спілкування з постраждалою дитиною; заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Важливе значення для правозастосування має постанова Верховного Суду від

05 вересня 2019 року в справі № 756/3859/19 (провадження № 61-11564св19), де зроблено висновок, що «враховуючи положення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», обмежувальний припис за своєю суттю не є заходом покарання особи (на відміну від норм, закріплених у КУпАП та КК України), а є тимчасовим заходом, виконуючим захисну та запобіжну функцію і направленим на попередження вчинення насильства та забезпечення першочергової безпеки осіб, з огляду на наявність ризиків, передбачених вищезазначеним законом, до вирішення питання про кваліфікацію дій кривдника та прийняття стосовно нього рішення у відповідних адміністративних або кримінальних провадженнях» [2]. Підсумувавши, можна сказати, що обмежувальний припис не є заходом покарання, а є лише тимчасовим захистом для попередження насильства та забезпечення безпеки постраждалих осіб до вирішення питання щодо кваліфікації дій кривдника.

Згідно з частиною 2 статті 53 Стамбульської конвенції, обмежувальні приписи повинні бути доступними незалежно від наявності інших правових проваджень або на додаток до них [3].

Узагальнюючи судову практику, варто погодитись із висновками, які зробила пані Марії Сіроткіної, що обмежувальний припис може бути виданий судом незалежно від результатів інших проваджень, зокрема цивільного чи кримінального. Однак практика Верховного Суду ще до ратифікації Стамбульської конвенції визначила таку умову, що наявність кримінального провадження за фактом домашнього насильства не є перешкодою для потерпілої особи звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису в межах цивільного судочинства. Аналогічно до того, що розгляд цивільної справи не заважає одночасному кримінальному провадженню відносно кривдника [4, с. 115].

Окрім цього, пані Ірина Гловюк зазначає, що часто підтвердженням ризиків для видачі

обмежувального припису стають документи, що вказують на звернення до правоохоронних органів із заявами про вчинення кримінальних правопорушень кривдником, та наявність відкритих кримінальних проваджень щодо особи [5, с. 27]. Ідентичною є ситуація із застосуванням як доказів у такому різновиді справ документів із адміністративних проваджень відносно кривдника.

Поряд з цим, постанови Верховного Суду, зокрема від 03 серпня 2021 року у справі № 761/27704/20, вказують та наголошують, що звернення до правоохоронних чи інших органів свідчить безпосередньо про наявність конфлікту між сторонами, але самі по собі ці документи не доводять факт вчинення домашнього насильства, що є необхідною умовою для застосування судом до нього спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені спеціальним законом [6]. Тобто такі докази не є самостійними, і лише у сукупності з іншими доказами можна довести відповідні факти. До того ж, в Україні правосуддя здійснюється за принципами неупередженості та презумпції невинуватості особи, що є основоположними у правовій державі, тому наявність кримінальних проваджень чи складених адмінматеріалів не є беззаперечними доказами наявності вини особою

Щодо належних доказів наявності ризиків для застосування обмежувального припису щодо кривдника Верховний Суд зробив правовий висновок, який викладений у Постанові ККС ВС від 09.06.2022 р. у справі № 216/4309/21, і полягає у тому, що «докази, що додають до заяви, мають стосуватись місця вчинення домашнього насильства, ризиків безпеки постраждалої особи, вірогідність продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи, тобто докази мають стосуватись обґрунтованих побоювань з приводу того, що особа (кривдник) здатний вдатися до небезпечних проявів

домашнього насильства у будь-якому його вигляді – психологічному, фізичному, економічному, тощо. Це можуть бути докази застосування психологічного насильства, приниження гідності, жорстокого поводження з боку заінтересованої особи до заявника, катування, нелюдського поводження, що передбачає спричинення сильних фізичних та душевних страждань, тривалість та системність протиправної поведінки кривдника та докази того, що останній не усвідомлює серйозності негативних наслідків своїх дій, продовжує агресивні дії по відношенню до заявника, не бажає змінювати свою поведінку, а тому існує ризик продовження кривдником таких дій, а отже і необхідність застосування обмежувального припису є обґрунтованими. В якості доказів до заяви можуть додаватись, зокрема, протокол про адміністративне правопорушення, складений уповноваженою особою органів Національної поліції; терміновий заборонувальний припис стосовно кривдника, винесений працівником уповноваженого підрозділу поліції; обмежувальний припис, винесений судом у кримінальному провадженні; інші документи, які засвідчують факт насильства; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Саме по собі звернення заявника до органів поліції, служби у справах дітей та внесення відомостей про кримінальні провадження до ЄРДР не є належними доказами на підтвердження факту вчинення домашнього насильства при розгляді заяви у порядку цивільного судочинства. Усі докази мають відповідати загальним положенням, установленим статтями 76–80 ЦПК України» [7].

Така судова практика значно ускладнює процес видачі обмежувального припису, адже довести лише можливість чи намір кривдника продовжувати вчиняти насильство є надскладним завданням. Однак за наявності реальних доказів, суд може прийняти рішення про видачу припису. Переважно такими доказами є відкриті заяви кривдника, що він буде продовжувати це робити, або ж застосування ним фізичного насильства,

а також наявність реальної загрози життю та здоров'ю потерпілого, що може трапитися вже навіть під час розгляду справи, адже поки постраждала особа назбирає усі необхідні докази, кривдник може продовжувати застосовувати домашнє насильство, а сам лише протокол про вчинення такого адміністративного правопорушення чи витяг з ЄРДР не доводить вину кривдника. Існуюча судова практика також вказує на те, що внаслідок такого порядку доказування процес розгляду справи про видачу обмежувального припису може затягуватися, що абсолютно не відповідає вимогам до обмежувального припису, що викладені у ст. 53 Стамбульської конвенції щодо доступності для невідкладного захисту.

На додаток до цього, при виявленні фактів домашнього насильства правоохоронці мають право застосувати терміновий заборонний припис, що покликаний тимчасово обмежити кривдника в контактах із постраждалою особою, якщо є реальні ризики для постраждалої особи. Такий припис видається на основі оцінки ризиків, що здійснюється за допомогою спеціального опитувальника, який дозволяє правоохоронцям визначити реальність загрози. Проте головною проблемою є короткостроковість таких приписів на відміну від обмежувального припису, виданого судом, оскільки після їхнього закінчення кривдник може продовжувати насильство. Крім того, до винесення судового рішення, на основі якого визначається винуватість особи, правопорушення часто фіксуються як випадки, що відбулися вперше, на відміну від обмежувального припису, що виданий судом. Оскільки особа вважається винною у вчинення будь-якого правопорушення виключно на підставі відповідного судового рішення, а, як вже зазначалося нами раніше, такі справи можуть затягуватися та розглядати декілька місяців, а протягом цього періоду кривдник може продовжувати здійснювати домашнє насильство, і воно щоразу буде інкримінуватися йому у протоколі про вчинення адміністративного правопорушення як таке, що вчинене вперше,

допоки його в судовому порядку не буде визнано винним. А в кримінальну площину таке правопорушення може перейти лише у разі систематичності його вчинення, тобто більше двох разів на рік. На практиці внаслідок правової необізнаності громадяни часто не знають про можливість застосування обмежувального припису, що видається судом, а не лише терміновий заборонний припис, що видається працівниками поліції. Тому наявна недостатня захищеність особи в умовах правової необізнаності, а факти повторних порушень ще не можуть бути інкриміновані як систематичні правопорушення, оскільки суд ще не виніс остаточного рішення. Таким чином, відсутність необхідних знань у постраждалих щодо існуючих механізмів захисту, зокрема можливості застосування обмежувальних приписів, погіршує ситуацію.

Додатково, наявна практична проблема, що полягає в контролі за виконанням обмежувальних приписів. Адже виявлення порушення кривдником виданого судом обмежувального припису переважно відбувається саме за викликом/зверненням постраждалої особи правоохоронних органів. Тобто, вже коли таке право на захист постраждалого уже порушено.

Вважаємо, що для вирішення цієї проблеми необхідно не лише взяти учасників домашнього насильства на облік, але й забезпечити постійний моніторинг їх поведінки та зв'язок з такими особами, а також проводити роз'яснювальну роботу з постраждалими і кривдниками. Оскільки, за своєю суттю, як вже зазначалося нами раніше, обмежувальний припис не є покаранням, однак він повинен вплинути на кривдника та на його сприйняття ситуації, а не навпаки – стати загостренням у вчиненні кривдником домашнього насильства.

На додаток, вирішення цих проблем є також інтеграція більш ефективної співпраці між правоохоронцями, судами та соціальними службами. У першу чергу необхідно забезпечити постійну обізнаність правоохо-

ронців щодо їхніх дій у випадках домашнього насильства, а також запровадження спеціальних тренінгів та реабілітаційних програм як для жертв, так і для кривдників. Єдиний облік правопорушень, зокрема повторних випадків насильства, дозволить оперативно визначати серйозність ситуації та приймати необхідні правові заходи. Також важливим є інформування жертв про можливість подання заяви щодо обмежувального припису, що стане додатковою гарантією безпеки до судового розгляду. До того ж, усі ці заходи необхідно закріплювати на законодавчому рівні, тобто удосконалення законодавства є невід'ємною складовою у перспективі вирішення проблем застосування обмежувального припису.

Забезпечення комплексного підходу, в тому числі через взаємодію органів державної влади, покращить швидкість та ефективність реагування на домашнє насильство, а також зміцнить довіру до правозахисної системи.

Висновки. Отже, висновки щодо питання обмежувальних приписів у контексті протидії домашньому насильству свідчать про важливість удосконалення правозастосовчої практики та нормативно-правової бази. Незважаючи на прогрес, досягнутий в Україні після ратифікації Стамбульської конвенції та прийняття Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», існують суттєві проблеми, зокрема щодо тривалості процесу видачі обмежувальних приписів та проблеми доведення наявності ризиків для потерпілих.

Обмежувальний припис, який є важливим інструментом для забезпечення безпеки постраждалих, не завжди може бути застосований своєчасно через недостатню обізнаність громадян, що обмежує ефективність його реалізації. Водночас, процес доведення необхідності такого заходу, особливо в умовах правової неясності, вимагає вдосконалення доказової бази та судової практики.

Для підвищення ефективності застосування обмежувальних приписів необхідно забезпечити ефективну співпрацю між органами правоохоронних органів, судовою сис-

темою та соціальними службами. Важливим є також введення програм реабілітації для як жертв, так і кривдників, що сприятиме кращій профілактиці домашнього насильства.

Також необхідно звернути увагу на питання контролю за виконанням обмежувальних приписів. Лише ефективний моніторинг поведінки кривдників та постійна комуніка-

ція з ними дозволить уникнути повторення насильства.

В результаті, комплексний підхід, що передбачає вдосконалення законодавства, поліпшення правозастосовчої практики та активну взаємодію з постраждалими, може значно посилити ефективність заходів протидії домашньому насильству в Україні.

Анотація

Стаття присвячена детальному аналізу національного законодавства та практичного досвіду застосування обмежувального припису як основного інструменту протидії домашньому насильству в Україні. Особливу увагу приділено оцінці ефективності цього інструменту, що є важливим елементом правової боротьби з насильством у сім'ї та сприяє захисту потерпілих осіб. В умовах, коли питання домашнього насильства набуває все більшої актуальності, обмежувальний припис виступає важливим засобом запобігання подальшим злочинам та захисту постраждалих від фізичної та психологічної шкоди.

У статті розглянуто правові аспекти застосування обмежувальних приписів, зокрема їх правову природу, процесуальні моменти видачі, а також конкретні механізми виконання. Акцент зроблено на те, як ці норми застосовуються в реальному житті, в контексті різних випадків домашнього насильства. Зокрема, вивчено труднощі, які можуть виникати при здійсненні контролю за виконанням обмежувальних приписів, а також виклики, що стосуються недосконалості нормативно-правової бази та відсутності чіткої стратегії на місцевому рівні.

Крім того, аналізується практика застосування обмежувальних приписів щодо кривдників, зокрема оцінка того, як часто такі приписки використовуються судами, які чинники впливають на їх ефективність і чи є достатньо механізмів для контролю за їх виконанням. Досліджено, якими проблемами зіштовхуються правоохоронці при виконанні судових рішень щодо обмежувальних приписів. Виявлено, що на даний момент існують труднощі у забезпеченні належного рівня захисту потерпілих через неефективне реагування на порушення приписів з боку кривдників, а також недостатній контроль за їх поведінкою.

Враховуючи ситуацію, що складається в Україні в питаннях домашнього насильства, зроблено висновки про необхідність удосконалення законодавства в частині забезпечення ефективнішої роботи обмежувальних приписів. Обґрунтовано необхідність розширення правових і організаційних інструментів, які дозволяють більш оперативно реагувати на порушення прав постраждалих осіб, а також зменшити рівень повторних випадків насильства. Оцінено перспективи розвитку обмежувальних приписів і можливих змін у національному законодавстві, що сприятиме удосконаленню правових механізмів протидії домашньому насильству в Україні.

Ключові слова: домашнє насильство, обмежувальний припис, кривдник, постраждала особа, суд, захист.

Bloshkina O.O., Shcherbyak Yu.V. Problems of the application of a restrictive prescription regarding the offender and prospects for their solution

Summary

The article is dedicated to a detailed analysis of national legislation and practical experience in the application of restraining orders as the main tool in combating domestic violence in Ukraine. Special attention is given to assessing the effectiveness of this tool, which is a crucial element in the legal fight

against domestic violence and contributes to the protection of victims. In a context where the issue of domestic violence is becoming increasingly relevant, the restraining order serves as an important means of preventing further crimes and protecting victims from physical and psychological harm.

The article examines the legal aspects of applying restraining orders, including their legal nature, procedural issues regarding their issuance, and specific enforcement mechanisms. The focus is on how these norms are applied in real life, in the context of various cases of domestic violence. In particular, it explores the challenges that may arise when monitoring the enforcement of restraining orders, as well as the issues related to the imperfections in the regulatory legal framework and the lack of a clear strategy at the local level.

Moreover, the practice of applying restraining orders to perpetrators is analyzed, specifically evaluating how often such orders are used by the courts, which factors affect their effectiveness, and whether there are sufficient mechanisms to ensure their enforcement. The research investigates the problems faced by law enforcement in implementing court decisions concerning restraining orders. It has been found that, at present, there are difficulties in ensuring adequate protection for victims due to ineffective responses to violations of the orders by perpetrators, as well as insufficient monitoring of their behavior.

Considering the current situation in Ukraine regarding domestic violence issues, conclusions are made about the necessity of improving legislation to ensure more effective functioning of restraining orders. The need to expand legal and organizational tools that allow for more prompt responses to violations of the rights of victims is justified, as well as reducing the level of repeat instances of violence. The prospects for the development of restraining orders and possible changes in national legislation are evaluated, which will contribute to the improvement of legal mechanisms to combat domestic violence in Ukraine.

Key words: domestic violence, restraining order, offender, victim, court, protection.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017р.№229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#n6> (дата звернення – 17.11.2024 р.).
2. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2019 року в справі № 756/3859/19 (провадження № 61-11564св19);
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення – 17.11.2024 р.).
4. Сіроткіна М.В. Обмежувальний припис крізь призму положень Стамбульської конвенції (судова практика Верховного Суду). Україна – ЄС: питання гармонізації кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали Круглого столу (22 червня 2023 року) / упор. І.В.Гловюк, Н.Р. Лашук. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023, с. 114–118.
5. Гловюк І.В. Обмежувальний припис та кримінальні провадження за ст. 126-1 КК України: питання судової практики Верховного Суду. Гендерні студії у вищій школі: сучасні виклики та досягнення : матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, м. Львів, 5 вересня – 16 жовтня 2022 р. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. с. 27–29.
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 03 серпня 2021 року у справі № 761/27704/20: електронний ресурс URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98789126>;
7. Постанова ККС ВС від 09.06.2022 р. у справі № 216/4309/21: електронний ресурс URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104896742>.

УДК 347.19

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.05>

Кіщак Д.С.

аспірант

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені академіка В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

ПРАВОВІДНОСИНИ ІЗ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ БАНКРУТОМ: ПОНЯТТЯ ТА МОМЕНТ ЇХ ВИНИКНЕННЯ

Вступ. Визнання юридичної особи банкрутом є складним юридичним явищем, яке характеризується багатогранністю юридичних зв'язків та їх варіативністю, а також різноманітністю юридичних процедур та процесів. Аналізуючи наукові підходи до визначення правової природи неплатоспроможності і банкрутства, Рибка І.Є. звертає увагу на те, що внаслідок багатоаспектності юридичної природи, правовідносини банкрутства неможливо визначити предметом однієї конкретної галузі права і вони традиційно виступають предметом господарського або господарсько-процесуального права [1, с. 40]. Так, юридична наука на сучасному етапі виокремлює кілька підходів до галузевої приналежності правовідносин банкрутства з огляду на їх сутність та зміст. Скутельник П.Ф. відзначає, що інститут банкрутства, залежно від правових традицій і шкіл, може бути віднесено до галузей господарського, господарсько-процесуального, підприємницького права, цивільного права, адміністративного права, торгівельного права та інших галузей [2]. Водночас такі науковці як О.М. Лобач та В.В. Радзивілюк пропонують розглядати відносини неспроможності (банкрутства) у якості об'єкта регулювання «права неспроможності (банкрутства)» [3; 4]. Ідею права неспроможності як підгалузі права свого часу висловлювали В. Джунь та Б. Поляков, останній при цьому відносить дану галузь до господарського права [5; 6]. В той час як П.Д. Пригуза запропонував виокремлювати два інститути: інститут неплатоспроможності і інститут банкрутства,

як основні інститути окремої підгалузі господарського права – права неплатоспроможності [7]. На ознаку міжгалузевості банкрутства звертають увагу Е.М. Деркач, В.К. Колпаков і Г.В. Самойленко, а також науковці підкреслюють факт, що банкрутство виходить за межі поняття правового інституту, що підпорядковується лише одній галузі (підгалузі) права [8, с. 74].

Варто зауважити, що підставою для формування таких наукових ідей було виокремлення специфічного предмета права банкрутства (неспроможності), ядром якого виступають правовідносини банкрутства. В сфері юридичної науки саме концепція правовідносин визнається однією з фундаментальних категорій, що протягом довгого часу виступає центром наукових досліджень [9, с. 161; 10, с. 13].

Погоджуючись з зазначеним вище необхідно підкреслити, що сутність таких відносин обумовлюється етапом розвитку держави, її сутністю та спрямуванням зовнішньої та внутрішньої політики. Так, наприклад, Р.Б. Поляков зауважує, що правовідносини банкрутства мають вагомое значення для економіки держави, внаслідок їх спрямування на розв'язання проблем фінансової заборгованості. Також науковець підкреслює, що сутність відносин банкрутства хоча і досліджувалась в наукових працях в певних аспектах, але після «великої» реформи законодавства про банкрутство 2018 року, результатом якого стала її кодифікація, правознавці у своїх дослідженнях оминули питання сутності відносин банкрутства [11, с. 64]. Слід погоди-

тись з таким твердженням, адже не зважаючи на ґрунтовні праці в сфері банкрутства таких правників, як: Р.Г. Афанасьєва, О.М. Бірюкова, А.А. Бутирського, І. О. Вечірко, Л. І. Грабован, В.В. Джуня, О. А. Латиніна, Б.М. Полякова, П.Д. Пригузи, В. В. Радзивілюк, Я.Г. Рябцевої, Е. В. Сгари, О.О. Степанова, Т. В. Стефанівої, М.І. Тітова., Т.М. Чубар та ін., більшість праць була написана до набуття Кодексом України з процедур банкрутства чинності і внесення змін до нього. Втім, останнім часом, відносини банкрутства в розрізі права почали привертати увагу наукових дискусій. Серед важливих публікацій з огляду на мету даного дослідження варто виділити статті Р.Б. Полякова «Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності)» і К.П. Заїки «Правова природа та види правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства», які тою чи іншою мірою досліджують структуру сучасних правовідносин банкрутства та пропонують підходи до їх визначення [11; 12]. Натомість необхідно констатувати брак наукових публікацій безпосередньо присвячених ґрунтовному дослідженню та визначенню правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом.

З мотивів наведених вище **метою** даного дослідження виступає спроба наукового визначення дефініції правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом та визначення моменту їх виникнення.

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає правовідносини як «суспільні відносини, що регулюються нормами права» [13]. Як справедливо зазначає В. Савенко, правовідносини не є відірваними від інших видів суспільних відносин, а визрівають у їх глибині і тому визначаються як економічними, так і політичними та іншими відносинами [14, с. 149].

Варто зауважити, що на сучасному етапі відсутнє законодавче визначення правовідносин банкрутства в цілому та правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом,

зокрема. Однак, є наявні спроби доктринального визначення дефініції правовідносин банкрутства. Такі спроби були зроблені Р.Б. Поляковим і К.П. Заїкою у названих вище публікаціях. Варто зауважити, що в названих працях відсутня єдність термінології. Так, Р.Б. Поляков використовує термін відносини банкрутства, а К.П. Заїка дає визначення правовідносин, які складаються у процедурі банкрутства. Аналіз обох визначень дає розуміння, що мова йде про одні і ті самі відносини, які на наш погляд доцільно називати правовідносини з визнання банкрутства, якщо сама процедура банкрутства застосовується щодо юридичних осіб. Варто також зауважити, що наведені визначення мають як свої переваги, так і недоліки, які залишають простір для наукових дискусій з цього приводу. Для подальшого правового аналізу даних дефініцій вважаємо за доцільне процитувати їх.

Так, під «відносинами банкрутства» Поляков Р.Б. розуміє відносини, які безпосередньо пов'язані зі справою про банкрутство; «носять публічний характер; суб'єктами яких виступають одноосібно єдиний неплатоспроможний боржник (юридична або фізична особа) та необмежене коло кредиторів, що мають спільний правовий зв'язок у вигляді грошових вимог до боржника, а у випадках, передбачених законом, також інші процесуальні фігури; які стосуються всього майна боржника та спрямовані на спільне (конкурсне) погашення цих вимог, що мають, як правило, обмежену простором України сферу дії та регулюються комплексом матеріальних і процесуальних норм» [11, с. 72].

Під «правовідносинами, які складаються у процедурі банкрутства» К.П. Заїка розуміє «сукупність суспільних відносин, які виникають між боржником та кредиторами або іншими зацікавленими особами у справі про банкрутство, а також між господарським судом та боржником, між арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) та органом, який здійснює

контроль за його діяльністю, та які спрямовані на задоволення вимог кредиторів або відновлення платоспроможності боржника, регулюються нормами різних галузей права (зокрема, цивільного, господарського, адміністративного) та у випадку їх порушення тягнуть за собою адміністративну, дисциплінарну, кримінальну та цивільно-правову відповідальність» [12].

Вжитий Р.Б. Поляковим термін «відносинами банкрутства» у відриві зі змістом публікації в якій він вживається може бути трактований в різний спосіб. З одного боку, зміст публікації дає розуміння, що висвітлюється правовий аспект таких відносин, з іншого у відриві від неї важко визначити який аспект суспільних відносин банкрутства мається на увазі. Контекстне тлумачення через вживання у дефініції словосполучень «випадків, передбачених законом» та «регулюються комплексом матеріальних і процесуальних норм» дає зрозуміти, що мова йде саме про правовідносини. На наш погляд, доцільніше вжити термін «правовідносини банкрутства (неплатоспроможності)» з огляду на те, що термін «неплатоспроможність» Кодекс України з процедур банкрутства частіше вживає щодо фізичних осіб. З огляду на вищезазначене вважаємо за доцільне використання терміну «правовідносини».

Слід зауважити, що у своїй практиці Верховний суд теж робив спроби дати визначення таким правовідносинам називаючи їх відносинами неплатоспроможності, які виникають з моменту порушення справи про банкрутство, а саме визначення суд розкриває через перерахування різновидів таких правовідносин [15; 16].

Щодо визначення запропонованого К.П. Заїкою, вважаємо за недоцільне обтяження даної дефініції деталізацію учасників процедури банкрутства. По-перше, через надмірне теоретичне нагромадження, по-друге, коло учасників передбачених законодавством може змінюватись (як видно зі змін, що вносилися протягом останніх років), по-третє,

коло учасників може бути різним в залежності від особливостей тієї чи іншої справи. Отже, вважаємо за доцільне називати лише обов'язкових суб'єктів з зазначенням примітки «а також інших осіб у випадках, передбачених законом». Варто зауважити, що такий детальний аналіз наведених вище дефініцій є обґрунтований тим, що для розуміння змісту правовідносин з визнання юридичної особи банкрутом є визначальним формування відповідного визначення таких правовідносин.

Аналізуючи наведені вище спроби визначення поняття правовідносин із визнання особи банкрутом, необхідно відзначити, що всім їм притаманне визначення моменту виникнення зазначених правовідносин. В правовій науці прийнято пов'язувати момент виникнення, зміни та припинення правовідносин з конкретними юридичними підставами. Свого часу ще Фрідріх Карл фон Савіньї такі події називав юридичними фактами. Як підкреслює О.Б. Ганьба такі підстави обираються і виділяються законодавцем шляхом закріплення в гіпотезах, а часом і в диспозиціях правових норм [17, с. 8].

На наш погляд визначення моменту виникнення правовідносин визнання юридичної особи банкрутом має вагомим значення для відмежування даних відносин від подібних їм відносин, для визначення кола учасників даних відносин та їх змісту.

Про важливість визначення моменту виникнення правовідносин із визнання банкрутством, свого часу писав ще Б. Поляков, зазначаючи, що «саме процесуальний акт (ухвала) господарського суду є юридичним фактом, який породжує відносини неспроможності». [18, с. 20].

Своєю чергою І.С. Рибка зазначає, що правовідносини банкрутства «виникають з дня порушення судом справи про банкрутство та припиняються у випадках, визначених законом» [1, с. 41]. Наголосимо, що важливим є визначення саме моменту виникнення правовідносин визнання юридичної особи банкрутом, а не дня порушення судом справи

з огляду на специфіку процедури визнання юридичної особи банкрутом.

Отже, для визначення поняття правовідносин визнання юридичної особи банкрутом важливим є також момент припинення даних відносин. Адже, кожен формальний процес має свій початок і свій кінець, а відповідно момент початку і закінчення в межах яких можна визначити дані відносини, їх зміст і учасників. У зв'язку з цим підтримуємо позицію Р.Б. Полякова щодо визначення моменту виникнення відносини банкрутства, в тому числі правовідносин процедури банкрутства юридичних осіб: «із моменту відкриття справи про банкрутство», а також щодо моменту їх закінчення за загальним правилом закриття справи [11, с. 67].

Специфіка процедури визнання юридичної особи банкрутом відрізняється від загального процесуального порядку передбаченого Господарським процесуальним кодексом України і визначена Кодексом України з процедур банкрутства. Як підкреслює Р.Б. Поляков для відкриття справи про банкрутство юридичної особи, необхідна наявність цілого юридичного складу, а не одного лише юридичного факту, у вигляді ухвали господарського суду [11, с. 65]. Це пов'язано з тим, що господарський суд з прийняттям заяви про відкриття справи одразу не постановляє ухвалу про відкриття справи про банкрутство з огляду на ряд причин. По-перше, через необхідність визначення наявності реальних відносин неплатоспроможності. По-друге, на цьому етапі відносини не є за характером відносинами банкрутства, адже існують між одним кредитором і боржником, їх не можна назвати конкурсними, а можна характеризувати як приватні. Отже, Кодекс України з процедур банкрутства передбачає проведення підготовчого судового засідання, за участю кредитора і боржника (як правило). [19, с. 139]. Вбачаємо за недоцільне на даному етапі, ще до моменту постановлення ухвали про відкриття справи,

іменувати кредитора і боржника сторонами, адже суд знаходиться в процесі встановлення наявності підстав для відкриття справи про банкрутство. Тож, саме постановлення за результатами підготовчого засідання, ухвали господарського суду про відкриття справи про банкрутство, породжує відносини банкрутства на думку Р.Б. Полякова [11, с. 65]. На нашу думку, з цього моменту і можливо іменувати кредитора і боржника сторонами. Вважаємо за доцільне уточнити, що моментом виникнення правовідносин процедури банкрутства є не момент постановлення ухвали про відкриття справи про банкрутство, а момент її проголошення, згідно з яким відповідно до ч. 1 ст. 235 Господарського процесуального кодексу України визначається за загальним правилом набуття ухвалою законної сили, а отже і конкурсні відносини виникають в той самий момент і саме з цим моментом необхідно пов'язувати відповідні юридичні наслідки.

Висновки. З огляду на проведений у дослідженні аналіз підходів до визначення правовідносин банкрутства, вважаємо, що під правовідносинами із визнання юридичної особи банкрутом необхідно розуміти систему суспільних відносин, які виникають від моменту проголошення господарським судом ухвали про відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи між боржником – юридичною особою, (неплатоспроможність якого визнана судом) та кредитором (кредиторами), а також за участю господарського суду та інших осіб у передбачених законом випадках, а також інші суспільні відносини, що безпосередньо пов'язані з даною справою та стосуються всього майна боржника і спрямовані на задоволення вимог кредитора (кредиторів) або відновлення платоспроможності боржника й регулюються комплексом матеріальних і процесуальних норм різної галузевої приналежності.

Анотація

В статті проведено науковий аналіз доктринальних підходів до визначення правовідносин неплатоспроможності та визнання банкрутом в цілому та правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом, зокрема. З метою поглибленого розгляду зазначеного питання було досліджено положення Кодексу України з процедур банкрутства, Господарського процесуального кодексу України, а також зміст судової практики в даній сфері. В ході проведеного дослідження встановлено, що визначення дефініції правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом нерозривно пов'язане з встановленням моменту виникнення даних правовідносин. Кодекс України з процедур банкрутства безпосередньо вказує на момент виникнення правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом, втім його чітке розуміння можливе лише у комплексному аналізі Господарським процесуальним кодексом України. Під час дослідження доктринальних джерел було встановлено, що попередньо не робилися спроби визначення дефініції правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом, а більшість наявних спроб визначити правовідносини неплатоспроможності чи правовідносини банкрутства в загальних рисах були зроблені до набуття чинності Кодексу України з процедур банкрутства. З метою вироблення пропозицій до визначення поняття правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом, було проаналізовано переваги та недоліки існуючих підходів до визначення правовідносин банкрутства (неспроможності) та їх відповідність сучасному законодавству. На основі проведеного дослідження запропоновано уточнений варіант визначення моменту виникнення правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом з урахуванням положень чинного законодавства, а також зроблено одну з перших спроб визначення поняття правовідносин із визнання юридичної особи банкрутом (з моменту набуття чинності Кодексу України з процедур банкрутства).

Ключові слова: правовідносини, банкрутство, момент виникнення правовідносин, Кодекс України з процедур банкрутства, юридична особа, ухвала суду.

Kishchak D.S. Legal relations on declaring a legal entity bankrupt: concept and moment of their occurrence**Summary**

The article provides a scientific analysis of the doctrinal approaches to defining legal relations related to insolvency and bankruptcy, with a specific focus on the legal relations concerning the declaration of a legal entity as bankrupt. With a view to an in-depth consideration of this issue, the author examined the provisions of the Bankruptcy Code of Ukraine, the Commercial Procedure Code of Ukraine, and the relevant court practice in this area. In the course of the study, the author has established that the definition of legal relations related to declaring a legal entity bankrupt is inextricably linked to the establishment of the moment when such legal relations arise. The Bankruptcy Code of Ukraine directly indicates the moment when legal relations arising from declaring a legal entity bankrupt arise, but its clear understanding is possible only in a comprehensive analysis of the Code of Economic Procedure of Ukraine. The study of doctrinal sources revealed that no previous attempts have been made to define the legal relationship of declaring a legal entity bankrupt, and most of the existing attempts to define insolvency or bankruptcy legal relationships in general terms were made before the Bankruptcy Code of Ukraine came into force. With a view to developing proposals for defining the concept of legal relations relating to recognition of a legal entity as bankrupt, the author analyses the advantages and disadvantages of existing approaches to defining insolvency (bankruptcy) legal relations and their compliance with modern legislation. Based on the study, the author proposes a refined version of the definition of the moment when legal relations on declaring a legal entity bankrupt arise, taking into account the provisions of current legislation, and makes one

of the first attempts to define the concept of legal relations on declaring a legal entity bankrupt (since the entry into force of the Bankruptcy Code of Ukraine).

Key words: legal relations, bankruptcy, moment of the inception of legal relations, the Bankruptcy Code of Ukraine, legal entity, court order.

Список використаних джерел:

1. Рибка І.Є. Правова природа неплатоспроможності у цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія: Право. Вип. 37. Т. 2. URL: <http://surl.li/oubhvo> (дата звернення: 29.12.2024).
2. Скутельник П.Ф. Фінансово-правові аспекти банкрутства як багатоаспектного юридичного процесу. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 1. С. 88–94.
3. Лобач О.М. Правове регулювання банкрутства: [навчально-методичний посібник]. К. : НаУКМА, 2015. 37 с.
4. Радзивілюк В.В. До питання про критерії банкрутства. *Санація та банкрутство*. 2005. № 4. С. 149–151.
5. Джунь В.В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. 30 с.
6. Поляков Б. М. Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. Донецьк, 2003. 38 с.
7. Пригуза П.Д. Правове регулювання процедур банкрутства юридичної особи – відсутнього боржника: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04; К., 2011. 24 с.
8. Деркач Е.М., Колпаков В.К., Самойленко Г.В. Експансія адміністративно-правових відносин до процедури банкрутства. *Правові новели*. 2024. № 22. С. 271–277. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/22_2024/39.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
9. Погрібний І.М. Генеза складу правових відносин. *Право і безпека*. 2022. № 3(86). С. 160–169.
10. Шумило М.М. Розвиток вчення про правовідносини в сучасній українській юридичній науці. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2014. № 3 (45). С. 13–17. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2014/5.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
11. Поляков Р.Б. Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 63–73.
12. Заїка К.П. Правова природа та види правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 128–133. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/22.pdf> (дата звернення: 29.12.2024).
13. Правовідносини. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://vtssum.wdbk.org/п/правовідносини> (дата звернення: 29.12.2024).
14. Савенко В. Правовідносини як форма відображення юридичної природи суспільних відносин в державі. *European Political and Law Discourse*. 2015. Vol. 2. Is. 2. С. 148–152. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-2/24.pdf> (дата звернення: 29.12.2024).
15. Постанова Верховного Суду від 09 липня 2020 по справі № 910/26972/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90349380> (дата звернення: 29.12.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 19 січня 2021 у справі № 916/4181/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94802503> (дата звернення: 29.12.2024).
17. Ганьба О.Б. Зародження, поняття та специфічні ознаки юридичних фактів як підстав виникнення, зміни, трансформації та припинення архаїчних відносин первіснообщинного

суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2019. Вип.58. Т.1. С.7-10.

18. Поляков Б. М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине. К.: Концерн «Издательский Дом «Ин-Юре», 2003. 440 с.
19. Поляков Р. Б. Підготовче засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 137–152. URL: <https://doi.org/10.32782/apdr.v97.2023.18> (дата звернення: 29.12.2024).

Попович С.М.*аспірантка кафедри господарсько-правових
дисциплін та економічної безпеки**Донецький державний університет внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Вступ. Розвиток України в сучасних умовах, з метою демократичних перетворень, збереження територіальної цілісності, забезпечення національної безпеки можливо тільки в умовах адаптивного управління державою відповідно до визначених цільових орієнтирів і критеріїв, в межах гармонічного розвитку законодавства. Побудова гармонійної системи законодавства, інтегрованої в європейську систему, повинна базуватися на взаємо доповненні різних галузевих норм одна одною і відповідності основним ідеям, визначеним у Конституції України. Такий шлях можливий лише за умови комплексного осмислення проблем, що виникають під час застосування чинних нормативних актів, в процесі реалізації господарської компетенції учасниками діяльності. На сьогодні продовжується багаторічна дискусія між науковими представниками цивільного та господарського права, яка набула свого чергового загострення у зв'язку з ідеями рекодифікації як цивільного, так і господарського законодавств. Це питання активно обговорюється на сторінках юридичних видань та юридичних форумах. Зрозуміло, що важливість досліджуваної проблеми зумовлена пошуком такої ефективної моделі взаємодії держави, державних органів, учасників господарської діяльності, яка б відповідала потребам нинішнього соціально-економічного стану країни [1, с. 209–212]. Забезпечення належного правового регулювання здійснення господарської діяльності та впорядкування змісту господарських відносин в період воєнного стану, а особливо після закінчення війни, є вельми

важливо для нашої держави та суспільства. Це питання є актуальним для органів, діяльність яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням безпеки держави. Саме таким органом є Національна поліція України.

Національна поліція України грає провідну роль в охороні громадського порядку, забезпеченні захисту прав і свобод громадян, боротьбі зі злочинністю не тільки в масштабах країни, а й світу. Для ефективного виконання цих обов'язків вона повинна мати відповідні майнові та матеріально-технічні ресурси, такі як приміщення, транспортні засоби, обладнання, системи зв'язку та сучасні технології. Наявність та належне управління цими об'єктами має важливе значення для ефективності поліцейської діяльності, в тому числі з метою підтримки громадської довіри.

Стан дослідження. Нажаль питання щодо реалізації господарської компетенції органів Національної поліції України не отримали належної уваги з боку науковців, але загальні питання правового регулювання господарської компетенції були дослідженні такими вченими, як: О.А. Белянич, А.Г. Бобкова, О.М. Вінник, О.В. Гаргонич, Б.В. Дерев'яно, Р.А. Джабраїлов, Д.В. Задихайло, А.М. Захарченко, В.К. Мамутов, Л.М. Ніколенко, О.П. Подцерковний, В.В. Резнікова, В.В. Устименко, О.В. Шаповалова, В.С. Щербина та ін.

Таким чином, **метою даної статті** є висвітлення особливостей реалізації господарської компетенції органів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. За останні роки в умовах трансформації економіки України відбулися перетворення майже всіх сфер діяльності, в тому числі правоохоронної. Такі перетворення спонукають переглянути підходи до формування господарського та цивільного законодавства присвяченого регулюванню господарської діяльності органів Національної поліції України. Це зрозуміло, тому що розвиток суспільства та держави на сучасному етапі, пов'язаний з військовими діями, змушує сконцентрувати увагу на проблемах без вирішення яких подальша якісна та ефективна діяльність органів поліції може стати або неможливою, або проблематичною.

У господарському законодавстві з'явилися нові організаційно-правові форми юридичних осіб; змінилися механізми укладення договорів, здійснення господарської діяльності, підходи до відповідальності тощо. Всі ці зміни тягнуть за собою удосконалення законодавчої бази для юридичних осіб публічного права. Економіка ринкового типу, що формується на сучасному етапі розвитку, передбачає участь у господарському обігу як юридичних осіб приватного права, а й публічного права, до яких відносяться органи Національної поліції України.

Наділення органів Національної поліції України статусом юридичної особи означає, що поліція, як і будь-яка юридична особа, має низку властивих ознак, а саме: організаційна єдність, що виражається в наявності офіційно закріпленої організаційної структури; наявність одноосібного виконавчого органу в особі керівника (начальника); наявність постійно діючого колективу, що представляє собою організацію. Незважаючи на складну внутрішню структуру, завдяки вищезазначеним ознакам органи Національної поліції України приймають участь у господарських відносинах як суб'єкт права.

У господарському обігу органів Національної поліції України знаходиться значна маса майна, товарно-матеріальних цінностей, фінансових коштів. Можливість участі

органів Національної поліції України виникає завдяки наділенню цих органів господарською компетенцією. Однак у чинному господарському законодавстві не достатньо відображені особливості правового регулювання господарської компетенції органів поліції, що перешкоджає ефективності в досягненні цілей, заради яких вони створені. Питання господарської компетенції є вельми важливими для будь-якого суб'єкта, тому що вони мають не тільки теоретичну спрямованість, а й практичну.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Господарського кодексу України (далі – ГК України) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання. У ст. 2 ГК України зазначається, що учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України [2].

Господарська компетенція є обов'язковою характеристикою учасника господарської діяльності. Вона проявляється через призму правоздатності вступати у правовідносини, юридично гарантує функціонування суб'єктів господарювання згідно визначеним суспільно-корисними цілями і завданнями. Саме доцільність досягнення суспільно-корисних цілей і завдань, важливість організації його функціонування для зростання результатив-

ності актуалізують категорію господарської компетенції [3, с. 125].

Поняття «компетенція» походить від латинського «competentia» – сукупність (ведення, здатність, приналежність до права) – сукупність предметів відання, функцій, повноважень, прав та обов'язків певного органу чи особи [4, с. 210]. В.К. Мамутов стверджував, що поняттям компетенції охоплюються тільки конкретні права й обов'язки, якими особа володіє безпосередньо завдяки закону [5, с. 58–59]. В.С. Щербина визначає господарську компетенцію як сукупність повноважень, прав та обов'язків державного органу або органу місцевого самоврядування, які вони зобов'язані використовувати для виконання своїх функціональних завдань у сфері господарювання (господарської діяльності) [6, с. 111]. А.Г. Бобкова, ототожнює господарську компетенцію з правосуб'єктністю, визначає її як засновану на законі можливість набувати майнові та немайнові права, обирати сфери господарської діяльності, партнерів у зобов'язаннях, визначати порядок розподілу чистого прибутку тощо з моменту створення суб'єкта господарювання до припинення діяльності [7, с. 154]. В.Б. Авер'янов вважає, що компетенція – це юридичне відображення опосередкування) покладених на суб'єктів функцій у спеціальних (так званих компетенційних або статутних) актах шляхом закріплення цілей, завдань і необхідного для їх реалізації комплексу прав і обов'язків, тобто владних повноважень [8, с. 265].

При характеристиці господарської компетенції органів Національної поліції України важливе місце займає визначення їх повноважень. У науковій літературі зустрічається позиція яка визначає термін «повноваження» для науки адміністративного права, але, наприклад, представники науки господарського права термін «організаційно-господарські повноваження» визначають через поняття «господарська компетенція». Тобто поняття «компетенція» доволі часто визначається через поняття «повноваження», що

вказує на органічність взаємозв'язку в змісті управлінської діяльності повноважень і компетенції [9, с. 104]. Категорія повноважень розуміється як офіційно надане кому-небудь право якої-небудь діяльності, ведення справ. У цьому значенні дана категорія вживається в Конституції України (ст. ст. 5, 19, 142 та ін.) і ГК України (ст. ст. 2, 4, 8, 24 і ін.).

У той же час, треба враховувати, що через поняття господарської компетенції в теорії господарського права розкривається господарська правосуб'єктність. Господарська правосуб'єктність передбачає здатність особи бути учасником господарських правовідносин, що виникають у процесі безпосереднього здійснення господарської діяльності, в тому числі з приводу встановлення організаційних зв'язків між елементами господарської інфраструктури [3, с. 126].

Господарська правосуб'єктність, на думку Г.В. Пронської, це визнана державою за суб'єктом властивість: мати і набувати господарські права і нести обов'язки; нести юридичну відповідальність за неналежне здійснення прав і виконання обов'язків; захищати свої права і законні інтереси від порушень з боку будь-кого (від інших суб'єктів господарювання, засновників, держави в особі органів влади і місцевого самоврядування). Обсяг і зміст правосуб'єктності визначається на основі діючого законодавства для суб'єктів того чи іншого виду і фіксується індивідуальними правостановлюючими документами цього суб'єкта [10, с. 519]. О.А. Беляєвич визначає, що господарська правосуб'єктність визначається через: 1) господарську компетенцію, тобто конкретні права та обов'язки щодо здійснення господарської діяльності та керівництва нею. Такі права та обов'язки є суб'єктивними правами та обов'язками, що існують в силу закону, тобто в рамках абсолютних (неперсоніфікованих) правовідносин; 2) господарську правоздатність, тобто можливість своїми діями набувати права і обов'язки, що відповідають предмету діяльності суб'єкта, не входять в конфлікт із цілями діяльності цього

суб'єкта [11, с. 400]. О.В. Гарагонич підкреслює, що компетенція не може бути зведена до «здатності» і до «загальних можливостей», це щось більш конкретне, ніж загальні можливості; це сукупність визначених, уже наявних прав. Обсяг компетенції не може бути змінено з власної волі суб'єкта. Обсяг правоздатності менш конкретний, але також не безмежний. Якщо компетенція вказує, якими правами й обов'язками суб'єкт уже володіє через те, що належить до певної категорії учасників господарських відносин, то правоздатність показує, якими правами й обов'язками він може володіти понад це [12, с. 94].

Господарська правосуб'єктність органів Національної поліції України реалізується в рамках господарської компетенції і не може вийти за її межі, тому що зміст такої правосуб'єктності складають лише ті можливості, які відповідають цілям та завданням створення, а також функціонування органів поліції. Передбачена законом компетенція цих органів не тільки віддзеркалюється на господарських правовідносинах, а специфічно реалізується.

Господарська компетенція органів Національної поліції України має певні особливості у порівнянні із компетенцією інших учасників відносин у сфері господарювання. Вона виникає з моменту їх створення, а її обсяг може змінюватися на основі положень різних законодавчих та підзаконних актів та з укладанням певних господарських та інших договорів.

Отже, господарська компетенція органів Національної поліції України включає не тільки сукупність прав і обов'язків, а й сукупність повноважень, прав та обов'язків під час виконання своїх функціональних завдань, в тому числі при здійсненні господарської діяльності. Тому, можна виділити загальну та спеціальну (функціональну) господарську компетенцію органів Національної поліції України.

Крім того, з аналізу господарської діяльності органів Національної поліції України можна визначити критерії поділу суспільних відносин у сфері цієї діяльності, що визна-

чають обсяги господарської компетенції: відносини з управління системою органів Національної поліції України, зокрема, шляхом підготовки правових актів; відносини, що полягають у наданні дозволених законодавством послуг (наприклад, охоронних); відносини, які виникають при розподілі ресурсів, при здійсненні контролю за відокремленими підрозділами за дотриманням вимог законодавства й застосування до них санкцій. Зрозуміло, що поділ на критерії є умовним і заслуговує на подальший розвиток у наукових розробках.

Досліджуючи господарську компетенцію органів Національної поліції України, слід вернути увагу, що органи та посадові особи діють як суб'єкти, які реалізують певні функції у визначеній системі суспільних відносин. Тобто ці органи діють у чітко визначеній сфері.

Реалізуючи господарську компетенцію органи Національної поліції України є учасниками господарських правовідносин, переважно майново-господарського та організаційно-господарського характеру.

З аналізу законодавства щодо органів Національної поліції України, з точки зору господарської компетенції, можна визначити, що хоча це питання регулюються законодавчими актами присвячених безпосередньо діяльності поліції, Законом України «Про Національну поліцію», Положенням про Національну поліцію від 28 жовтня 2015 р. № 877, але все-таки загальні питання визначаються нормами ГК України.

Господарська компетенція органів Національної поліції України передбачає їх право та здатність брати участь у господарських відносинах для забезпечення своєї діяльності. На відміну від звичайних суб'єктів господарювання, господарська компетенція поліції має ряд особливостей, пов'язаних з її державним статусом і особливим призначенням, а саме:

поліція є органом виконавчої влади та підпорядковується Міністерству внутрішніх

справ України, тобто господарська діяльність регулюється загальними та відомчими нормативними актами, здійснюється в межах державних програм;

основним джерелом фінансування матеріально-технічного забезпечення є державний бюджет. Органи Національної поліції України не можуть провадити діяльність з метою отримання прибутку; господарська діяльність спрямована виключно на забезпечення власних потреб;

господарська компетенція поліції обмежена межами, встановленими законами, підзаконними та відомчими актами, що унеможливує участь у господарській діяльності, спрямованій на отримання доходів;

органи поліції не можуть вільно розпоряджатися своїм майном, оскільки воно перебуває у державній власності та використовується виключно для виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням громадської безпеки та правопорядку;

можуть брати участь у господарській діяльності через процедури публічних закупівель, які регулюються Законом України «Про публічні закупівлі» та укладати договори на придбання товарів, послуг та робіт, необхідних для її здійснення діяльності та забезпечення своїх потреб. Це включає оренду майна,

закупівлю обладнання, транспортних засобів, засобів зв'язку тощо.

матеріально-технічне забезпечення поліції здійснюється в межах фінансування з метою зміцнення правоохоронних органів. Щорічно затверджується бюджет, у якому відображено статті витрат на матеріально-технічне забезпечення поліції, що обмежує її свободу у розподілі фінансових ресурсів;

господарська діяльність поліції підлягає контролю з боку державних органів, таких як Рахункова палата України та Державна аудиторська служба. Це необхідно для запобігання корупції та зловживанням в процесі використання державних коштів.

Висновки. Господарська компетенція органів Національної поліції України має специфічний характер, пов'язаний з їх державним статусом та особливою місією щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку. Всі господарські відносини, господарські операції та взагалі господарська діяльність суворо контролюються державними органами. Основний увага приділяється забезпеченню матеріально-технічних потреб поліції через державні програми, закупівлі та інші форми взаємодії з суб'єктами господарювання в межах законодавчих актів, які регулюють господарську компетенцію.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації господарської компетенції органів Національної поліції України. Обґрунтовано визнання органів поліції суб'єктами публічного права та виокремлено ознаки як юридичної особи. Проаналізовано різні думки вчених стосовно визначення господарської компетенції та господарської правосуб'єктності. Звернена увага на визначення повноважень та відокремлення їх від поняття компетенції.

Підкреслено, що господарська правосуб'єктність органів Національної поліції України реалізується в рамках господарської компетенції і не може вийти за її межі, тому що зміст такої правосуб'єктності складають лише ті можливості, які відповідають цілям та завданням створення, а також функціонування органів поліції.

Реалізуючи господарську компетенцію органи Національної поліції України є учасниками господарських правовідносин, переважно майново-господарського та організаційно-господарського характеру.

Наголошено, що господарська компетенція органів Національної поліції України передбачає їх право та здатність брати участь у господарських відносинах для забезпечення своєї

діяльності. На підставі зроблено аналізу виділено загальну та спеціальну (функціональну) господарську компетенцію органів Національної поліції України.

Визначено особливості, які відрізняють господарську компетенції органів поліції від звичайних суб'єктів господарювання. Зазначено, що господарська компетенція органів Національної поліції України має специфічний характер, пов'язаний з їх державним статусом та особливою місією щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку. Всі господарські відносини, господарські операції та взагалі господарська діяльність суворо контролюються державними органами. Основний увага приділяється забезпеченню матеріально-технічних потреб поліції через державні програми, закупівлі та інші форми взаємодії з суб'єктами господарювання в межах законодавчих актів, які регулюють господарську компетенцію.

Ключові слова: господарське законодавство, господарська компетенція, Національна поліція України, господарські правовідносини, повноваження, державні органи.

Popovich S.M. Peculiarities of implementation of economic competence by the bodies of the National Police of Ukraine

Summary

The article is devoted to the study of the peculiarities of the implementation of the economic competence of the bodies of the National Police of Ukraine. The recognition of police bodies as subjects of public law is substantiated and the characteristics of a legal entity are distinguished. Different opinions of scientists regarding the definition of economic competence and economic legal personality were analyzed. Attention is drawn to the definition of powers and their separation from the concept of competence.

It is emphasized that the economic legal personality of the bodies of the National Police of Ukraine is implemented within the framework of economic competence and cannot go beyond its limits, because the content of such legal personality consists only of those possibilities that correspond to the goals and tasks of the creation, as well as the functioning of the police bodies.

In exercising economic competence, the bodies of the National Police of Ukraine are participants in economic legal relations, mainly of a property-economic and organizational-economic nature.

It was emphasized that the economic competence of the National Police of Ukraine provides for their right and ability to participate in economic relations to ensure their activities. On the basis of the analysis, the general and special (functional) economic competence of the National Police of Ukraine was identified.

Features that distinguish the economic competence of police bodies from ordinary business entities have been identified. It is noted that the economic competence of the bodies of the National Police of Ukraine has a specific nature related to their state status and special mission to ensure public safety and law and order. All economic relations, economic operations and economic activity in general are strictly controlled by state authorities. The main attention is paid to ensuring the material and technical needs of the police through state programs, procurement and other forms of interaction with economic entities within the limits of legislative acts that regulate economic competence.

Key words: economic legislation, economic competence, National Police of Ukraine, economic legal relations, powers, state bodies.

Список використаних джерел:

1. Шемет У.Р., Тимченко Л.М. Pro vs Contra рекодифікації господарського законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 209–212.

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
3. Починок К.Б., Сировець М.О. Аналіз поняття «господарська компетенція» в правовому вимірі. *Молодий вчений*. 2021. № 5 (93). С. 124–127.
4. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. : В.К. Гіжевський, В.В. Гловченко, В.С. Ковальський (кер) та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
5. Мамутов В.К. Про співвідношення понять компетенції та правоздатності державних господарських органів. *Правознавство*. 1965. № 4. С. 56–63.
6. Щербина В.С. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування як учасники відносин у сфері господарювання. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 1. С. 111–117.
7. Бобкова А.Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності. Донецьк, 2000. 308 с.
8. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / ред. колегія: В.Б. Аверьянов (голова). Київ : Вид-во: «Юридична думка», 2004–2005. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
9. Шевченко А. М. Поняття господарської компетенції фізичної особи. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3 (65). С. 103–108.
10. Пронська Г.В. Вибране. Київ: Освіта України, 2013. 696 с.
11. Беяневич О. А. Теоретичні проблеми господарського договірного права: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 506 с.
12. Гарагонич О. В. Поняття та ознаки господарської компетенції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 93–96.

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.07>

Ярмоленко О.С.

кандидат юридичних наук, докторант

Донецький державний університет внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ КРЕДИТОРІВ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО БОРЖНИКА ПРОЦЕДУРИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ МАЙНОМ

Вступ. Проведення у справі про банкрутство – це складний механізм, який включає в себе різноманітні етапи та стадії, кожна з яких має свої особливості. У цілому справа про банкрутство переслідує одночасно дві мети – захист прав неплатоспроможного боржника та захист прав його кредиторів. Якщо для боржника справа про банкрутство стає свого роду «парасолькою», яка рятує такого боржника від хаотичного переслідування з боку кредиторів, то для останніх з відкриттям провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) суттєво змінюються способи, за допомогою яких кредитори можуть захищати свої права вимоги до боржника. Під час застосування до неплатоспроможного боржника різних процедур банкрутства різняться способи, за допомогою яких кредитори можуть захищати свої права. Це потребує детального дослідження та аналізу, про що і піде мова у даній статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти та проблематика застосування до неплатоспроможного боржника процедур банкрутства неодноразово опинялися у центрі уваги українських науковців і практиків, серед яких слід відзначити: О. Беяневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирську, Л. Грабован, М. Гурина, А. Гушилика, В. Джуна, В. Дутку, С. Жукова, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк та інших. На рівні дисертаційних досліджень процедура розпорядження майном досить детально досліджувалася С. Мінковським у його роботі «Розпорядження майном боржника у процедурі

банкрутства» [1], а правовий статус кредиторів свого часу став предметом дисертаційного дослідження О. Латиніна на тему «Правове регулювання захисту прав кредиторів у справі про неспроможність (банкрутство)» [2]. Проте з моменту написання даних дисертаційних досліджень пройшло уже більше десяти років, змінилося законодавство і практика його застосування, тому питання захисту прав кредиторів під час застосування до боржника процедури розпорядження майном видається таким, що потребує дослідження.

Метою статті є розкриття та аналіз особливостей захисту прав кредиторів під час застосування до боржника процедури розпорядження майном у справі про банкрутство.

Виклад основного матеріалу. Розпорядження майном є однією з судових процедур у справі про банкрутство, під якою у ч. 1 ст. 45 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) розуміється система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, здійснення аналізу його фінансового стану, а також визначення наступної процедури (санації чи ліквідації).

Виходячи із визначення, яке наводиться у ч. 1 ст. 45 КУЗПБ, можна дійти висновку, що назва процедури «Розпорядження майном» не відповідає змісту цієї процедури, оскільки фактично ніякого розпорядження майном боржника не відбувається. Натомість має місце нагляд та контроль за управлінням і розпорядженням майном боржника, у зв'язку

з чим доречним було б називати згадану процедуру – нагляд та контроль. З цього приводу слід погодитися з А. Гушиликом, який зазначає, що метою даної процедури є введення своєрідного «нагляду» за господарською діяльністю боржника з метою виявлення причин та умов, що сприяють несприятливою фінансовому стані боржника [3, с. 58]. Проте, ми виходимо із того визначення, яке навів законодавець.

Як відзначається у науковій літературі, правовий статус боржника у справі про банкрутство не є однаковим на всіх стадіях процесу. Обсяг прав і обов'язків боржника модифікується залежно від того, яку судову процедуру застосовують до неплатоспроможного суб'єкта підприємницької діяльності [4, с. 66]. М. Гурін справедливо наголошує, що відкриття провадження у справі про банкрутство неминуче впливає на правовий статус не лише неплатоспроможного боржника, але і його кредиторів. Так, з одного боку, кредитори отримують новий інструментарій впливу на свого боржника, але, з іншого боку, отримують певні обмеження на задоволення своїх вимог – зокрема, через введення мораторію [5, с. 88].

Процедура банкрутства є наслідком здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, внаслідок якої суб'єкт підприємництва не здатний виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами (неспроможність) [6, с. 192]. Р. Поляков вказує, що на відміну від позовного провадження відкриття процедури банкрутства тягне за собою настання суттєвих правових наслідків для необмеженого кола осіб, зачіпаючи їхні права та інтереси. Боржник обмежується в правосуб'єктності; кредитори задовольняють свої грошові вимоги за спеціальним порядком; визнаються недійсними правочини боржника за додатковими підставами; змінюється підсудність справ, стороною яких є боржник, тощо [7, с. 139].

Захист прав кредиторів у процедурі розпорядження майном має свої особливості,

оскільки саме у цій процедурі виявляються кредитори боржника, які протягом всієї процедури банкрутства будуть визначати хід справи про банкрутство. Однак, процедурі розпорядження майном притаманні і загальні способи захисту прав кредиторів.

З метою ефективного дослідження захисту прав кредиторів у процедурі розпорядження майном, необхідно звернутись до загальних способів захисту прав, які визначені у ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України, яка визначає, що способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Всі наведені способи захисту прав (загальні) мають місце у процедурі банкрутства, оскільки КУзПБ передбачає можливість вирішення спорів у процедурі банкрутства шляхом подання позовів (міні-провадження). Адже справи про банкрутство умовно можна поділити на дві категорії: 1) власне справи про банкрутство; 2) пов'язані з ним справи, які розглядаються у порядку позовного або заявного провадження (визнання недійсними аукціонів, договорів тощо) [8, с. 79].

Л. Ніколенко серед юрисдикційних форм захисту виділяє дві: судова та позасудова. У сукупності судова та позасудова форми захисту пов'язані з діяльністю судових і правочинних органів з відновлення порушених

прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а також застосування господарсько-правових санкцій [9, с. 64]. Щодо судової форми захисту, то в іншій своїй праці науковиця зазначає, що основне місце в забезпеченні ефективності захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання належить нормам Господарського процесуального кодексу України як основного нормативного акта, на підставі якого господарський суд вирішує господарські спори [10, с. 23].

У науковій літературі вказується, що КУзПБ має значну кількість правових інститутів, які можуть використовуватися як боржником, так і кредиторами для досягнення відповідної мети у процедурах банкрутства [11, с. 301]. КУзПБ містить і спеціальні способи захисту прав кредиторів, про які піде мова нижче.

Безпосередньо у процедурі розпорядження майном можна виділити такий спосіб захисту прав кредиторів як пред'явлення кредиторських вимог. Цей спосіб захисту прав передбачений також у Цивільному кодексі України (визнання права).

Так, у ч. 1 ст. 45 КУзПБ йдеться про те, що конкурсні кредитори за вимогами, що виникли до дня відкриття провадження у справі про банкрутство, зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують, протягом 30 днів з дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство. У свою чергу, кредитори, вимоги яких заявлені після завершення строку, визначеного частиною першою цієї статті, є конкурсними, однак не мають права вирішального голосу на зборах та комітеті кредиторів.

Наступним способом захисту прав кредиторів у процедурі розпорядження майном є заборона органам управління боржника вчиняти певні дії. Зокрема, протягом процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права приймати рішення про:

реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;

створення господарських товариств або участь в інших господарських товариствах; створення філій та представництв; виплату дивідендів;

проведення боржником емісії цінних паперів;

вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника;

відчуження або обтяження нерухомого майна боржника, в тому числі його передачу в заставу, внесення зазначеного майна до статутного капіталу іншого підприємства або господарського товариства;

надання позик (кредитів), надання поруки, гарантій, а також передачу в довірче управління майна боржника (ч. 5 ст. 44 КУзПБ).

Керівник або орган управління боржника виключно за погодженням з розпорядником майна приймають рішення про:

участь боржника в об'єднаннях, асоціаціях, спілках, холдингових компаніях, промислово-фінансових групах чи інших об'єднаннях юридичних осіб;

передачу майна в оренду;

одержання та надання позик (кредитів);

задоволення вимог поточних кредиторів.

У процедурі розпорядження майном боржник не має права без згоди комітету кредиторів (зборів кредиторів – до моменту формування комітету кредиторів) вчиняти значні правочини, вчинення яких не заборонено КУзПБ (ч. 7 ст. 44 КУзПБ).

У процедурі розпорядження майном боржник не має права без згоди комітету кредиторів (зборів кредиторів – до моменту обрання комітету кредиторів) здійснювати продаж істотних активів боржника (ч. 8 ст. 44 КУзПБ).

Наведений спосіб захисту прав кредиторів є спеціальним, оскільки передбачений лише у КУзПБ.

Наступним способом захисту прав кредиторів є примусове припинення повноважень керівника боржника та виконавчих органів його управління. Такий спосіб також є спеціальним, оскільки передбачений лише у КУзПБ.

Зміст вказаного способу зводиться до того, що повноваження керівника боржника та виконавчих органів його управління, покладені на них відповідно до законодавства чи установчих документів, можуть бути припинені в разі, якщо ними не вживаються заходи щодо забезпечення збереження майна боржника, створюються перешкоди діям розпорядника майна чи допускаються інші порушення законодавства.

Ще одним способом захисту прав кредиторів є визнання недійсними правочинів (договорів) боржника. Таке право належить до компетенції комітету кредиторів, який приймає рішення про звернення до господарського суду з вимогою про визнання правочинів (договорів) боржника недійсними на будь-якій стадії процедури банкрутства. Згадане право може бути реалізоване також кожним кредитором окремо.

Ю. Кабенюк вказує, що інститут визнання правочинів недійсними у процедурі банкрутства (неплатоспроможності) можна розглядати не лише у площині досягнення мети – наповнення ліквідаційної маси та погашення вимог кредиторів, а як правовий механізм поновлення прав кредиторів і відновлення правового порядку за рішенням суду у відносинах між кредиторами, які мають легітимні очікування щодо задоволення своїх вимог у процедурі банкрутства (неплатоспромож-

ності), та боржником, у зв'язку із недобросовісною поведінкою останнього, яка проявляється у намаганні уникнути виконання своїх зобов'язань [12, с. 64].

Такий спосіб захисту прав кредиторів як визнання недійсними правочинів (договорів) боржника є загальним, тому що передбачений Цивільним кодексом України. Разом з цим, КУЗПБ у ст. 42 передбачає також спеціальні підстави для визнання недійсними правочинів боржника. Тому слушним є висновок М. Гурина про те, що залежно від того, на якій правовій підставі здійснюється оспорування правочину боржника, відрізняється процедура розгляду такого спору (або за ст. 7, або за ст. 42 КУЗПБ) [13, с. 76].

Висновки. Таким чином, захист прав кредиторів у процедурі розпорядження майном має свої особливості, оскільки саме у цій процедурі виявляються кредитори боржника, які протягом всієї процедури банкрутства будуть визначати хід справи про банкрутство. До способів захисту прав кредиторів у процедурі розпорядження майном боржника слід віднести: пред'явлення кредиторських вимог; заборона органам управління боржника вчиняти певні дії; примусове припинення повноважень керівника боржника та виконавчих органів його управління; визнання недійсними правочинів (договорів) боржника.

Анотація

Якщо для боржника справа про банкрутство стає свого роду «парасолькою», яка рятує такого боржника від хаотичного переслідування з боку кредиторів, то для останніх з відкриттям провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) суттєво змінюються способи, за допомогою яких кредитори можуть захищати свої права вимоги до боржника. Стаття присвячена дослідженню особливостей захисту прав кредиторів під час застосування до неплатоспроможного боржника процедури розпорядження майном. Метою статті є розкриття та аналіз особливостей захисту прав кредиторів під час застосування до боржника процедури розпорядження майном у справі про банкрутство. Захист прав кредиторів у процедурі розпорядження майном має свої особливості, оскільки саме у цій процедурі виявляються кредитори боржника, які протягом всієї процедури банкрутства будуть визначати хід справи про банкрутство. Однак, процедурі розпорядження майном притаманні і загальні способи захисту прав кредиторів. Розкрито такі способи захисту прав кредиторів у процедурі розпорядження майном боржника, як: пред'явлення кредиторських вимог; заборона органам управління боржника вчиняти

певні дії; примусове припинення повноважень керівника боржника та виконавчих органів його управління; визнання недійсними правочинів (договорів) боржника. Аргументовано, що загальні способи захисту, передбачені Цивільним кодексом України (визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб), мають місце у процедурі банкрутства, оскільки Кодекс України з процедур банкрутства передбачає можливість вирішення спорів у процедурі банкрутства шляхом подання позовів (міні-провадження).

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, розпорядження майном боржника, кредитор, збори кредиторів, комітет кредиторів.

Iarmolenko O.S. Protection of creditors' rights during the application of property disposition procedures to the debtor

Summary

If for the debtor the bankruptcy case becomes a kind of “umbrella” that saves such a debtor from chaotic persecution by creditors, then for the latter, with the opening of bankruptcy (insolvency) proceedings, the ways in which creditors can protect their rights and claims against the debtor change significantly. The article is devoted to the study of the features of protecting creditors' rights when applying the property disposal procedure to an insolvent debtor. The purpose of the article is to reveal and analyze the features of protecting creditors' rights when applying the property disposal procedure to a debtor in a bankruptcy case. The protection of creditors' rights in the property disposal procedure has its own characteristics, since it is in this procedure that the debtor's creditors are identified, who will determine the course of the bankruptcy case throughout the bankruptcy procedure. However, the property disposal procedure is also characterized by general methods of protecting creditors' rights. The following methods of protecting creditors' rights in the procedure for disposing of the debtor's property are disclosed, such as: filing creditor claims; prohibition of the debtor's management bodies to perform certain actions; forced termination of the powers of the debtor's manager and executive bodies of its management; invalidation of the debtor's transactions (contracts). It is argued that the general methods of protection provided for by the Civil Code of Ukraine (recognition of a right; recognition of a transaction as invalid; termination of an action that violates the right; restoration of the situation that existed before the violation; forced performance of an obligation in kind; change of legal relationship; termination of legal relationship; compensation for losses and other methods of compensation for property damage; compensation for moral (non-property) damage; recognition of the decision, actions or inaction of a state authority, authority of the Autonomous Republic of Crimea or local government body, their officials and employees as illegal) take place in the bankruptcy procedure, since the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures provides for the possibility of resolving disputes in the bankruptcy procedure by filing claims (mini-proceedings).

Key words: bankruptcy, insolvency, disposal of debtor's property, creditor, creditors' meeting, creditors' committee.

Список використаних джерел:

1. Міньковський С. В. Розпорядження майном боржника у процедурі банкрутства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – Господарське право, господарсько-процесуальне право / Ін-т економ.-правов. дослідж. НАН України. Київ, 2015. 20 с.
2. Латинін О. А. Правове регулювання захисту прав кредиторів у справі про неспроможність (банкрутство) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право / Нац. ун-т «Юридична акад. України ім. Я. Мудрого». Х., 2012. 20 с.
3. Гушилик А. Б. Деякі аспекти правового становища боржника на стадії розпорядження майном у справі про банкрутство в Україні. *Le tendenze e modelli di sviluppo della ricerche scientifici: Raccolta di articoli scientifici «ΛΟΓΟΣ» con gli atti della Conferenza scientifica e pratica internazionale (Roma, Italia, 13 marzo 2020). Piattaforma scientifica europea, 2020. T. 3. P. 56–58.*
4. Бутирська І. А. Правове становище боржника у справі про банкрутство. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія «Правознавство».* 2013. Вип. 682. С. 66–70.
5. Гурин М. О. Кредитори як суб'єкти ініціювання визнання правочинів боржника недійсними у справі про банкрутство. *Проблеми та перспективи реалізації та впровадження між-дисциплінарних наукових досягнень: матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 3 червня 2022 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 88–89.*
6. Бутирський А. А. Правова природа засобів відновлення платоспроможності боржника. *Вісник господарського судочинства.* 2006. № 3. С. 190–196.
7. Поляков Р. Б. Підготовче засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Актуальні проблеми держави і права.* 2023. Вип. 97. С. 137–152.
8. Бутирський А. А. Проблемні питання реалізації майна банкрута у ліквідаційній процедурі. *Економіка та право.* 2019. № 2. С. 78–83.
9. Ніколенко Л. М. Зміст захисту в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2009. № 7 (163). С. 63–66.
10. Ніколенко Л. М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. *Економіка та право.* 2017. № 2. С. 19–24.
11. Хомко Л. В. Розпорядження майном боржника – судова процедура у процедурі банкрутства, яка застосовується до юридичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 4. С. 299–302. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/72.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
12. Кабенюк Ю. Визнання правочинів недійсними у процедурі неплатоспроможності фізичної особи. *Право України.* 2022. № 7. С. 63–76.
13. Гурин М. О. Визнання недійсними правочинів боржника у процедурі банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Донецький державний університет внутрішніх справ МВС України. Кропивницький, 2022. 208 с.

Картавих В.В.

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Державний податковий університет*

ПОНЯТТЯ «КОНФЛІКТ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ»: ПРИЧИНИ, КЛАСИФІКАЦІЯ

Вступ. Трудові конфлікти є стійким та динамічним явищем у сфері трудових відносин, яке заслуговує на оновлену увагу з огляду на сучасні економічні та соціальні зміни. Хоча пік наукових досліджень трудових конфліктів припав на 1960-ті роки, у наступні десятиліття вони втратили пріоритет у дослідницькому порядку денному. Таке зниження інтересу часто пояснюється демографічними та політичними змінами, зокрема зменшенням впливу промислового робітничого класу та переходом до економіки сфери послуг, яка віддає перевагу переговорам над конфронтацією [1]. Однак сучасні трудові відносини демонструють реальність, у якій конфлікти не зникли, а адаптувалися до змін у економічних структурах та складі робочої сили.

Перебудова глобальних економічних криз, лібералізація трудового законодавства та розвиток третього сектору суттєво змінили контури трудових конфліктів. Традиційні форми конфліктів, такі як страйки, стали менш частими та інтенсивними, поступившись місцем більш тонким формам мобілізації працівників [2]. Дослідження свідчать, що хоча явні прояви трудового невдоволення, наприклад, тривалі страйки, зменшилися у багатьох індустріалізованих країнах, альтернативні способи вираження незадоволення – від судових позовів до соціальної мобілізації – набули більшого значення. Крім того, глобалізація економіки привернула більше уваги до трудових конфліктів у регіонах, які раніше вважалися периферійними у цьому контексті. Наприклад, постійне зростання кількості трудових спорів у китайських підприємствах з середини 1990-х років

підкреслює глобальну актуальність трудових конфліктів як стійкого соціального явища.

Попри ці трансформації, твердження про «умиротворення» трудових відносин залишаються спірними. Сучасні тенденції свідчать не про зникнення, а про метаморфозу трудових конфліктів. У постіндустріальних економіках трудові організації стикаються з викликами, спричиненими економічною перебудовою та лібералізацією правил працевлаштування, що часто вимагає значних витрат часу та ресурсів. Водночас нові актори – такі як раніше «невидимі» або маргіналізовані групи працівників – починають активно брати участь у мобілізації, використовуючи інноваційні підходи для вираження своїх претензій та захисту прав [3].

Ця еволюція динаміки трудових конфліктів підкреслює важливість повернення до цієї теми з новими підходами. Важливо досліджувати не лише безпосередні причини трудових спорів, а й ширші соціально-економічні та інституційні контексти, які впливають на їх виникнення та прояв.

Виклад основного матеріалу. Особливістю трудових відносин є те, що вступаючи у ці відносини ми розуміємо, що навіть ще на початковій стадії реалізації права на працю, яке передбачено статтею 43 Конституції України можливий конфлікт між працівником і роботодавцем (наприклад необгрунтована відмова від прийняття на роботу). Можна навіть сказати, що конфлікт неминучий у будь-яких стосунках у робочому житті. Конфлікти трапляються не лише між окремими колегами, але й між командами, відділами або декількома

колегами (так званими професійними одиницями). І дослідження в галузі управління конфліктами визнають, що конфлікт в організації може мати конструктивне або деструктивне спрямування [4]. Тому управління конфліктами є важливою частиною організаційної практики, а лідери та менеджери, зокрема, витрачають багато часу на запобігання та втручання у всі види конфліктів, що відоме як конфліктологічна культура. На думку Н. Гришиної конфліктологічна культура реалізує конструктивні функції конфлікту, сигналізує про спалахи соціальної напруженості, розширює можливості отримання інформації про стан організації (діагностується спеціальна професійна культура; збагачується інформаційна культура); сприяє більш глибокому пізнанню один одного і конфліктної проблеми учасниками конфлікту (об'єкти спеціальної професійної, психологічної, інформаційної, методологічної культури), згуртовує членів трудового колективу (підтримка функцій комунікативної культури) [5, 14].

Для визначення категорії «конфлікт у трудових відносинах» можна використовувати різні традиційні підходи. По-перше, причини конфліктів у трудових відносинах можна широко класифікувати на економічні, включаючи робочий час, неоплачувані відпустки та свята, несправедливі звільнення, заробітну плату та надбавки, та неекономічні, включаючи віктимізацію, погане поводження, страйки на знак співчуття та відсутність дисципліни. Крім того, конфлікти у сфері трудових відносин можуть бути наслідком як макропричин, таких як система, економіка, технології та міжнародне середовище, так і мікропричин, таких як системи оплати праці та соціального забезпечення, робоче середовище, робочий час та інтенсивність праці, оплата праці та страхування [6]. Р. Хайман [7] зазначає, що ключовими факторами, які призводять до конфліктів у трудових відносинах, є несправедливий розподіл доходів, відсутність гарантій зайнятості та зловживання наглядовим контролем. Маємо відзначити, на

жалю, відсутність статистичних досліджень з порушеної проблематики в Україні, а також, на наш погляд, неоціненність важливості питання конфліктів у трудових відносинах та їх наслідків для економіки в нашій державі. Тому аналізуємо міжнародний досвід, враховуючи, що зарубіжні колеги-науковці приділяють належну увагу цьому питанню. На основі порівняльного дослідження 7 скарг у Бельгії та США П. Саліпанте і Р. Бувен [8] виявили, що причинами конфліктів у трудових відносинах є фактори, пов'язані з навколишнім середовищем, фактори, пов'язані з цілями і підходами до досягнення цілей, нерівне ставлення, а також фактори, пов'язані з відносинами між окремими особами, групами або організаціями. На думку К. Чанга [9], першопричиною конфлікту в трудових відносинах є ущемлення прав та інтересів працівника з боку роботодавця, що виражається в нечіткому контракті між працівником і роботодавцем, низькому рівні підписання контрактів або відсутності контрактів, тривалому робочому дні, поганих умовах праці, відсутності охорони праці та соціального забезпечення.

Ми погоджуємося з П. Едвардсом [10] та К. Керром [11], що точки зору прояву конфліктності трудових відносин, такі конфлікти можна поділити на приховані (імпліцитні) та відкриті (експліцитні), а також на індивідуальні та колективні. Відкриті або явні конфлікти – це конфлікти, які відбуваються таким чином, щоб привернути значну увагу до певної проблеми на робочому місці. Характер таких конфліктів добре помітний і, як правило, спрямовується та організовується профспілками. Відкриті конфлікти включають страйки, саботаж, пікети, бойкоти, роботу, щоб керувати, і заборони на роботу, і вони, як правило, колективні та проактивні [12]. На противагу цьому, приховані або неявні конфлікти, як правило, здійснюються у спосіб, розрахований на те, щоб спричинити дезорганізацію в замаскованій, завуальованій або нецілеспрямованій формі. Приховані дії трудового конфлікту включають прогули, плин-

ність кадрів, крадіжки/розкрадання, саботаж, повільну роботу, доносительство, байдужість і роботу, щоб керувати. Ці дії можуть бути як індивідуальними, так і колективними і, як правило, здійснюються працівниками, а не роботодавцями [13].

Хоча ці категорії конфліктів у сфері трудових відносин надають різні перспективи для розуміння трудових конфліктів на робочому місці, традиційні категорії конфліктів у сфері трудових відносин характеризуються двома обмеженнями. По-перше, різні типи трудових конфліктів не є незалежними один від одного. Наприклад, прихований або неявний конфлікт може трансформуватися у відкритий або явний, коли організації або роботодавці приділяють менше уваги або не вживають жодних заходів для зменшення або управління прихованими конфліктами. Крім того, індивідуальні конфлікти можуть переростати в колективні. По-друге, ці категорії конфліктів у трудових відносинах не розкривають суті конфліктів між працівником і роботодавцем. Фундаментальною причиною конфлікту в трудових відносинах є те, що роботодавець і працівник не можуть досягти задовільної угоди, яка б охоплювала взаємні інтереси, права та емоції.

Цілком очевидним є те, що трудові відносини за своєю суттю включають конфлікти між працівниками та роботодавцями, що є природним аспектом організаційної динаміки. Необхідно акцентувати увагу на тому, що хоча існування таких конфліктів є загальноновизнаним, їхні специфічні виміри недостатньо досліджені в науковій літературі. Традиційні дослідження, такі як дослідження Мартінез-Печіно та інших науковців [14], поділяють трудові конфлікти на:

- а) конфлікти на основі інтересів;
- б) конфлікти на основі прав.

Конфлікти на основі інтересів виникають через суперечки щодо встановлення умов працевлаштування, де і роботодавці, і працівники ставлять на перше місце свої інтереси. Ці конфлікти часто виникають навколо заро-

бітної плати, пільг та умов праці. Наприклад, неадекватна заробітна плата, несправедливий розподіл доходів або незадовільні умови праці є поширеними джерелами таких суперечок, особливо коли роботодавці зосереджуються на мінімізації витрат за рахунок добробуту працівників. З іншого боку, конфлікти, засновані на правах, пов'язані з порушенням встановлених законів або правил, таких як несплата понаднормових, нехтування обов'язковими внесками на соціальне страхування або незаконні звільнення. Ці конфлікти часто переростають у судові спори або колективні дії, що відображає зростаючу обізнаність працівників про свої законні права.

На наше переконання обмежувати розуміння конфліктів у трудових відносинах цими двома вимірами недостатньо, оскільки воно не враховує психологічні та емоційні аспекти, які часто лежать в основі напруженості на робочому місці. Емоційні конфлікти, які виникають через міжособистісні проблеми та неповагу до гідності та внеску працівників, є важливим третім виміром. Ці конфлікти часто є неявними і виникають через такі практики, як дегуманізація на жорстко контрольованих робочих місцях або погані міжособистісні стосунки між роботодавцями та працівниками. Емоційне напруження, спричинене неповагою або відсутністю балансу між роботою та особистим життям, стало особливо помітним у зв'язку з еволюцією очікувань сучасної робочої сили. Включення цього виміру підкреслює багатогранну природу конфліктів у трудових відносинах, демонструючи, що вони є не лише правовими та економічними, але й глибоко психологічними.

Комплексний підхід до вирішення трудових конфліктів вимагає визнання взаємозв'язку між цими трьома вимірами – інтересами, правами та емоціями. Наприклад, працівник, незадоволений неадекватною оплатою праці, може одночасно відчувати себе недооціненим, поєднуючи конфлікт на основі інтересів та емоцій. Така взаємодія вимагає стратегій

вирішення конфліктів, які виходять за рамки правових засобів і спрямовані на формування культури поваги та відкритого спілкування. Застосовуючи цілісний підхід, організації можуть краще орієнтуватися в складнощах трудових відносин, забезпечуючи дотримання правових стандартів і водночас сприяючи створенню гармонійного середовища на робочому місці.

Ми проаналізувавши запропоновані колегами-вченими поділи конфліктів у трудових відносинах, вважаємо, що доцільно класифікувати їх за декількома складовими. По-перше, залежно від природи конфлікту:

а) юридичні (правові) конфлікти – це якраз ті конфлікти, які пов'язані з порушенням трудового законодавства або колективних договорів (наприклад, відмова виплачувати обов'язкові соціальні внески). Правові конфлікти пов'язані з порушенням законів і нормативних актів, таких як незаконні звільнення, невивплата обов'язкових соціальних внесків або неналежне дотримання трудових норм. Порушення прав працівників спричиняє їхній опір, зниження задоволеності роботою та активізацію деструктивної поведінки, зокрема участь у страйках;

б) інтересні конфлікти – це ті, які стосуються розбіжностей у поглядах на умови праці, зарплату, графік роботи. Тобто інтересні конфлікти виникають через порушення умов праці, таких як несправедлива оплата, недостатні компенсації або пільги. Заробітна плата, страхування, оплачувані відпустки та пенсійні програми є основними потребами працівників для забезпечення їхнього добробуту та розвитку в організації;

в) емоційні конфлікти – вони викликані міжособистісними проблемами, дискримінацією, неповагою або відсутністю підтримки. Необхідно пояснити, що емоційні конфлікти виникають через неповагу до гідності працівників та проблеми у міжособистісних відносинах. Організації, які створюють культуру справедливості, взаємоповаги та довіри, сприяють формуванню почуття цінності

у працівників. Натомість відсутність поваги або визнання їхніх досягнень знижує рівень прихильності, збільшує наміри звільнення та сприяє деструктивній поведінці. Наприклад, працівники, яких розглядають як «ресурси» на виробничій лінії, часто відчують відчуження, що посилює емоційні конфлікти.

По-друге, залежно від форми вираження. Якщо помірковувати, то конфлікт може виражатися у різних формах: від дискусій до судових позовів. Саме тому ми за цією підставою пропонуємо ділити конфлікти на: а) вербальні конфлікти, до яких можна віднести дискусії, переговори, публічні заяви та інше; б) дії протесту, зокрема, страйки, бойкоти, відмова виконувати обов'язки; в) юридичні дії – такі конфлікти можуть виражатися у скаргах до Державної служби України з питань праці, судових позовах, медіації.

По-третє, залежно від впливу на організацію (бізнес, колектив): а) конструктивні конфлікти, такі конфлікти сприяють вирішенню проблем, покращенню умов праці, можна навіть сказати формуванню інноваційних ідей та рішень. І в таких конфліктах неабияку роль відіграє медіація, оскільки саме вона дозволяє зберегти сприятливі адекватні трудові відносини між сторонами конфлікту; б) деструктивні конфлікти, вони призводять до втрат продуктивності, погіршення морального клімату та репутації організації. Зазвичай такі конфлікти навпаки супроводжуються скаргами та судовими спорами.

І очевидний четвертий поділ в залежності від рівня конфлікту: а) індивідуальні, які виникають між окремим працівником і роботодавцем (наприклад, невивплата зарплати, несправедливе звільнення); б) групові конфлікти охоплюють групу працівників, які мають спільні претензії до роботодавця (наприклад, нерівність у розподілі премій); в) колективні конфлікти, такі конфлікти включають весь трудовий колектив та стосуються загальних умов праці або порушень колективних договорів.

Висновки. Ми переконанні, що така розширена концепція поглиблює академічне розуміння конфліктів у трудових відносинах і надає практичні рекомендації для політиків і практиків, які прагнуть ефективно усунути їхні першопричини. Крім того, виокремлення

комплексу причин, що включають юридичні порушення, економічні суперечності та психологічні чинники дозволяє побачити трудові конфлікти не лише як юридичну проблему, а й як соціально-психологічний феномен, що покращить їх розуміння і вирішення.

Анотація

У статті досліджується поняття «конфлікт у трудових відносинах», його причини та класифікація, з акцентом на значущості системного підходу до управління конфліктами. Автор аналізує трудовий конфлікт як соціальний феномен, що виникає через протиріччя між цілями, інтересами або очікуваннями працівників і роботодавців. Наголошується, що трудові конфлікти можуть мати як деструктивний, так і конструктивний характер залежно від способів їх вирішення.

Сучасні тенденції демонструють не зникнення трудових конфліктів, а їхню трансформацію. У постіндустріальних економіках трудові організації стикаються з новими викликами, спричиненими економічними змінами та лібералізацією регулювання зайнятості, що нерідко вимагає значних витрат часу та ресурсів для адаптації.

У дослідженні виокремлюються три основні групи причин конфліктів: правові, що пов'язані з порушенням трудового законодавства, зокрема недотриманням умов договорів, невіплатою заробітної плати або соціальних виплат; інтересні, які стосуються суперечностей щодо заробітної плати, робочого часу та умов праці; емоційні, що виникають через міжособистісні конфлікти, недовіру та неповагу до працівників.

Запропонована автором класифікація конфліктів включає правові, інтересні та емоційні за природою; явні та приховані за формою вираження; індивідуальні, групові, організаційні та суспільні за рівнем впливу. Особливу увагу приділено міжнародному досвіду управління трудовими конфліктами

Наголошується на необхідності розширення традиційних підходів до розуміння трудових конфліктів, включення емоційного аспекту в класифікацію, а також розробка превентивних стратегій для уникнення конфліктів. У статті наголошується на важливості гармонізації інтересів працівників і роботодавців для створення продуктивного та стабільного робочого середовища.

Ключові слова: конфлікт, трудові відносини, медіація, альтернативні способи вирішення спорів, роботодавець, працівник, страйк, трудовий спір.

Kartavykh V.V. The concept of “conflict in labor relations”: causes, classification

Summary

The article examines the concept of “conflict in labor relations”, its causes and classification, with an emphasis on the importance of a systematic approach to conflict management. The author analyzes labor conflict as a social phenomenon arising from contradictions between the goals, interests or expectations of employees and employers. The author emphasizes that labor conflicts can be both destructive and constructive, depending on the ways in which they are resolved.

Current trends demonstrate not the disappearance of labor conflicts, but their transformation. In post-industrial economies, labor organizations face new challenges caused by economic changes and liberalization of employment regulation, which often requires significant time and resources to adapt.

The study identifies three main groups of causes of conflicts: legal ones related to violations of labor laws, in particular, non-compliance with contractual terms, non-payment of wages or social

benefits; interest-based ones, which relate to contradictions regarding wages, working hours and working conditions; emotional ones, which arise from interpersonal conflicts, distrust and disrespect for employees.

The author's proposed classification of conflicts includes legal, interest-based and emotional conflicts; overt and covert conflicts; individual, group, organizational and social conflicts by the level of influence. Special attention is paid to international experience in managing labor conflicts.

The author emphasizes the need to expand traditional approaches to understanding labor conflicts, to include the emotional aspect in the classification, and to develop preventive strategies to avoid conflicts. The article emphasizes the importance of harmonizing the interests of employees and employers to create a productive and stable working environment.

Key words: conflict, labor relations, mediation, alternative dispute resolution, employer, employee, strike, labor dispute.

Список використаних джерел:

1. Odile Join-Lambert et al., "Au-delà du conflit et de la négociation?", special issue, *Sociologie du travail*, 53, 2011, p. 163.
2. . Jean-Michel Denis, *Le conflit, en grève?*, Paris, La dispute, 2005; Sophie Bérout et al. *La lutte continue?*, Paris, Les Éditions du Croquant, 2008.
3. S. Bérout, J.-M. Denis, "Le développement interprofessionnel de Solidaires: entre volonté d'expérimentation et reproduction du 'modèle' confédéral", *La Revue de l'Ires*, 75, 2012, pp. 67–92.
4. Tjosvold, D., Wong, A. S. H., & Chen, N. Y. F. Constructively managing conflicts in organizations. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. 2014. № 1: 545-568. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091306>
5. Гришина Н. В. Психологія конфлікту. К. : Либідь, 2000. 258 с.
6. Xi Meng, and Zhao Shuming. A literature review of industrial relations conflicts: definition, antecedents and new research perspective. *Chinese Journal of Management*. 2014. № 11(3): 455–461.
7. Hyman Richard. Dualism and division in labor strategies, in R. Hyman (ed.), *The Political Economy of Industrial Relations*. London: Macmillan. 1989.
8. Salipante Paul F, and Bouwen Rene. Behavioral analysis of grievances: Episodes, actions and outcomes. *Employee Relations*. 1990. № 12(4): 27–32.
9. Chang Kai. Human resource management and labor relations adjustment. *Human Resource Development of China*. 2006. № (8): 4–9.
10. Edwards Paul K. Industrial conflict: themes and issues in recent research. *British Journal of Industrial Relations*. 1992. № 30(3): 361–404.
11. Kerr Clark. Industrial conflict and its mediation. *American Journal of Sociology*. 1954. № 60(3): 230–245.
12. Morrill Calvin, Mayer N. Zald, and Hayagreeva Rao. Covert political conflict in organizations: Challenges from below. *Annual Review of Sociology*. 2003. № 29: 391–415.
13. Robinson Sandra L, and Rebecca J. Bennett. A typology of deviant workplace behaviors: A multi-dimensional scaling study. *Academy of Management Journal*. 1995. № 38(2): 555–572.
14. Martinez-Pecino Roberto, Munduate Lourdes, Medina Francisco J, Euwema Martin. Effectiveness of mediation strategies in collective bargaining. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*. 2008. № 47(3): 480–495.

Біла-Тіунова Л.Р.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного і фінансового права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ПОДАТКОВИЙ КОНТРОЛЬ В МЕЖАХ ЦИФРОВИХ ПОДАТКОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Вступ. Інтеграція України до Європейського Союзу вимагає глибоких реформ у сфері податкового контролю, що зумовлено потребою у гармонізації національної системи з європейськими стандартами. У сучасному глобалізованому світі податкові системи дедалі більше спираються на цифрові технології, які забезпечують прозорість, автоматизацію та ефективність податкового адміністрування. Однак впровадження цифрових податкових систем в Україні супроводжується низкою проблем, які перешкоджають їх повноцінному функціонуванню.

Серед основних проблем можна виокремити недосконалу інтеграцію інформаційних систем різних органів, відповідальних за податковий контроль. Це ускладнює обмін даними, що є ключовим елементом сучасних цифрових податкових систем, особливо в умовах реалізації стандарту CRS (Common Reporting Standard – (єдиний міжнародний стандарт автоматичного обміну податковою інформацією)). Також спостерігається низький рівень цифрової інфраструктури у багатьох регіонах, що ускладнює автоматизацію процесів на місцевому рівні.

Крім того, на тлі війни виникають нові виклики, пов'язані з кібербезпекою та захистом податкової інформації. Ризики кібератак стають реальністю для багатьох державних систем, що потребує значних інвестицій у посилення захисту даних. Водночас недостатня підготовка кадрів для роботи з новими цифровими інструментами створює додаткові перешкоди для реалізації реформ.

Не менш важливою проблемою є недостатня адаптація законодавства до європейських стандартів. Відсутність комплексного підходу до цифровізації податкової системи та фрагментація нормативної бази уповільнюють процеси модернізації. Також значна частина економіки перебуває в тіні, що ускладнює контроль і знижує фіскальну ефективність держави.

З огляду на це, вирішення зазначених проблем є ключовою передумовою для успішної інтеграції України до європейського податкового простору. Подальше дослідження має бути спрямоване на вивчення шляхів адаптації податкового контролю в межах цифрових систем, що дозволить забезпечити економічну стабільність та відповідність європейським стандартам.

Метою статті є аналіз стану впровадження в Україні податкових систем в межах євроінтеграції України та їх вплив на заходи податкового контролю.

Виклад основного матеріалу. Євроінтеграційні зобов'язання України передбачають гармонізацію податкового законодавства зі стандартами ЄС, що спрямовано на підвищення прозорості у податковій сфері. Податковий контроль є ключовим інструментом для забезпечення цього, оскільки саме він дозволяє здійснювати ефективний моніторинг і аналіз виконання податкових зобов'язань. Важливим аспектом є впровадження Стратегії цифрового розвитку та цифровізації управління державними фінансами, яка створює основу для автоматизації та прозорості

[1]. Застосування ІТ-технологій сприяє зниженню корупційних ризиків і підвищенню ефективності управління. Реалізація цих заходів є важливим кроком для зміцнення довіри міжнародних партнерів та інтеграції України до європейської спільноти.

Сьогодні Україна активно працює над інтеграцією до спеціальної захищеної мережі CCN/CSI, що використовується країнами ЄС для обміну податковою інформацією. Україна підготувала правову та технічну базу для інтеграції стандартів CRS (Common Reporting Standard) та CbC (Country-by-Country Reporting). Ці системи дозволять автоматичний обмін податковими даними з іншими країнами, що відповідає міжнародним стандартам ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку). Зокрема, у червні 2024 року Державна податкова служба отримала схвалення від глобального форуму ОЕСР щодо зрілості системи управління інформаційною безпекою, що є обов'язковим кроком для підключення до CCN/CSI [2].

В межах проєкту EU4PFM Україна провела аналіз відповідності податкового законодавства європейським стандартам. Це стосується гармонізації непрямого оподаткування (ПДВ, акцизи) та впровадження директив, пов'язаних із адміністративною співпрацею та протидією податковим зловживанням. Це шанс для українських інвесторів перейняти цивілізовану світову практику легалізації статків, налагодивши чесні й прозорі відносини з державою. Ця податкова новація має як посилити економіку країни у воєнний час, так і надати українським інвесторам можливість стати повноправними учасниками світового фінансового ринку [3].

Для забезпечення захисту даних під час обміну інформацією Україна посилила заходи кібербезпеки, включаючи логічний та фізичний контроль доступу до систем, а також управління ризиками [4]. Ці кроки є частиною ширшої євроінтеграційної стратегії, спрямованої на гармонізацію податкової політики з вимогами ЄС та підвищення прозорості в оподаткуванні.

Україна активно працює над впровадженням ІТ-систем для автоматичного збору та обміну податковою інформацією. Зокрема, розроблено програмне забезпечення для Державної податкової служби (ДПС), яке забезпечує можливість автоматичного міжнародного обміну інформацією відповідно до Загального стандарту звітності (CRS) та звітування за країнами (CbCR). Це стало можливим завдяки співпраці з Міністерством фінансів України та програмою ЄС EU4PFM. Впровадження цих стандартів дозволяє здійснювати обмін даними з податковими органами понад 100 країн для виявлення ухилень від оподаткування та забезпечення прозорості фінансових операцій [5].

Верховна Рада ухвалила законодавчі зміни для приєднання до міжнародної системи CRS. Це сприяє підвищенню прозорості податкової системи та ефективному моніторингу доходів українських резидентів за кордоном. У жовтні 2024 року було здійснено перший обмін інформацією з іноземними партнерами. Українська сторона передала дані про фінансові рахунки нерезидентів у вітчизняних банках, а також отримала аналогічну інформацію про рахунки українців за кордоном.

Цей обмін є важливим кроком у посиленні контролю за декларуванням доходів, що підлягають оподаткуванню, і забезпеченні більшої прозорості податкової сфери. Автоматичний обмін проводиться на основі Багатосторонньої угоди CRS, яка передбачає взаємне надання даних між країнами-партнерами щорічно. Інформація включає дані про рахунки фізичних і юридичних осіб, які відповідають визначеним критеріям [6].

З метою забезпечення відповідності України міжнародним зобов'язанням, Верховна Рада ухвалила закон щодо впровадження Загального стандарту звітності та належної перевірки інформації про фінансові рахунки (CRS). Законопроект № 8131 у другому читанні підтримали 263 народних депутати. Цей нормативний акт передбачає щорічний міжнародний автоматичний обмін даними

про фінансові рахунки та вводить низку змін до Податкового кодексу України [7].

Основні зміни включають вимогу для фінансових агентів дотримуватися правил стандарту CRS під час здійснення комплексної перевірки (*due diligence*) фінансових рахунків. Також передбачено обов'язок подання до Державної податкової служби інформації про фінансові рахунки резидентів інших юрисдикцій, що беруть участь у Багатосторонній угоді CRS. Ці зміни спрямовані на уніфікацію підходів до обміну інформацією, забезпечення прозорості фінансових операцій та протидію ухиленню від сплати податків.

Ухвалення цього закону є важливим етапом на шляху до інтеграції України в міжнародну податкову систему, а його імплементація вимагатиме подальших зусиль, зокрема у сфері технічного забезпечення, навчання персоналу та адаптації нормативно-правової бази до нових вимог.

Україна поступово рухається до інтеграції з європейськими системами, такими як VIES (Система обміну інформацією про ПДВ), яка використовується для перевірки ідентифікаційних номерів платників ПДВ для транскордонних операцій у ЄС. Хоча Україна ще не є офіційною частиною цієї системи, розпочато заходи, спрямовані на підготовку до такої інтеграції в рамках євроінтеграційних процесів. Це включає адаптацію законодавства до стандартів ЄС та розвиток IT-інфраструктури для обміну митною і податковою інформацією, яка зменшить ризики шахрайства та підвищить прозорість операцій.

Однією з головних проблем на цьому шляху є недостатній рівень цифровізації української податкової системи, що ускладнює обмін даними в реальному часі. Це пов'язано як із застарілою інфраструктурою, так і з недосконалим технічним забезпеченням фіскальних органів. Відсутність інтегрованої системи обліку ПДВ між різними державними органами ускладнює реалізацію автоматичного обміну інформацією.

Для покращення ситуації необхідно впроваджувати сучасні IT-рішення та забезпечувати належний рівень навчання персоналу податкових органів. Також варто створити єдиний інформаційний простір між державними структурами, відповідальними за адміністрування податків. Підвищення рівня захищеності даних і вдосконалення системи звітності для бізнесу також є критично важливими. Зважаючи на досвід інших країн, які успішно інтегрувалися в систему VIES, Україна може використовувати вже апробовані підходи, такі як запровадження єдиної електронної платформи для обліку ПДВ та впровадження автоматизованого обміну інформацією між податковими органами і платниками податків. Поступова гармонізація правового поля і посилення міжнародної співпраці також є важливими кроками на цьому шляху [8]. Наразі, українські органи активно працюють над запровадженням стандартів ЄС у свої податкові та митні системи. Реалізація таких ініціатив здійснюється за підтримки ЄС, зокрема через проекти на зразок Association4U, які спрямовані на впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [9]. Однак точних даних про повне підключення до VIES наразі немає, оскільки цей процес потребує вирішення як технічних, так і юридичних питань.

Одним із ключових завдань у контексті вдосконалення контрольної діяльності податкових органів є цифровізація основних процедур та впровадження сучасних інструментів, серед яких особливе місце займає електронний аудит (e-аудит). Для реалізації цієї ініціативи органами Державної податкової служби України вже виконано значну підготовчу роботу.

Зокрема, були внесені зміни до нормативно-правової бази, які створили необхідні умови для запуску e-аудиту. Затверджено форму, структуру і порядок подання електронних документів SAF-T UA до контролюючих органів, а також передбачено обов'язок великих платників податків надавати відповідну

інформацію під час перевірок у цифровому вигляді. На додаток, розроблено методики перевірки коректності нарахування та сплати податкових зобов'язань для різних категорій податків і зборів [10].

У технічному плані завершено створення стандартного аудиторського файлу SAF-T UA та визначення його XML-схеми, яка вже доступна на офіційному вебсайті ДПС. Водночас був доопрацьований Електронний кабінет платника податків, що тепер підтримує обробку файлів великого обсягу, включно з новим форматом SAF-T UA [11].

Загалом ці заходи створюють усі необхідні умови для запуску е-аудиту, особливо для великих платників податків. Упровадження такого підходу є важливим кроком до адаптації європейських стандартів у роботу податкових органів України, спрямованим на забезпечення зручності для платників, підвищення рівня добровільного виконання податкових зобов'язань і модернізацію контрольних процесів.

Повне впровадження зазначених ІТ-систем матиме суттєвий вплив на податковий контроль в Україні, підвищуючи його ефективність, прозорість і відповідність міжнародним стандартам. Зокрема, підключення до спеціальної захищеної мережі CCN/CSI, яка забезпечує обмін інформацією між компетентними органами країн ЄС, стане важливим кроком для інтеграції української податкової системи в європейський простір. Це дозволить автоматизувати оновлення даних про міжнародних економічних операторів, знижуючи ризик помилок у веденні обліку. Крім того, доступ до єдиної платформи значно полегшить інформаційно-аналітичне забезпечення, спрощуючи виявлення ризиків ухилення від оподаткування через поглиблений аналіз даних.

Не менш важливими є ІТ-системи для автоматичного збору та обміну податковою інформацією, які інтегрують дані з державних реєстрів, фінансових установ і електронних платформ. Такі системи сприятимуть ефективнішому моніторингу доходів та операцій

платників податків, автоматизуючи перевірки на відповідність задекларованих доходів фактичним даним. У свою чергу, це покращить аналітичний супровід діяльності контролюючих органів і допоможе виявляти ризиковані операції ще на етапі їх виконання.

Варто також звернути увагу на систему VIES, яка є інструментом обміну інформацією про ПДВ. Її використання дозволить перевіряти ідентифікаційні номери платників ПДВ у країнах ЄС, підвищуючи точність моніторингу транскордонних операцій. Це також полегшить контроль за дотриманням правил у сфері акцизного оподаткування. У цьому контексті система моніторингу переміщення акцизних товарів (EMCS) забезпечить більшу прозорість у спостереженні за рухом таких товарів, мінімізуючи ризики ухилення від сплати акцизів.

Водночас впровадження таких інноваційних рішень, як One-Stop Shop (OSS) для електронної комерції, значно зменшить адміністративне навантаження на транскордонних онлайн-продавців. Це спрощує процес реєстрації платником ПДВ і забезпечує автоматизоване виконання податкових зобов'язань. Завдяки цьому система сприятиме підвищенню рівня добровільного дотримання податкового законодавства, зменшуючи витрати підприємців на адміністрування.

Загалом, ці системи створюють потужний технологічний фундамент для забезпечення ефективного податкового обліку, моніторингу діяльності фінансових агентів та проведення перевірок. Вони суттєво підвищують рівень прозорості та зменшують корупційні ризики, водночас сприяючи інтеграції України до європейської податкової спільноти. Інновації в інформаційних технологіях не лише автоматизують контрольовані процеси, але й стають основою для довіри між державою та бізнесом, що є надзвичайно важливим у контексті реформування податкової системи України.

Висновки. Цифрові податкові системи відіграють ключову роль у модернізації податкового контролю, забезпечуючи прозорість

і ефективність адміністрування податків. Вони дають змогу значно зменшити рівень ухилення від сплати податків за рахунок автоматизації перевірок і спрощення обміну інформацією між державними органами та платниками податків. Використання сучасних цифрових інструментів дозволяє не лише підвищити якість моніторингу, а й зменшити витрати на адміністрування, що особливо важливо для країн, які перебувають у процесі євроінтеграції.

У контексті європейських стандартів, таких як CRS і VIES, цифрові системи стають важливим інструментом міжнародного співробітництва. Вони сприяють гармонізації податкових правил, дозволяючи ефективніше контролювати транснаціональні фінансові потоки та забезпечувати відповідність міжнародним зобов'язанням. В Україні цифровізація є не лише частиною євроінтеграційних процесів, але й необхідністю для подолання внутрішніх викликів, таких як фрагментація

інформаційних систем і недостатня інтеграція даних між державними органами.

Крім технічних переваг, цифрові системи відкривають нові можливості для аналітичної роботи, дозволяючи виявляти ризики та прогнозувати тенденції у сфері оподаткування. Важливим завданням є забезпечення кібербезпеки таких систем, адже саме довіра до їхньої надійності визначає готовність платників податків і держави працювати у цифровому форматі. Отже, розвиток цифрових податкових технологій є ключовим чинником підвищення ефективності податкового контролю та інтеграції України у світовий економічний простір.

Таким чином, впровадження IT-технологій у сфері податкового контролю є необхідним кроком для забезпечення сталого розвитку України. Це підтверджує, що навіть в умовах війни, країна здатна рухатися вперед, реформуючи важливі аспекти управління фінансами та дотримуючись міжнародних зобов'язань.

Анотація

Податковий контроль є невід'ємною складовою ефективного функціонування державної фінансової системи, особливо в умовах глобалізації та євроінтеграції. У статті досліджуються виклики та перспективи впровадження цифрових технологій у податковий контроль України, що стає особливо актуальним у контексті виконання зобов'язань перед Європейським Союзом. Одним із ключових аспектів є адаптація податкової системи України до міжнародних стандартів, таких як Common Reporting Standard (CRS) та VIES (Система обміну інформацією про ПДВ).

Проаналізовано проблеми, з якими стикається Україна під час інтеграції до європейських цифрових податкових систем, зокрема недосконалість інформаційної інфраструктури, недостатню інтеграцію між державними органами та потребу в гармонізації законодавства. Основні труднощі виникають через низький рівень цифровізації податкових процесів, нестачу технічного забезпечення та відсутність єдиної платформи для обміну даними.

У статті також висвітлено досягнення у цьому напрямку, включаючи прийняття законодавчих змін для впровадження стандарту CRS, що передбачає щорічний автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки, а також зусилля щодо інтеграції України до системи VIES. Акцент зроблено на важливості цифровізації податкового контролю для зменшення рівня ухилення від сплати податків, підвищення прозорості фінансових потоків і спрощення співпраці з європейськими партнерами.

Стаття пропонує рекомендації для вдосконалення податкового контролю, зокрема створення єдиної інформаційної платформи, підвищення рівня кібербезпеки та навчання персоналу. Обґрунтовано, що цифровізація податкових процесів сприятиме не лише гармонізації податкової системи з європейськими стандартами, але й забезпечить прозорість та ефективність податкового адміністрування в Україні.

Ключові слова: податковий контроль, податкова політика, цифрові податкові системи, інтеграція України, Європейський Союз, CRS, VIES, автоматичний обмін інформацією, ухилення від сплати податків.

Bila-Tiunova L.R. Tax Control within Digital Tax Systems in the Context of Ukraine's Integration into the EU

Summary

Tax control is an essential component of the efficient functioning of the public financial system, especially in the context of globalization and European integration. This article explores the challenges and prospects of implementing digital technologies in Ukraine's tax control, which has become particularly relevant as part of fulfilling the country's commitments to the European Union. A key focus is the adaptation of Ukraine's tax system to international standards, such as the Common Reporting Standard (CRS) and the VAT Information Exchange System (VIES).

The study examines the problems Ukraine faces in integrating into European digital tax systems, including the inefficiency of its information infrastructure, insufficient integration between government agencies, and the need for legislative harmonization. The primary obstacles include a low level of digitization in tax processes, limited technical resources, and the absence of a unified platform for data exchange.

However, the article also highlights significant achievements, such as the adoption of legislative changes to implement the CRS standard, which provides for the annual automatic exchange of information on financial accounts, and efforts to integrate Ukraine into the VIES system. Emphasis is placed on the importance of digitizing tax control to reduce tax evasion, increase transparency in financial flows, and simplify collaboration with European partners.

The article offers recommendations for improving tax control, including creating a unified information platform, enhancing cybersecurity, and providing training for personnel. It argues that the digitization of tax processes will not only align Ukraine's tax system with European standards but also ensure transparency and efficiency in tax administration.

Key words: tax control, tax policy, digital tax systems, Ukraine's integration, European Union, CRS, VIES, automatic information exchange, tax evasion.

Список використаних джерел:

1. Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року. URL: https://eu4pfm.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/PFM-IT-strategy_text_210x297mm_ukr-1.pdf
2. Забезпечено технічну спроможність для здійснення Україною перших міжнародних обмінів податковою інформацією (CRS таCbCR). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zabezpecheno-tekhnichnu-spromozhnist-dlia-zdiisnennia-ukrainoiu-pershykh-mizhnarodnykh-obminiv-podatkovoiu-informatsiieiu-crs-ta-cbcr>
3. Хан О. Автоматичний обмін податковою інформацією України та ЄС. URL: <https://blog.liga.net/user/okhan/article/52207>
4. Мирончук Р. Податкова отримає доступ до рахунків громадян України за кордоном. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2024/06/27/129878303/>
5. CRS (Загальний стандарт звітності). URL: <https://mof.gov.ua/uk/crs-578>
6. Україна вперше обмінялася інформацією про фінансові рахунки з іноземними партнерами. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2024/10/04/137011123/>

7. Рада ухвалила закон про імплементацію в Україні стандарту звітності CRS. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3684915-rada-uhvalila-zakon-pro-implementaciu-v-ukraini-standartu-zvitnosti-crs.html>
8. Маяускас П. Наближення систем оподаткування: шлях України до гармонізації з податковим законодавством ЄС та сучасні адміністративні практики. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/garmonizaciya-podatkovogo-zakonodavstva-ukrajini-zi-standartami-yes-vikliki-ta-perspektivi-50364959.html>
9. Association4U. URL: <https://association4u.in.ua/>
10. SAF-T UA. URL: <https://tax.gov.ua/baneryi/saf-t-ua>
11. Найбільш поширені питання платників податків щодо формування та надання стандартного аудиторського файлу (SAF-T UA). URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/podatkoviy-audit/povidomlennya/683040.html>

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.10>

Бондар Д.В.

кандидат наук з державного управління,

ректор

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Вступ. Україна прагне набути повноправного членства в Європейському Союзі, тому пріоритетним завданням національних органів публічної адміністрації є адаптація національного законодавства до права ЄС. Однією із основних сфер суспільних відносин, яка потребує належного адміністративно-правового регулювання у відповідності до європейських стандартів, є безпека життєдіяльності. Співробітництво у сфері цивільного захисту передбачено зокрема Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Враховуючи вищезазначене, дослідження досвіду адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в Європейському Союзі має як теоретичне, так і практичне значення.

Питанням забезпечення безпеки життєдіяльності приділяють увагу науковці з різних галузей наукового знання. З останніх досліджень присвячених вказаній тематиці варто виділити роботи таких відомих науковців як Ф. Апшай, Т. Гринюк, К. Марченко, О. Оришака, О. Остапенко, О. Халак, О. Хитра, О. Чекригін та інші дослідники.

Правове регулювання використання інформаційних технологій (цифровізації) у різних сферах суспільного життя досліджували такі відомі науковці як М. Бабики, В. Бевзенко, Д. Біленька, О. Берназюк, М. Віхляєв, О. Гунбіна, К. Дубова, С. Єсімов, Т. Ковальова, Т. Коломоець, О. Комаров, А. Комзюк, А. Кравковська, І. Лопушинський, К. Оксютенко,

А. Омельченко, М. Серебро, Р. Стефанчук, І. Тищенко та інші.

Проте, досвід адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в країнах-членах Європейського Союзу ще не був предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує необхідність підготовки даної публікації.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження досвіду адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в країнах-членах Європейського Союзу.

Методологія даної публікації традиційно об'єднує три групи методів наукового пошуку. Першу групу складають філософські методи дослідження, а саме, метод діалектики, його закони та прийоми, а також метод метафізики. Серед загальнонаукових методів дослідження (друга група методів) більшою мірою застосовуються прийоми логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння), системний та структурно-функціональний методи. Третю групу складають спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких більшою мірою застосовується методологія порівняльного правознавства, а також формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження європейського досвіду адміністративно-правового регулювання викори-

стання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід зазначити, що цифровізація публічного управління взагалі є одним із пріоритетних напрямів політики ЄС.

І. Белова, О. Ярошук та А. Гомотюк зазначають, що одним із важливих факторів високого рівня цифровізації сектору публічних послуг, суспільних та економічних процесів Європейського Союзу є інституціональний аспект, адже на рівні спільноти у 2015 році було затверджено стратегію Єдиного цифрового ринку, основними цілями якої стали: усунення регуляторних бар'єрів шляхом гармонізації правил та норм ЄС у різних секторах, включаючи електронну комерцію, авторське право, захист даних і телекомунікацій з метою полегшення транскордонної діяльності бізнесу; сприяння транскордонній електронній комерції шляхом створення рівних умов для електронної комерції в ЄС, дозволяючи споживачам і підприємствам купувати та продавати товари та послуги онлайн легше та з більшою впевненістю; підвищення інновацій шляхом підтримки стартапів, малих і середніх підприємств, полегшення доступу до фінансування та сприяння розвитку нових цифрових технологій і послуг; підвищення кібербезпеки. Функціонування єдиного цифрового ринку має на меті посилити кібербезпеку та захист даних у всьому ЄС, гарантуючи, що всі громадяни та підприємства ЄС можуть скористатися можливостями, які надають цифрові технології, одночасно захищаючи свою конфіденційність і безпеку [1, с. 182].

Отже, однією з основних цілей функціонування єдиного цифрового ринку ЄС є посилення кібербезпеки та захист даних на території всього Європейського Союзу, що фактично є частиною системи забезпечення безпеки життєдіяльності громадян держав-членів ЄС.

Одним із аспектів Стратегії єдиного цифрового ринку став План дій електронного уряду на 2016-2020 роки, в якому викладено бачення ЄС єдиного цифрового ринку та окреслено конкретні дії, які необхідно вжити

для покращення послуг електронного урядування в ЄС. Він зосереджений на покращенні доступності, орієнтованості на користувача та сумісності державних послуг.

Окрім цього, у жовтні 2017 року в ЄС було прийнято Таллінську декларацію про електронний уряд, де було викладено бачення розвитку цифрових публічних послуг у ЄС та окреслено ключові принципи і пріоритети для досягнення цього бачення, серед яких одне з ключових місць посідає забезпечення безпеки та конфіденційності цифрових державних послуг і зміцнення довіри громадян за допомогою відкритих стандартів і сумісних систем. Також в декларації зазначено, що уряди повинні сприяти інноваціям та експериментам у розробці цифрових державних послуг, використовуючи новітні технології, такі як штучний інтелект і блокчейн, для підвищення ефективності та результативності [1, с. 182–183].

Таким чином, Таллінська декларація стала основою для формування національних законодавств держав-членів ЄС у сфері цифровізації публічних послуг та електронного урядування.

І. Белова, О. Ярошук та А. Гомотюк також зазначають, що окрім Таллінської декларації про електронний уряд, важливими документами щодо регулювання розвитку цифровізації в Європейському Союзі є: Європейська структура сумісності (EIF), яка надає загальний набір стандартів і вказівок для забезпечення легкого доступу до державних послуг і спільного використання в усьому ЄС; Регламент eIDAS, що визначає правила електронної ідентифікації та довірчих послуг у всьому ЄС; Загальний регламент захисту даних (GDPR), який встановлює правила обробки персональних даних у ЄС. Таким чином, Європейський Союз за короткий проміжок часу сформував нормативно-правове поле процесів цифровізації публічних послуг [1, с. 182–183].

У березні 2021 року Європейська Комісія запропонувала шлях до Цифрового десятиліття. Ця політична програма керується

«Цифровим компасом до 2030 року» – планом досягнення цифрової трансформації економіки та суспільства ЄС. Зазначений цифровий компас спрямований на безпечну цифрову екосистему, орієнтовану на людину, де громадяни отримують повноваження, а компанії процвітають завдяки цифровому потенціалу. Компас вказує чотири кардинальні точки для цієї траєкторії: цифрові навички, безпечна та ефективна цифрова інфраструктура, цифрова трансформація бізнесу та цифровізація державних послуг [2].

Отже, одним із пріоритетів цифрової стратегії ЄС є забезпечення безпечної цифрової інфраструктури, тобто фактично забезпечення безпеки життєдіяльності громадян ЄС в цифровому просторі та у суспільних відносинах, пов'язаних із використанням цифрових інструментів.

Вказаний політичний порядок денний узгоджується з нормами та стандартами ЄС для посилення цифрового суверенітету ЄС. Низка бюджетних інструментів підтримуватиме інвестиції, необхідні для побудови Цифрового десятиліття Європи на міцній основі. Оскільки цифрові технології є пріоритетом ЄС, вони також є пріоритетними для країн-стратегічних партнерів ЄС щодо створення кращого та більш гармонізованого цифрового середовища. Цілі політики Східного партнерства на період після 2020 року включають цільові дії, які сприятимуть розвитку Єдиного цифрового ринку: інвестиції в конкурентоспроможні та інноваційні економіки, у людей і розвиток знань, у безпеку та кіберстійкість, а також у цифрову трансформацію [2].

Таким чином, для національних органів публічної адміністрації в контексті євроінтеграційних процесів важливо приймати активну участь у розвитку Єдиного цифрового ринку ЄС, залучати інвестиції для розвитку національного цифрового ринку, включаючи заходи із забезпечення кібербезпеки.

Так, Міністерство цифрової трансформації України відповідно до покладених на нього завдань:

– організовує та координує діяльність органів виконавчої влади, пов'язану з інтеграцією України до Єдиного цифрового ринку ЄС (EU Digital Single Market), а також участю України у програмах ЄС щодо цифрового співробітництва, зокрема у Програмі ЄС «Цифрова Європа» (Digital Europe Programme);

– розробляє акти з метою забезпечення виконання завдань, пов'язаних з участю України у Програмі ЄС «Цифрова Європа» (Digital Europe Programme), зокрема щодо процедури визначення кандидатур для включення у мережу Європейських цифрових інноваційних хабів (European Digital Innovation Hubs) [3].

Крім того, у відповідності до п. 7 Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856, Мінцифри у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також з підприємствами, установами та організаціями [3].

Отже, в процесі адміністративно-правової регламентації використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності відповідному органу публічної адміністрації, який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, доцільно взаємодіяти із Міністерством цифрової трансформації України та здійснювати правове врегулювання вказаних питань за допомогою спільних наказів.

Окрему увагу в контексті правової регламентації використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки жит-

тедіяльності в Європейському Союзі слід приділити GDPR – Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних; про відміну Директиви 95/46/ЄС (GDPR набрав чинності 25 травня 2018 року) [4].

Основні вимоги GDPR: дотримуватися принципів обробки персональних даних; персональні дані слід обробляти прозоро, справедливо та законно (Lawfulness, fairness and transparency); персональні дані можна обробляти лише для явно вказаних законних цілей (Purpose limitation); збирати та зберігати слід лише мінімальну кількість персональних даних, достатніх для зазначеної мети (Data minimisation); персональні дані мають обмежений термін зберігання, не більше ніж це необхідно для певної мети (Storage limitation); забезпечення точності персональних даних, а також можливості їх редагування та видалення (Accuracy); забезпечення безпеки, цілісності та конфіденційності персональних даних (Integrity and confidentiality); контролер повинен бути готовим і здатним продемонструвати дотримання вищезазначених принципів (Accountability); реалізовувати права суб'єктів даних (право бути поінформованим, право на доступ, право на виправлення даних, право на видалення, право на обмеження обробки, право на мобільність даних, право на заперечення, право не бути об'єктом автоматизованого рішення, у тому числі профайлінгу, право на ознайомлення з Політикою приватності (Privacy Policy) та Політикою використання файлів cookie (Cookie Policy) [4].

Крім того, кожен суб'єкт даних має право на подання скарги до контролюючого органу, без обмеження будь-якого іншого адміністративного чи судового засобу правового захисту. Суб'єкт даних має право безпосередньо звернутися до суду для захисту своїх прав та інтересів. Відповідно до ст. 82 GDPR будь-яка особа, яка зазнала матеріальної чи моральної

шкоди внаслідок порушення Регламенту, має право на отримання відшкодування від контролера або процесора за заподіяну шкоду [4].

За порушення вимог GDPR передбачені наступні адміністративні штрафи: до 10 млн. євро або 2% від світового річного обороту (залежно що більше) за незначні порушення; до 20 млн. євро або 4% від світового річного обороту (залежно що більше) за серйозні порушення, до яких належать порушення контролером та процесором [4].

Таким чином, GDPR – Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних є ключовим нормативним документом Європейського Союзу, який спрямований на захист персональних даних, причому його юридична дія поширюється і на українські компанії, які здійснюють обробку даних громадян держав-членів ЄС.

Безумовно, в умовах збільшення кількості випадків протиправного використання персональних даних, що становить пряму загрозу безпеці життєдіяльності кожної людини, дані якої протиправно розголошуються або використовуються, вищевказаний загальноєвропейський Регламент має пріоритетне значення для національних органів публічної адміністрації, які здійснюють адаптацію національного законодавства до права ЄС.

Не менш важливе значення для забезпечення безпеки життєдіяльності населення ЄС має Новий Регламент (ЄС) 2024/1689 від 13 червня 2024 року щодо штучного інтелекту [5].

Офіційний журнал Європейського Союзу опублікував Регламент (UE) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, який встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (англ. Artificial Intelligence Act, AI Act). Цей Закон є першим основним законодавчим актом у світі щодо штучного інтелекту. Проте вказаний Закон передбачає не лише контрольні та

регуляторні механізми, він також встановлює рекламні заходи (такі як регуляторні «пісочниці» та заходи для підтримки розвитку систем штучного інтелекту), спрямовані на заохочення розвитку технології щодо штучного інтелекту в соціальному плані [5].

Європейський закон про штучний інтелект зобов'язує держави-члени призначити один або декілька компетентних органів для нагляду за дотриманням зобов'язань, які він накладає. На європейському рівні Європейський офіс AI, створений Рішенням Комісії від 24 січня 2024 року (OJ-Z-2024-70007), буде наглядовим органом і матиме важливі функції, зокрема щодо нагляду за загальними моделями штучного інтелекту. Повноваження, які влада матиме для забезпечення ефективності Закону про AI, включають повноваження накладати штрафи. Штрафи за порушення Закону про штучний інтелект встановлюються у відсотках від річного обороту компанії-порушника за попередній фінансовий рік або заздалегідь визначеної суми, якщо вона вища та може зрости до 35 мільйонів євро або 7% від прибутку порушника зафіксованого в загальному світовому річному обороті за попередній фінансовий рік, якщо ця сума вища [5].

Даний Закон надає розробникам і користувачам систем чіткі вимоги та зобов'язання щодо конкретного використання штучного інтелекту, одночасно зменшуючи адміністративний і фінансовий тягар для бізнесу. Зобов'язання, передбачені вказаним Законом можуть стосуватися як постачальників (наприклад, розробника інструменту для перевірки резюме), так і користувачів систем штучного інтелекту (наприклад, банку, який купує цей інструмент перевірки) [6].

Закон про штучний інтелект запроваджує єдину структуру для всіх країн ЄС, засновану на далекоглядному визначенні штучного інтелекту та підході, заснованому на оцінці ризиків. Наприклад, системи штучного інтелекту, які дозволяють урядам або компаніям «оцінювати соціальні показники», вважаються

явною загрозою основним правам людей і тому заборонені. Такими особливо шкідливими застосуваннями штучного інтелекту є: експлуатація вразливостей осіб, маніпулювання та використання підсвідомих прийомів; соціальний скоринг для державних і приватних цілей; індивідуальна предиктивна поліція, що ґрунтується виключно на профілюванні людей; нецілеспрямоване скрейпінг Інтернету або камер відеоспостереження для отримання зображень обличчя для створення або розширення баз даних; розпізнавання емоцій на робочому місці та в навчальних закладах, за винятком медичних причин або міркувань безпеки (наприклад, моніторинг рівня втоми пілота); біометрична категоризація фізичних осіб для визначення або визначення їхньої раси, політичних поглядів, членства в профспілках, релігійних чи філософських переконань або сексуальної орієнтації (маркування або фільтрація наборів даних та категоризація даних у сфері правоохоронних органів, як і раніше, будуть можливими); дистанційна біометрична ідентифікація в режимі реального часу в загальнодоступних місцях правоохоронними органами, за вузькими винятками [6].

Класифікація ризиків ґрунтується на цільовому призначенні системи штучного інтелекту, відповідно до чинного законодавства ЄС про безпеку продукції. Це означає, що класифікація залежить від функції, яку виконує система штучного інтелекту, а також від конкретної мети та способів, для яких використовується система. Системи штучного інтелекту можна віднести до категорії високого ризику у двох випадках: якщо система штучного інтелекту вбудована як компонент безпеки в продукти, на які поширюється чинне законодавство ЄС про безпеку продукції, або є самою такою продукцією (це може бути, наприклад, медичне програмне забезпечення на основі штучного інтелекту); якщо система штучного інтелекту призначена для використання в умовах високого ризику відповідно до Закону про штучний інтелект. Норми Закону включають

приклади використання штучного інтелекту в таких сферах, як освіта, працевлаштування, правоохоронні органи або міграція [6].

Таким чином, європейський закон про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act) є базовим правовим інструментом забезпечення безпеки життєдіяльності населення держав Європейського Союзу у суспільних відносинах, пов'язаних із використанням штучного інтелекту.

Складовою системи забезпечення безпеки життєдіяльності в Європейському Союзі є також забезпечення безпеки діяльності користувачів в інтернет-середовищі.

Так, О. Федотова зазначає, що у 2014 році Рада Європи затвердила спеціальну декларацію – Керівні принципи з прав людини для користувачів Інтернету у вигляді спеціальної Рекомендації Комітету Міністрів країнам-учасникам, згідно з якими їм належало: активно вживати заходів для захисту прав і свобод користувачів Інтернету, забезпечуючи повний доступ до послуг та ресурсів; регулярно оцінювати та усувати обмеження прав і свобод в Інтернеті, беручи до уваги той момент, що обмеження, передбачені законом, необхідні у демократичному суспільстві; забезпечувати доступ користувачів до ефективних правових механізмів у разі порушення їхніх прав, співпрацюючи з відповідними установами та структурами; сприяти налагодженню координації відповідних структур як всередині Ради Європи, так і поза нею, з метою впливу на стандарти та процедури захисту прав людини в Інтернеті; залучати приватний сектор до діалогу з державними органами та громадянським суспільством, сприяючи відповідальності підприємств перед суспільством та забезпечуючи прозорість їхньої діяльності [7, с. 85-86].

Також О. Федотова формулює висновок про те, що інформаційна політика ЄС формується з орієнтацією на захист діяльності користувачів в мережі Інтернет, про що безпосередньо свідчать загальноєвропейські правові документи. Задля забезпечення відповідності

чинним європейським стандартам в інформаційній галузі, Україні потрібно виробити та застосувати на практиці ефективні інструменти, що зможуть в найкращий спосіб сприяти реалізації прав та свобод користувачів Інтернету [7, с. 86].

Окрему увагу необхідно також звернути на адаптацію національного законодавства, яке регулює суспільні відносини у сфері цивільного захисту, до відповідних положень права Європейського Союзу.

Так, О. Подскальна зазначає, що механізм цивільного захисту Європейського Союзу – найбільша в світі система надання міжнародної координованої оперативної допомоги при надзвичайних ситуаціях, яка включає різноманітні ресурси і форми допомоги. Рішення про заснування Механізму цивільного захисту Рада Європейського Союзу прийняла 23 жовтня 2001 року в м. Люксембурзі. З урахуванням набутого досвіду 17 грудня 2013 року Європейський парламент та Рада прийняли в м. Брюсселі Рішення № 1313/2013/EU «Про Механізм цивільного захисту Союзу» [8, с. 131].

Основна роль Механізму цивільного захисту полягає у сприянні співпраці у заходах з надання допомоги щодо захисту цивільного населення у разі настання надзвичайних ситуацій, які можуть вимагати прийняття термінових заходів реагування. Це відноситься і до ситуації, де може бути безпосередня загроза таких великих надзвичайних ситуацій. Механізм складається із ряду елементів і дій, що включають, у тому числі, і встановлення та управління центром моніторингу і інформації; встановлення і управління загальною аварійною системою зв'язку та інформації. Основною складовою, операційним ядром Механізму цивільного захисту є Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації, що діє під егідою Європейської комісії в м. Брюсселі, працює цілодобово без вихідних та надає країнам доступ до платформи цивільного захисту Європейського Співтовариства [8, с. 131].

Таким чином, в Механізмі цивільного захисту Європейського Союзу активно використовуються інформаційні технології, зокрема, інформаційні платформи, бази даних, засоби оперативного зв'язку. Відповідно, використання вказаних інформаційних технологій має належну правову регламентацію на рівні рішень Європейського парламенту та Європейської Ради.

Крім того, О. Подскальна справедливо зазначає, що розбудова сучасної та потужної системи цивільного захисту населення і територій України потребує ще більш тісної співпраці з відповідними європейськими структурами, зокрема в рамках Механізму цивільного захисту Європейського Союзу. Главою 6 «Навколишнє природне середовище» розділу 5 «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачено співробітництво у сфері цивільного захисту [8, с. 133–134].

Реалізації одного із пріоритетів євроінтеграції – приєднання України до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу сприятиме, на думку О. Подскальної, підписання та реалізація нової редакції Адміністративної домовленості між ДСНС України та Генеральним Директоратом «Навколишнє середовище» Європейської Комісії щодо співпраці між Координаційним центром реагування на надзвичайні ситуації Механізму цивільного захисту Співтовариства та Оперативно-черговою службою ДСНС України, подальша участь у заходах Фази 2 Програми Європейського Союзу з попередження, готовності та реагування на катастрофи природного та техногенного характеру для країн Східного партнерства (PPRD East) [8, с. 134].

Отже, враховуючи євроінтеграційні прагнення України, для органів публічної адміністрації нагальним є завдання завершити адаптацію національного законодавства в частині правової регламентації використання інформаційних технологій у сфері забезпечення

безпеки життєдіяльності до права Європейського Союзу.

Висновки. Проведене дослідження досвіду адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в Європейському Союзі дає підстави сформулювати висновок про те, що в Механізмі цивільного захисту Європейського Союзу використовуються такі інформаційні технології як інформаційні платформи, бази даних, засоби оперативного зв'язку та координації тощо. Використання вказаних інформаційних технологій має належну правову регламентацію на рівні рішень Європейського парламенту та Європейської Ради.

До правових засад використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід віднести GDPR – Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних, а також Європейський закон (Регламент) про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act).

Важливими документами щодо регулювання розвитку цифровізації в Європейському Союзі також є Європейська структура сумісності (EIF), яка надає загальний набір стандартів для забезпечення легкого доступу до державних послуг і спільного використання в усьому ЄС, а також Регламент eIDAS, що визначає правила електронної ідентифікації та довірчих послуг у всьому ЄС.

Враховуючи необхідність завершення процесів євроінтеграції, національним органам публічної адміністрації, зокрема Міністерству цифрової трансформації України, необхідно активізувати участь національних державних та приватних інституцій у розвитку Єдиного цифрового ринку ЄС, залучати інвестиції для розвитку національного цифрового ринку, включаючи фінансування заходів із забезпечення кібербезпеки. Крім того, одним із завдань є завершення процедур адап-

тації національного законодавства в частині правового регулювання використання інформаційних технологій та забезпечення безпеки життєдіяльності до права ЄС.

Анотація

Наукова публікація присвячена дослідженню досвіду адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в Європейському Союзі.

Зазначається, що однією з основних цілей функціонування єдиного цифрового ринку ЄС є посилення кібербезпеки та захист даних на території всього Європейського Союзу, що фактично є частиною системи забезпечення безпеки життєдіяльності громадян держав-членів ЄС. Одним із пріоритетів цифрової стратегії ЄС також є забезпечення безпечної цифрової інфраструктури, тобто фактично забезпечення безпеки життєдіяльності громадян ЄС в цифровому просторі та у суспільних відносинах, пов'язаних із використанням цифрових інструментів.

Серед правових засад використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності виділено GDPR – Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних, який є ключовим нормативним документом Європейського Союзу, що спрямований на захист персональних даних, причому його юридична дія поширюється і на українські компанії, які здійснюють обробку даних громадян держав-членів ЄС.

Також звернуто увагу на європейський закон (Регламент) про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act), який є базовим правовим інструментом забезпечення безпеки життєдіяльності населення держав Європейського Союзу у суспільних відносинах, пов'язаних із використанням штучного інтелекту.

Зазначається, що в Механізмі цивільного захисту Європейського Союзу активно використовуються інформаційні технології, зокрема, інформаційні платформи, бази даних, засоби оперативного зв'язку. Відповідно, використання вказаних інформаційних технологій має належну правову регламентацію на рівні рішень Європейського парламенту та Європейської Ради.

Формулюється висновок про те, що враховуючи євроінтеграційні прагнення України, для органів публічної адміністрації нагальним є завдання завершити адаптацію національного законодавства в частині правової регламентації використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності до права Європейського Союзу.

Ключові слова: зарубіжний досвід, правове регулювання, інформаційні технології, безпека життєдіяльності, персональні дані, штучний інтелект, цивільний захист, адаптація, гармонізація.

Bondar D.V. Experience of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring the safety of life in the European Union

Summary

The scientific publication is devoted to the study of the experience of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring the safety of life in the European Union.

It is noted that one of the main goals of the functioning of the single EU digital market is to strengthen cybersecurity and data protection throughout the European Union, which is actually part of the system for ensuring the safety of life of citizens of the EU Member States. One of the priorities of the EU digital strategy is also to ensure a secure digital infrastructure, that is, to ensure the safety of life of EU citizens in the digital space and in relations related to the use of digital tools.

Among the legal basis for the use of information technologies in the field of ensuring the safety of life, the GDPR – Regulation of the European Parliament and of the Council (EU) 2016/679 of April

27, 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, is highlighted, which is a key regulatory document of the European Union aimed at the protection of personal data, and its legal effect also extends to Ukrainian companies that process data of citizens of EU Member States.

Attention is also drawn to the European law (Regulation) on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act, AI Act), which is the basic legal instrument for ensuring the safety of life of the population of the European Union in relations related to the use of artificial intelligence.

It is noted that the European Union Civil Protection Mechanism actively uses information technologies, in particular, information platforms, databases, and means of operational communication. Accordingly, the use of these information technologies has proper legal regulation at the level of decisions of the European Parliament and the European Council.

The conclusion is formulated that, taking into account Ukraine's European integration aspirations, it is an urgent task for public administration bodies to complete the adaptation of national legislation in terms of legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring life safety to the law of the European Union.

Key words: foreign experience, legal regulation, information technologies, life safety, personal data, artificial intelligence, civil protection, adaptation, harmonization.

Список використаних джерел:

1. Белова І., Ярошук О., Гомотюк А. Розвиток процесів цифровізації в Європейському Союзі: перспективний досвід для України. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 1. С. 180–191. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.01.180>
2. Цифрова стратегія ЄС. Проєкти EU4Digital. URL: <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/eu-digital-strategy/> (дата звернення: 02.09.2024).
3. Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. Дата оновлення: 01.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.09.2024).
4. GDPR: захист персональних даних по-європейськи і чому це важливо? Mikhailenko Platform. URL: <https://www.mikhailenko.com.ua/09-05-2023/gdpr-zahyst-personalnyh-danyh-ro-uevropsky-i-chomu-cze-vazhlyvo-2/> (дата звернення: 02.09.2024).
5. Новий Регламент (ЄС) 2024/1689 від 13 червня 2024 року щодо штучного інтелекту. Пахаренко і партнери: патентно-правова фірма. URL: <http://pakharenko.ua/novij-reglament-yes-20241689-vid-13-chervnya-2024-roku-shhodo-shtuchnogo-intelektu/> (дата звернення: 02.09.2024).
6. Набув чинності Європейський закон про штучний інтелект. Про основні вимоги та зобов'язання при використанні штучного інтелекту. Liga zakon. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/229699_nabuv-chinnost-vropeyskiy-zakon-pro-shtuchniy-ntelekt-pro-osnovn-vimogita-zobovuyazannya-pri-vikoristann-shtuchnogo-ntelektu (дата звернення: 02.09.2024).
7. Федотова О.О. Інформаційна політика ЄС із забезпечення безпеки діяльності користувачів в інтернет-середовищі. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень»* (м. Вінниця, 1 листопада 2024 р.). ДонНУ ім. Василя Стуса. С. 84–86. URL: <https://jpasmd.donnu.edu.ua/article/view/16716> (дата звернення: 12.11.2024).
8. Подскальна О.А. Приєднання України до механізму цивільного захисту Європейського Союзу – один із пріоритетів її європейського вибору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 19. С. 130–134.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.11>

Дяченко О.О.

аспірант

Науково-дослідний інститут публічного права

КАТЕГОРІЙНО-ЗМІСТОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРАВОВОГО КОНЦЕПТУ «НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ»

Вступ. Український фінансовий сектор є одним із найважливіших секторів економіки України. Згідно з даними Національного банку України [1] фінансові послуги стають все більш популярними в останні роки. Причому особливу увагу привертають до себе небанківські фінансові установи [2, с. 260].

Варто вказати, що згідно до положень ретроспективних законодавчих актів, небанківською установою є: 1) небанківська установа, яка є фінансовою установою (уключаючи центрального контрагента), оператор поштового зв'язку (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій [3]); 2) юридична особа, яка отримала згідно із законодавством України ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків та в разі здійснення нею валютних операцій ліцензію на здійснення валютних операцій (Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури [4]); 3) небанківська фінансова установа або оператор поштового зв'язку, що має чинну ліцензію (Положення про порядок видачі ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків [5], Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями [6]).

Маємо вказати, що термінологія вітчизняного законодавства містить чималу кількість варіацій інтерпретації терміну «небанківська фінансова установа», зокрема:

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком, надає одну

або кілька фінансових послуг та яку внесено до відповідного державного реєстру фінансових установ у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій у редакції від 18 січня 2013 року) [7]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком, надає одну або кілька фінансових послуг та яку внесено до державного реєстру фінансових установ, який ведеться Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, або Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (Реєстр фінансових установ) у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій у редакції від 28 грудня 2017 року) [8]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком, надає одну або кілька фінансових послуг та яку внесено до Державного реєстру фінансових установ у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій у редакції від 8 лютого 2019 року [3]);

– юридична особа, яка відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» надає одну чи кілька фінансових послуг та яка вне-

сена до Державного реєстру фінансових установ в установленому законодавством України порядку. До небанківських фінансових установ належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг (Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні (Типові форми NN КО-1, КО-2, КО-3, КО-4, КО-5) [9]);

– юридична особа, яка внесена до відповідного державного реєстру фінансових установ та отримала згідно із законодавством України право здійснювати переказ коштів і валютні операції (Положення про порядок реєстрації договорів про членство або про участь у міжнародних платіжних системах [10]);

– юридична особа, яка внесена до відповідного державного реєстру фінансових установ та отримала згідно із законодавством України право здійснювати переказ коштів у національній та іноземній валютах (Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем у редакції від 15 лютого 2010 року [11]);

– юридична особа, яка внесена до відповідного державного реєстру фінансових установ та отримала згідно із законодавством України ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків та в разі здійснення нею валютних операцій генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури у редакції від 28 лютого 2018 року [12]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком та внесена до Реєстру фінансових установ у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків у редакції від 12 січня 2021 року [5]);

– фінансова установа, крім банку (Закон України «Про валюту і валютні операції» [13]);

– юридична особа, яка відповідно до законодавства України не є банком та відповідно до законодавства України надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законодавством України, а також внесена до Державного реєстру фінансових установ (Реєстр фінансових установ) у порядку, установленому законодавством України (Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями [14]);

– фінансова установа, яка не є банком та набула в установленому порядку право надавати фінансові послуги на ринках фінансових послуг, державне регулювання щодо яких здійснює Національний банк (Про затвердження Положення про визначення умов провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії (ліцензійних умов) [15]);

– фінансова установа, яка не є банком та набула в установленому порядку право надавати фінансові послуги на ринках фінансових послуг, державне регулювання та нагляд щодо яких здійснює Національний банк (Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг [16]);

– фінансова установа [включаючи центрального контрагента, платіжну установу (крім малої платіжної установи) та установу електронних грошей], що не є банком (Положення про порядок видачі ліцензій на здійснення валютних операцій [17]);

– страховик, кредитна спілка, фінансова компанія, ломбард (Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг [18]).

Виклад основного матеріалу. Аналіз зазначеного спонукає до таких висновків:

небанківською установою, зокрема і фінансовою, є юридична особа, діяльність якої не є банківською та здійснюється на основі отриманих дозвільних документів (ліцензії); по-друге, небанківська установа та небанківська фінансова установа як категорії фінансово-правового дискурсу мають спільне змістове наповнення; по-третє, небанківська фінансова установа безпосередньо пов'язана з реалізацією фінансової діяльності, а отже є учасником фінансового ринку України, що надає відповідні послуги; по-четверте, небанківською фінансовою установою може бути будь-яка фінансова установа, крім банку; по-п'яте, діяльність небанківських фінансових установ є об'єктом державного регулювання та нагляду.

Причому важливо наголосити, що нині чинний Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» апелює терміном «надавач фінансових послуг», під яким розуміється фінансова установа, а у випадках, прямо визначених спеціальними законами, – інша юридична особа або філія іноземної юридичної особи, яка має право надавати фінансові послуги відповідно до цього Закону та спеціальних законів. Причому не є фінансовими установами надавачі супровідних послуг, які одночасно не надають також фінансові послуги, а також інші особи, які отримали ліцензію на здійснення діяльності з надання фінансових послуг без набуття статусу фінансової установи [19].

Тому не дивно, що з боку наукової доктрини визначається, що небанківські фінансові установи як і банки виступають фінансовими посередниками («financial intermediary») між кредитором і позичальником, між інвестором і реципієнтом, самі виступають інвестором, ефективно переміщуючи фінансові ресурси від одних суб'єктів цих відносин до інших [20, с. 21].

Однак не слід узагальнювати діяльність цих суб'єктів виключно послугами фінансового посередництва. Для підтвердження зазначеного тезису вбачаємо доцільним наго-

лосити, що небанківські фінансові установи, як з'ясовано попередньо, є учасниками ринку фінансових послуг, який, відповідно, трактується як сукупність учасників ринку фінансових послуг та відносин між ними, пов'язаних з наданням та отриманням фінансових та супровідних послуг [19].

Щоб розкрити зазначене більш детально зауважимо, що фінансовою послугою є операція або декілька операцій (окрема дія або комплекс взаємопов'язаних дій надавача фінансових послуг, які він здійснює щодо фінансового засобу та/або клієнта), пов'язаних однією правовою метою, з фінансовими засобами (кошти, банківські метали, фінансові інструменти, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до фінансових інструментів), що здійснюються в інтересах інших осіб, ніж надавач такої фінансової послуги, а також послуги, прямо визначені спеціальними законами як фінансові послуги [19]. Водночас супровідними послугами є допоміжні послуги та посередницькі послуги [19].

Так, посередницькі послуги законодавчо визначаються як одна чи декілька послуг, спрямованих на отримання клієнтом фінансової послуги (крім послуг, що надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу, передбачених частиною другою статті 41 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»), пов'язані з інформуванням, консультуванням, пропонуванням, підготовкою, укладенням та виконанням (супроводом) договорів про надання фінансових послуг, одержанням платежів у межах цих договорів, включаючи здійснення на підставі договору із суб'єктом первинного фінансового моніторингу ідентифікації та верифікації клієнтів, а також інші послуги, визначені спеціальними законами [19]. Водночас допоміжні послуги – послуги, пов'язані з фінансовими послугами та/або із здійсненням діяльності з надання фінансових послуг, які не належать до посередницьких послуг, а саме: а) послуги із врегулювання

простроченої заборгованості споживачів, які надаються колекторською компанією; б) послуги із збирання, оброблення, зберігання, захисту та використання інформації про виконання особами грошових зобов'язань, які надаються бюро кредитних історій; в) послуги, які надаються на підставі ліцензії на здійснення операцій з готівкою відповідно до Закону України «Про Національний банк України»; г) інформаційні послуги на ринках капіталу та організованих товарних ринках, а також інші послуги, надання яких потребує авторизації відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»; ґ) актуарні послуги, надання яких потребує авторизації відповідно до Закону України «Про страхування»; д) послуги, що є допоміжними до платіжних послуг відповідно до Закону України «Про платіжні послуги»; е) послуги, визначені як допоміжні спеціальними законами [19].

Відповідно, доречніше вбачати, що небанківські фінансові установи є надавачами фінансових послуг, що можуть також виступати посередниками на ринку фінансових послуг. Таке узагальнення ґрунтується на постулаті визначення основного типу їхньої діяльності, що власне детермінує їх приналежність до певної групи небанківських фінансових установ.

Причому варто враховувати, що небанківські фінансові установи характеризуються вузькою спеціалізацією у своїй діяльності [21]. Йдеться зокрема про те, що небанківські надавачі фінансових послуг зосереджуються на певних сегментах фінансового ринку, наприклад, на кредитуванні, страхуванні, інвестиціях тощо [22].

Зокрема Є. Поліщук вказує, що вони «акумулюють, або конвертують та направляють вільні грошові ресурси суб'єктів господарювання в інвестиційні процеси з метою досяг-

нення комерційного або іншого ефекту чи збереження вартості грошей у часі» [2, с. 260]. Уточнюючи зазначене варто вказати, що: 1) акумуляція вільних грошових ресурсів – небанківські фінансові установи залучають кошти від фізичних та юридичних осіб, пропонуючи їм різні продукти та послуги, такі як депозити, ощадні рахунки, страхові поліси тощо; 2) конвертація та направлення коштів – небанківські фінансові установи трансформують залучені кошти в інвестиції, надаючи кредити, випускаючи цінні папери, інвестуючи в активи тощо; 3) досягнення комерційного або іншого ефекту – небанківські фінансові установи прагнуть отримати прибуток від своєї діяльності, а також можуть мати інші цілі, такі як розвиток певних секторів економіки, підтримка малого та середнього бізнесу, соціальна відповідальність тощо; 4) збереження вартості грошей у часі – небанківські фінансові установи пропонують інструменти, які дозволяють людям зберегти або примножити свої заощадження, захищаючи їх від інфляції та інших ризиків [22].

Висновки. Отже, небанківські фінансові установи, по-перше, стимулюють економічне зростання, мобілізуючи вільні кошти та направляючи їх в інвестиційні процеси; по-друге, розширюють доступ до фінансових продуктів та послуг для різних категорій населення, включаючи людей з низьким доходом [22].

Відповідно, маємо підтвердження того, що небанківські фінансові установи виконують важливу соціальну функцію, доповнюючи систему банківських послуг та сприяючи розширенню фінансової індустрії. Зокрема наразі небанківськими надавачами фінансових послуг є страховики, перестраховики, кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди, кредитордавці, надавачі супровідних послуг.

Анотація

Стаття присвячена аналізу категорійно-змістової визначеності правового концепту «небанківські фінансові установи».

Піддано аналізу термінологію вітчизняного законодавства на предмет визначення терміну «небанківська фінансова установа». З'ясовано, що: 1) небанківською установою, зокрема і фінансовою, є юридична особа, діяльність якої не є банківською та здійснюється на основі отриманих дозвільних документів (ліцензії); 2) небанківська установа та небанківська фінансова установа як категорії фінансово-правового дискурсу мають спільне змістове наповнення; 3) небанківська фінансова установа безпосередньо пов'язана з реалізацією фінансової діяльності, а отже є учасником фінансового ринку України, що надає відповідні послуги; 4) небанківською фінансовою установою може бути будь-яка фінансова установа, крім банку; 5) діяльність небанківських фінансових установ є об'єктом державного регулювання та нагляду.

Запропоновано вбачати, що небанківські фінансові установи є надавачами фінансових послуг, що можуть також виступати посередниками на ринку фінансових послуг. Уточнюється, що таке узагальнення ґрунтується на постулаті визначення основного типу їхньої діяльності, що власне детермінує їх приналежність до певної групи небанківських фінансових установ.

Схарактеризована роль небанківських фінансових установ у стимулюванні економічного розвитку та підвищенні фінансової інклюзії. Доведено, що небанківські фінансові установи виконують важливу соціальну функцію, доповнюючи систему банківських послуг та сприяючи розширенню фінансової індустрії. Узагальнено, що небанківськими надавачами фінансових послуг є страховики, перестраховики, кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди, кредитордавці, надавачі супровідних послуг.

Ключові слова: надавачі небанківських фінансових послуг, небанківські фінансові послуги, небанківські фінансові установи, рекламна діяльність, фінансовий ринок, фінансові продукти.

Diachenko O.O. Categorical and Substantive Definition of the Legal Concept of “Non-Banking Financial Institutions”

Summary

The article is dedicated to analyzing the categorical and content-related determinacy of the legal concept of “non-bank financial institutions”.

The terminology of domestic legislation regarding the definition of «non-bank financial institution» has been analyzed. It was determined that: 1) a non-bank institution, including a financial one, is a legal entity whose activity is not banking and is carried out based on the obtained permissive documents (licenses); 2) a non-bank institution and a non-bank financial institution, as categories in financial and legal discourse, share common content; 3) a non-bank financial institution is directly related to the implementation of financial activities and, therefore, is a participant in Ukraine's financial market, providing corresponding services; 4) a non-bank financial institution can be any financial institution other than a bank; 5) the activity of non-bank financial institutions is subject to state regulation and supervision.

It is proposed to regard non-bank financial institutions as providers of financial services, which can also act as intermediaries in the financial services market. It is clarified that this generalization is based on the postulate of determining the main type of their activity, which, in fact, determines their affiliation to a certain group of non-bank financial institutions.

The role of non-banking financial institutions in stimulating economic development and enhancing financial inclusion has been characterized. It has been proven that non-banking financial institutions perform an important social function by complementing the banking service system and contributing to the expansion of the financial industry. It has been summarized that non-banking financial service providers include insurers, reinsurers, credit unions, financial companies, pawnshops, lenders, and providers of auxiliary services.

Key words: non-bank financial service providers, non-bank financial services, non-bank financial institutions, advertising activities, financial market, financial products.

Список використаних джерел:

1. Огляд небанківського фінансового сектору, березень 2024 року Таблица. Фінансові установи, регулювання та нагляд за якими здійснює Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2024-03.pdf?v=8
2. Поліщук С.А. Еволюція та передумови розвитку небанківських фінансових установ в Україні. Бізнес Інформ. 2014. № 9 С. 260–265.
3. Про затвердження Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 09.08.2002 № 297 (редакція від 08.02.2019; втрата чинності від 04.04.2023). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0712-02#Text>
4. Про затвердження Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури: Постанова Національного банку України від 04.02.2014 № 43 (редакція від 11.07.2020; втрата чинності від 01.08.2022) Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-14/ed20200711#n47>
5. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків: Постанова Національного банку України від 17.08.2017 № 80 (редакція від 12.01.2021; втрата чинності від 09.10.2022) Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0080500-17/ed20210112#n1202>
6. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями: Постанова Національного банку України від 26.03.2021 № 26 (втрата чинності від 09.10.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0026500-21#Text>
7. Про затвердження Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 09.08.2002 № 297 (редакція від 18.01.2013; втрата чинності від 04.04.2023). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0712-02#Text>
8. Про затвердження Положення про порядок видачі небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 09.08.2002 № 297 (редакція від 28.12.2017; втрата чинності від 04.04.2023). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0712-02#Text>
9. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні (Типові форми NN КО-1, КО-2, КО-3, КО-4, КО-5): Постанова Національного банку України від 15.12.2004 № 637 (редакція від 01.09.2013; втрата чинності від 05.01.2018). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0040-05/ed20130901/find?text=%CD%E5%E1%E0%ED%EA%B3%E2%F1%FC%EA%E0+%F4%B3%ED%E0%ED%F1%EE%E2%E0+%F3%F1%F2%E0%ED%EE%E2%E0#Text>
10. Про затвердження Положення про порядок реєстрації договорів про членство або про участь у міжнародних платіжних системах: Постанова Національного банку України від 15.04.2005 № 131 (втрата чинності від 26.10.2007). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-05/ed20071026/find?text=%CD%E5%E1%E0%ED%EA%B3%E2%F1%FC%EA%E0+%F4%B3%ED%E0%ED%F1%EE%E2%E0+%F3%F1%F2%E0%ED%EE%E2%E0#Text>

11. Про затвердження Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем: Постанова Національного банку України від 25.09.2007 № 348 (втрата чинності від 25.03.2014). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-10#Text>
12. Про затвердження Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури: Постанова Національного банку України від 04.02.2014 № 43 (редакція від 28 лютого 2018 року; втрата чинності від 01.08.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-14/ed20180228#n47>
13. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19/ed20180621#n23>
14. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями: Постанова Національного банку України від 26.03.2021 № 26 (втрата чинності від 09.10.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0026500-21/ed20210326#n37>
15. Про затвердження Положення про визначення умов провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії (ліцензійних [...]): Постанова Національного банку України від 30.03.2021 № 27 (втрата чинності від 01.01.2022). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0027500-21#Text>
16. Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг: Постанова Національного банку України від 24.12.2021 № 153 (втрата чинності від 01.01.2024). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0153500-21/ed20211224#n110>
17. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Національного банку України від 31.03.2023 № 43. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-23#Text>
18. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: Постанова Національного банку України від 29.12.2023 № 199. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>
19. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>
20. Картамишева О.Є. Адміністративно-правове регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2012. 132 с.
21. Герасимова І.Ю. Становлення та розвиток небанківських фінансових посередників на ринку фінансових послуг. Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 259. Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. Т.2. С. 621-627.
22. Програма підвищення кваліфікації керівників та головних бухгалтерів фінансових компаній, які надають фінансові послуги з надання коштів у позику, у тому числі на умовах фінансового кредиту, фінансового лізингу, факторингу, переказу коштів: навчальні матеріали (Київ, 14-23 листопада 2023 року). Інститут післядипломної освіти та бізнесу. URL: <https://www.ipob.kiev.ua/navchalni-materiali/>

Кірін Р.С.

*доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень»
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

Ширшикова Р.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО Е-УРЯДУВАННЯ НА ПІДЕТАПІ ПЕРШОЇ КОНЦЕПЦІЇ (2011–2014 РР.)

Вступ. Розвиток і широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) є глобальною тенденцією останніх десятиліть. Використання сучасної сукупності технологічних операцій з інформацією стає дедалі більш значущим чинником забезпечення конкурентоспроможності економіки, підвищення ефективності процесів управління як на державному так і на місцевому рівнях.

В свою чергу, ефективна взаємодія держави і суспільства вимагає інноваційних підходів у сфері державного управління, одним з яких є використання в управлінському механізмі найсучасніших ІКТ. Якщо держава дійсно прагне набути статусу євроінтеграційного суб'єкту, вона не може ігнорувати без шкоди для себе і своїх громадян найважливіші тенденції формування суспільства ХХІ ст. Ефективне використання ІКТ, і передусім Інтернету, є в цьому контексті найважливішим чинником розвитку інформаційного суспільства (далі – ІС). Відмінні риси, властиві електронному урядуванню (далі – е-урядування), визначають його як інструмент, що дає змогу інтенсифікувати розвиток ІС, підвищити ефективність державного управління, трансформувати його у більш відкриту і прозору для бізнесу та громадянського суспільства організаційну форму, яка орієнтована на підвищення рівня довіри та лояльності.

Тож не випадково ця сукупність суспільних відносин потребувала відповідного правового забезпечення. Попередні етапи та підетапи розвитку окремих інститутів національного, європейського та міжнародного законодавства безумовно заклали джерельну базу права е-урядування, втім відносно України вона мала підготовчий, опосередкований характер аж до 2010 р., наприкінці якого в Україні була схвалена перша Концепція розвитку е-урядування [1] (набрання чинності – 27.12.2010 р.), що передбачала реалізацію трьох основних етапів впродовж 2011–2015 рр. Її прийняття на два дні «випередило» ухвалення другого Європейського плану дій з е-урядування на період 2011–2015 рр. [2], який конкретизував розвиток відповідного блоку відносин нової стратегії економічного розвитку на найближчі 10 років – «Європа 2020» [3]. Відтак, в історико-правовому аспекті особливості формування законодавства про е-урядування на підетапі (2011–2014 рр.) першого концептуального етапу (2011–2016 рр.) є достатньо цікавими для генерації знань відносно цього новітнього угруповання в системі вітчизняного законодавства.

Аналіз сучасного стану досліджень. Актуальність проблем осучаснення відносин урядування обумовили значний науковий інтерес з боку представників галузей знань,

що безпосередньо чи опосередковано стосуються сфери правового забезпечення публічного управління та адміністрування. Проте, враховуючи обраний для дослідження період розвитку законодавства, слід звернути увагу на зміст окремих тогочасних публікацій.

Так, І. Лопушинський розглянув можливість використання Україною досвіду США щодо впровадження інструментів е-демократії та е-урядування [4]. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів (далі – НПА) з використанням комп'ютерних мереж стали одним з предметів дослідження В. Нестеровича [5].

Розглядаючи систему нормативно-правового забезпечення е-урядування в Україні, В. Шуляк дійшов висновку, що нормативно-правові передумови функціонування е-урядування передусім базуються на чинному законодавстві у сфері інформаційних відносин і захисту інформації. Для забезпечення і регламентування функціонування багатофункціональної інформаційно-телекомунікаційної системи повинні бути розроблені відомчі НПА як концептуального змісту (першого рівня), так і положення, порядки, регламенти і інструкції (відомчі НПА другого рівня) [6, с. 140–141].

В. Фурашев вважає, що під час розробки та впровадження адміністративної реформи в Україні необхідно обов'язково враховувати об'єктивні вимоги системи е-урядування. Це стосується, в першу чергу, питань, які пов'язані з можливістю або неможливістю формалізації визначених процесів, процедур, дій в системі урядування на всіх рівнях, а також логічності та послідовності цих дій. Це можна зробити лише на підставі аналізу та оптимізації інформаційних потоків, які впливають із завдань та функцій складових (органів) системи урядування (існуючої або майбутньої) [7, с. 48]. На рівні науково-методичних розробок представлено зібрання кращих зарубіжних практик інституційних та організаційних засад впровадження е-урядування [8].

Варто звернути увагу й на періодизацію основних віх інформатизаційних процесів у державі, яку О. Волох пропонує поділити на такі етапи: 1) початок 1990-х рр. – 1998 р. (прийняття інформатизаційних законів, схвалення Концепції адміністративної реформи в Україні); 2) 1998–2007 рр. (прийняття Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»); 3) 2007–2010 рр. (схвалення Концепції розвитку е-урядування в Україні); 4) 2011 р. (прийняття Плану заходів щодо реалізації розвитку е-урядування в Україні) – 2013 р. (схвалення Стратегії розвитку ІС в Україні, Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку е-урядування в Україні в новій редакції); 5) 2014 р. (утворення Державного агентства з питань е-урядування України) – 2016 р. (схвалення Стратегії реформування державного управління України на 2016–2020 рр.) 6) 2016 р. – донині [9, с. 123]. Однак, виділяючи певні етапи, автор не зовсім послідовно окреслив їх межі, адже не всі визначені роки пов'язані із прийняттям відповідних НПА.

Нарешті, відмітимо, що у попередніх статтях хронологічно були розглянуті: – етап генерування інформаційних правових засад державного та місцевого урядування, концептуальним актом якого виступив закон про інформацію (1992–1998 рр.); – етап створення ранніх інформатизаційних правових засад урядування, концептуальними актами стали закони про Національну програму інформатизації, її Концепцію та завдання (1998–2001 рр.) [10]; – етап інтернетизації діяльності органів влади у 2002–2003 рр. [11] та 2004–2005 рр. [12]; – інформаційно-телекомунікаційний підетап (2006–2008 рр.) правового регулювання відносин е-урядування [13].

Отже, підетап формування джерел права е-урядування впродовж обраного періоду, який слід визнати першим в Україні, де були прийняті НПА концептуального і забезпечувального характеру, що безпосередньо торкалися сфери відносин з е-урядування, є достат-

ньо важливим в побудові системи наявних НПА з е-урядування в Україні та Європейському Союзі (далі – ЄС).

Метою статті є визначення особливостей та змісту нормативно-правових актів, які регулювали правовідносини е-урядування на підетапі першої концепції у період з 2011 по 2014 рр.

Виклад основного матеріалу. Початок першого концептуального етапу формування законодавства України про е-урядування супроводжувався визнанням одним із пріоритетів розвиток ІС, серед інструментів якого важливе місце посідає саме е-урядування. Впровадження останнього було покликане сприяти створенню умов для відкритого і прозорого державного управління. В свою чергу, в якості головної складової е-урядування розглядався е-уряд, як єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади (далі – ОДВ) та органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання.

Крім того, однією з цілей першої Концепції е-урядування було задеклароване виконання основних положень Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада» [14], яка, по-перше, навряд чи мала статус НПА, а, по-друге, про е-урядування взагалі не згадувала. Хоча, слід відмітити, що окремі його елементи все ж фігурували в цій програмі, як то: – створення єдиної е-бази даних адміністративних (державних) послуг органів виконавчої влади (далі – ОВВ) та ОМС; – запровадження державної е-реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців та взаємний обмін інформацією між усіма її учасниками; – створення е-майданчиків торгівлі газом для продажу вільних (не законтракованих) обсягів природного газу промисловим споживачам за вільними цінами; – створення загальнодержавного е-кадастру землі й відповідної земельно-інформаційної бази даних, проведення інвентаризації

земельних ресурсів; – розробка законопроекту щодо запровадження системи державної е-реєстрації суб'єктів господарювання.

Водночас в ЄС активний розвиток сфери е-урядування відбувався на тлі вже згаданого другого Європейського плану дій. В ньому, крім іншого, зазначалося, що загальний прогрес, досягнутий у виконанні Плану та в розвитку е-урядування в цілому, вимірюватиметься щорічно за допомогою відповідного набору інструментів (бенчмаркінг, порівняльний аналіз, самооцінка тощо) та методів (веб-дослідження, аналіз публічних даних, тестування користувачів, інтерв'ю тощо). Держави-члени мали ділитися відповідними ініціативами з бенчмаркінгу з Європейською Комісією (далі – ЄК) та іншими державами-членами, щоб забезпечити розробку спільних заходів з вимірювання серед зацікавлених сторін [2]. Власне розвиток е-урядування в період 2011–2014 рр. супроводжувався законодавчими ініціативами ЄС, наведеними у таблиці 1.

Головною політичною ініціативою ЄС, яка сприяла розвитку е-урядування в цей проміжок часу, безумовно стало прийняття Плану дій з розвитку е-урядування на 2011–2015 рр. [2].

Зокрема, у ст. 15 Директиви 2006/123 було передбачено співробітництво з оцінки технологій у сфері охорони здоров'я (далі – ОЗ). Таким чином ЄС підтримує і сприяє співробітництву та обміну науковою інформацією між державами-членами в рамках добровільної мережі, що об'єднує національні органи влади або органи, відповідальні за оцінку технологій в цій сфері, призначені державами-членами. Ця мережа ґрунтується на принципах належного управління, включаючи прозорість, об'єктивність, незалежність експертизи, справедливість процедури та відповідні консультації із зацікавленими сторонами.

План дій з розвитку е-урядування в ЄС на 2011–2015 рр. (*eGovernment Action Plan for the period 2011–2015*) став логічним продов-

Розвиток е-урядування в ЄС 2011–2014 рр. [15, додаток 1]

2011
Директива № 2006/123/ЄС від 09.03.2011 р. про реалізацію прав пацієнтів на транскордонну охорону здоров'я [16]
2012
Регламент № 1024/2012 від 25.10.2012 р. про адміністративну співпрацю через інформаційну систему внутрішнього ринку [17]
2013
Директива № 2013/37/ЄС від 26.06.2013 р. про внесення змін до Директиви № 2003/98/ЄС про повторне використання інформації державного сектору [18]
2014
Директива № 2014/55/ЄС від 16.04.2014 р. про електронне виставлення рахунків у публічних закупівлях [19] Регламент № 910/2014 від 23.07.2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку [20]

женням попередніх планів із розвитку цифрової Європи (*Action plan eEurope 2002 for the period 2001–2002, Action Plan eEurope 2005 for the period 2003–2005, i2010 eGovernment Action Plan for the period 2006–2010*). Він містить детальну інформацію за такими напрямками: 1) розширення можливостей користувачів – послуги, розроблені з урахуванням потреб користувачів та інклюзивні послуги; 2) внутрішній ринок – безперебійні послуги для бізнесу; 3) ефективність та результативність – вдосконалення організаційних процесів; 4) передумови для розвитку е-урядування: 4.1) ключові фактори; 4.2) інноваційне е-урядування; 5) управління.

Регламент 1024/2012 (*Internal Market Information System Regulation* (далі – ІМІ)) так само був спрямований на розвиток Повідомлення ЄК від 21.02.2011 р. «Краще управління єдиним ринком через посилення адміністративної співпраці: Стратегія розширення та розвитку Інформаційної системи внутрішнього ринку (далі – ІСВР)», яке містило плани щодо можливого поширення ІСВР на інші акти ЄС. Крім того, у Повідомленні ЄК від 13.04.2011 р. «Акт про єдиний ринок: Двадцять важелів для стимулювання зростання і зміцнення довіри – «Працюючи разом, створюємо нове зростання»» підкреслювалася важливість ІМІ для зміцнення співпраці між залученими суб'єктами, в тому числі на місцевому рівні, що сприяє кращому управлінню єдиним

ринком. Тому вказаний Регламент передбачав необхідність створення надійної правової бази для ІМІ та набору загальних правил для забезпечення ефективного функціонування ІМІ.

Директивою 2013/37 (втратила чинність у 2021 р.) визнавалося, що розвиток у напрямку ІС впливає на життя кожного громадянина ЄС, оскільки дозволяє йому, між іншим, скористатися новими способами доступу до знань та їх набуття. Вироблення цифрового контенту призвело до швидкого створення робочих місць в останні роки, і ця тенденція триває. При цьому, переважно у публічному секторі відбувається збір, вироблення, відтворення та поширення широкого спектру інформації у багатьох сферах діяльності, наприклад, соціальной, економічній, географічній, метеорологічній, туристичній, діловій, патентній, освітній тощо.

Регламент 910/2014 (*e-IDAS*) мав на мені підвищити рівень довіри до е-транзакцій на внутрішньому ринку шляхом створення спільного підґрунтя для безпечної е-взаємодії між громадянами, суб'єктами підприємницької діяльності та органами публічної влади, покращуючи у такий спосіб дієвість публічних і приватних онлайн-послуг, е-бізнесу та е-комерції в ЄС.

Нарешті, Директива 2014/55 (*e-Invoicing*) вирегульовувала відносини у сфері е-виставлення рахунків у секторі B2G (*business-to-government*) в частині державних закупівель.

Окремо слід зауважити, що політико-правові зрушення в ЄС продовж 2013–2014 рр. були фінансово забезпечені Програмою «З'єднуємо Європу» (інша назва – «Об'єднуємо Європу») (*Connecting Europe Facility, CEF*), Телекомунікаційним сектором (*Telecom Sector*), Програмою «Горизонт 2020» (Суспільні виклики) (*Horizon 2020, Societall Challenges*), а також Європейськими структурними та інвестиційними фондами (*European Structural and Investment Funds*).

Розглянувши План дій з розвитку е-урядування у своєму висновку Європейський соціально-економічний комітет (*The European Economic and Social Committee, EESC*), ухваленому в липні 2011 р., загалом привітав його роль для нових навичок і робочих місць, але наголосив на необхідності узгодженості політики на рівні ЄС та на національному рівні, а також на ключовій ролі неурядових зацікавлених сторін.

Тож, входячи у 2011 р. Україна мала за орієнтир не лише першу національну Концепцію розвитку е-урядування, а й другий Європейський план розвитку е-урядування, які б і мали сприяти розв'язанню проблем, пов'язаних із впровадженням технологій е-урядування у діяльність ОДВ та ОМС, що на той час мали мають міжвідомчий, міжрегіональний характер і не могли бути розв'язані окремими ОВВ. Внаслідок ситуації, що склалася в інформаційній сфері, було неможливо підвищити рівень надання адміністративних послуг громадянам і суб'єктам господарювання із застосуванням ІКТ та підвищити ефективність використання бюджетних коштів, що спрямовувалися на створення та розвиток державних інформаційних систем. В цьому аспекті доволі цікавим вбачається простеження змісту і напрямів правового забезпечення е-урядування в Україні на обраному часовому відрізку.

2011 р. Знаковою подією цього року стало прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» [21] (далі – закон про ДПІ), яким визначався порядок здійснення

та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом, та інформації, що становить суспільний інтерес.

У роз'ясненні Міністерства юстиції України (далі – Мінюст), підготовленим А. Мішенковим [22], зазначалося, що на виконання Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05.10.2005 р. № 1466 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» та з метою забезпечення реалізації положень ст. 34 Конституції України стосовно свободи інформації, ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також для забезпечення ефективної реалізації права кожного на свободу вираження поглядів та доступ до інформації, права на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб, парламентом були прийняті закони України про ДПІ та нова редакція Закону України «Про інформацію», які набрали чинності 10.05.2011 р.

Саме в цей час Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) було доручено запровадити моніторинг виконання ОВВ закону про ДПІ та моніторинг судових рішень, прийнятих у зв'язку з порушенням права на одержання публічної інформації, а також здійснювати в разі потреби підготовку пропозицій щодо вдосконалення названого закону [23]. Крім того, протягом 2011 р. усі без винятку вітчизняні міністерства і відомства були зайняті розробкою та прийняттям неймовірно великою кількістю НПА, присвячених особливостям реалізації положень закону про ДПІ.

Надзвичайно важливим у розвитку відносин е-урядування виявився Національний план дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. [24], в якому знайшли відображення й окремі положення, що розвивали концептуальні

завдання впровадження інструментів е-урядування і були суттєво скореговані по строках у 2013 р. [25]. В подальшому подібні плани також були затверджені відповідними указами [26, 27], але у 2014 р., з відомих причин, було оприлюднено лише проєкт. Власне у цьому ж році в Україні увесь процес правового забезпечення е-урядування був практично призупинений хоча і на нетривалий час. Тож, рік закінчення обраного для дослідження підетапу є не випадковим, адже, по-перше, План першої Концепції навіть у 2014 р. не був виконаний. По-друге, і у 2015 р. він не міг бути

виконаний в силу стрімких геополітичних процесів, в які поглинула Україна (Револуція гідності, втеча президента і формування нової влади, анексія Криму, війна на Донбасі, підписання угоди про асоціацію з ЄС). Все це не могло не відобразитися на перспективах розвитку правового забезпечення е-урядування в Україні, основні напрями якого сконцентровані у таблиці 2.

Заплановані вище напрями правового забезпечення е-урядування в 2011 р. звісно не всі були виконані, але зміст найбільш важливих НПА полягав у наступному:

Таблиця 2

Перспективи правового забезпечення е-урядування в Україні 2011–2014 рр. [24–27]

№ з/п	Мета	Зміст завдання, найменування заходу
1	2	3
2011		
Реформа соціальної підтримки		
1.	Використання соціальної е-картки як інструмента для підвищення адресності пільг та соціальної допомоги	розроблення законопроекту, внесення на розгляд Верховної Ради України, супроводження в комітетах
Адміністративні послуги		
2.	Створення єдиної е-бази адміністративних (державних) послуг ОБВ та ОМС	внесення змін до постанови КМУ від 27 травня 2009 р. № 532 «Про затвердження Положення про Реєстр адміністративних послуг»
3.	Створення веб-порталу для забезпечення надання ОДВ та ОМС е-послуг, а також спеціальних центрів (пунктів) надання е-послуг громадянам і суб'єктам господарювання	розроблення Положень
Забезпечення розбудови ІС		
4.	Реалізація Концепції розвитку е-урядування в Україні	побудова основних системоутворюючих елементів системи «е-Уряд»
5.	Створення та забезпечення функціонування автоматизованої системи (далі – АС) «Єдине вікно подання е-звітності»	забезпечення приймання звітності, обов'язковість подання якої встановлено законодавством, в е-виді міністерствами, іншими центральними ОБВ та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; розроблення положення про АС, технічного завдання на її створення та порядку функціонування; розроблення та затвердження форматів (стандартів) та структури е-документів для забезпечення подання е-звітності з використанням АС
6.	Впровадження системи е-документообігу з використанням цифрового е-підпису.	розроблення проєкту постанови КМУ щодо затвердження Типової інструкції з діловодства
7.	Оперування е-документами та їх архівне зберігання.	розроблення та затвердження Порядку роботи
Земельна реформа		
8.	Створення загальнодержавного земельного е-кадастру та відповідної земельно-інформаційної бази даних, проведення інвентаризації земельних ресурсів	створення загальнодержавного земельного е-кадастру та відповідної земельно-інформаційної бази даних, супроводження проєкту закону про державний земельний кадастр

1	2	3
2012		
Реформування системи охорони здоров'я		
9.	Модернізація первинної медичної допомоги у пілотних регіонах	видання КМУ акту щодо затвердження положення про е-реєстр пацієнтів
10.	Застосування інноваційних та інформаційних технологій у сфері ОЗ	запровадження системи е-документообігу у сфері ОЗ, зокрема е-обігу медичних форм
Підприємництво та адміністративні послуги		
11.	Впровадження системи державної е-реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців	прийняття Закону України про скасування вимог щодо необхідності обов'язкового надання паперових витягів, виписок з Єдиного державного реєстру
12.	Удосконалення процедур видачі документів дозвільного характеру та ліцензій	внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів, в якому передбачити перехід до е-способу подачі та отримання документів дозвільного характеру та ліцензій
Технічне регулювання		
13.	Забезпечення гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими стандартами	створення загальнодоступної інформаційної е-бази національних стандартів
Регуляторна політика у податковій сфері		
14.	Спрощення адміністративних процедур для платників податків	нормативно-правове та організаційно-технічне забезпечення запровадження е-сервісу «Е-кабінет платника податків»; можливість е-декларування в режимі реального часу
Зовнішня торгівля		
15.	Підвищення ефективності використання кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій та міжнародної технічної допомоги	внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України щодо введення механізму формування відкритої е-бази даних проектів міжнародної технічної допомоги
Реформа вугільної галузі		
16.	Зниження регуляторного впливу держави на ринку вугільної продукції	здійснення продажу всього обсягу вугілля в Україні за прямими договорами та на торгових е-майданчиках (біржах); проведення тестових е-торгів
Розбудова е-урядування		
17.	Забезпечення роботи систем е-урядування	схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи е-взаємодії державних баз даних
18.	Реалізація Концепції розвитку е-урядування в Україні	впровадження механізму е-взаємодії між центральними ОВВ, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями
19.	Ведення Національного реєстру інформаційних е-ресурсів	розроблення Положення
Національні проекти та інвестиції		
20.	Реалізація національного проекту «Відкритий світ»	впровадження пілотного проекту освітнього е-порталу
2013		
Фінансові послуги		
21.	Посилення прозорості діяльності та розкриття інформації учасниками фінансового ринку та вдосконалення регулювання їх діяльності	внесення змін до законодавства щодо діяльності із використанням цифрового е-підпису

1	2	3
Реформа медичного обслуговування		
22.	Завершення реорганізації первинної медичної допомоги	підготовка та затвердження технічного завдання на е-реєстр пацієнтів та на комплексну систему захисту інформації
Реформування системи пенсійного забезпечення		
23.	Створення умов для запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	створення сумісного з системою е-переказів банків програмно-технічного комплексу системи збирання страхових внесків до накопичувального фонду
Дозвільна система та сфера ліцензування		
24.	Спрощення порядку відкриття бізнесу	здійснення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців шляхом подання е-документів без обов'язкового використання цифрового е-підпису (з використанням інших способів ідентифікації особи)
25.	Спрощення дозвільної системи у сфері містобудування	розміщення е-версії роз'яснень на офіційних веб-сайтах уповноважених органів
Реформування митних процедур		
26.	Скорочення кількості документів, що подаються до митного оформлення	упровадження замість митної декларації використання залежно від виду транспорту накладних у вигляді е-документа для товарів, що не є підакцизними
Адміністративні послуги		
27.	Спрощення порядку надання адміністративних послуг	впровадження е-форми ведення реєстраційного обліку центрального ОБВ; оформлення та видача паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним е-носієм
Безпека перевезень автомобільним транспортом		
28.	Упровадження заходів щодо підвищення безпеки перевезень автомобільним транспортом загального користування	розроблення порядку ведення та запровадження Єдиного е-реєстру автобусних маршрутів; реалізація пілотного проекту запровадження е-системи обліку пасажирів, які мають право на пільговий проїзд
Земельна реформа		
29.	Забезпечення отримання інформації землевласниками та землекористувачами, а також ОБВ та ОМС	створення повного е-реєстру документації із землеустрою та оцінки земель
30.	Інформаційне наповнення Державного земельного кадастру	трансформація 100% картографічних матеріалів на паперових носіях в е-вигляд
Реформа системи публічного управління		
31.	Удосконалення порядку надання послуг відділами державної реєстрації актів цивільного стану	запровадження можливості попереднього е-запису (через мережу Інтернет в режимі он-лайн) на прийом
Е-урядування		
32.	Удосконалення державного регулювання та контролю за додержанням законодавства про цифровий е-підпис	внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про електронний цифровий підпис»; видання КМУ актів про затвердження технічних регламентів щодо забезпечення технічного регулювання інфраструктури відкритих ключів та надання послуг цифрового е-підпису
33.	Створення інформаційної системи е-взаємодії державних інформаційних ресурсів	затвердження плану дій з реалізації Концепції створення та функціонування інформаційної системи е-взаємодії державних інформаційних е-ресурсів; розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про державну інформаційну систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів»

1	2	3
34.	Впровадження в діяльність ОДВ та ОМС типових організаційно-технологічних рішень у сфері е-урядування	розроблення та затвердження Положень
35.	Введення в експлуатацію Державної інформаційної системи е-звернень громадян,	розроблення Положення про Державну інформаційну систему е-звернень громадян та Регламенту роботи
2014		
Е-урядування		
36.	Створення інтерактивної системи проведення оцінки е-готовності України	затвердження методики формування індикаторів розвитку ІС
37.	Функціонування Державної інформаційної системи е-звернень громадян, у тому числі реєстрацію в ній ОДВ та ОМС	затвердження Положення
38.	Визначення переліку державних реєстрів, їх держателів та функцій з метою уникнення дублювання	затвердження Положення
39.	Запровадження ідентифікації особи під час доступу до ресурсів державних інформаційних систем без використання цифрового е-підпису	Розроблення та подання на розгляд КМУ проекту концепції

1) освітні відносини – впровадження та/або продовження педагогічного експерименту з дистанційного навчання на базі окремих закладів вищої освіти, впровадження навчального е-контенту відповідно до Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», на виконання Указу Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» та з метою формування і змістового наповнення сучасного інформаційного навчального е-середовища системи освіти, впровадження в навчально-виховний процес інтерактивних комунікаційних технологій [28];

2) інформатизаційні відносини – утворення науково-технічної ради Національної програми інформатизації (наказ Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України (далі – Держінформнауки) від 21.07.2011 р. № 76, втратив чинність на підставі наказу від 19.09.2013 р. № 184);

3) відносини у сфері ОЗ – створення Єдиного е-реєстру листків непрацездатності – системи введення, накопичення, зберігання, передачі та використання інформації (даних) про видані, продовжені та обліковані

листки непрацездатності (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2011 р. № 716, втратив чинність на підставі наказу від 01.06.2021 р. № 1066);

4) муніципальні відносини – міська цільова програма розвитку е-урядування в м. Києві, в якій зазначалося, що в попередні роки е-урядування в місті розвивалось хаотично, без урахування потреб розвитку ІС; зокрема, єдиного реєстру інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем міста, а також інформаційних ресурсів, які циркулюють в цих системах, немає; усі ці чинники значно погіршують якість надання регіональних адміністративних послуг у дистанційному режимі за допомогою ІКТ [29];

5) відносини е-урядування – впровадження системи е-взаємодії ОБВ (розпорядження КМУ від 28.12.2011 р. № 1363-р., втратило чинність на підставі постанови КМУ від 17.01.2018 р. № 55); вимоги до форматів даних е-документообігу в ОДВ [30].

2012 р. Цей рік виявився найбільш продуктивним з точки зору кількості прийнятих НПА у сфері, що безпосередньо або опосередковано торкається як е-урядування в цілому так і його окремих складових. Завдання на 2012 р.

стосовно побудови е-урядування були визначені згаданим вище указом [26].

З метою врахування загальнодержавних пріоритетів, здійснення конкретних заходів з реалізації окремих ключових проєктів, що посилять взаємодію ОДВ під час побудови загальнодержавної системи е-урядування і на виконання доручення Президента України від 03.07.2012 р. № 1-1/1759 щодо забезпечення впровадження ІКТ в усіх сферах суспільного життя, реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» щодо розбудови е-урядування був розроблений План заходів щодо створення та забезпечення функціонування систем е-урядування. Прийняття останнього було спрямоване на вирішення таких питань [31]: – виділення окремих завдань різних планів заходів в єдиний план цілісного проєкту е-урядування; – визначення межі проєкту в базовому, мінімально достатньому складі для початкового функціонування; – визначення пріоритетів, етапності (послідовності) та термінів виконання базових систем проєкту.

Втім, не менш важливим, а відносно такої складової е-урядування як адміністративні послуги – взагалі знаковим, було ухвалення цього року Закону України «Про адміністративні послуги», що набрав чинності 07.10.2012 р. і визначає правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг [32].

Спираючись на раніше прийнятий Закон України «Про Державний земельний кадастр», а також на закон про адміністративні послуги, уряд затвердив Порядок ведення Державного земельного кадастру [33], який ведеться на паперових та е-носіях.

Питання впровадження комплексної АС е-документообігу зокрема та системи е-взаємодії ОВВ в цілому стали одними з основних в процесі реалізації завдань першої Концепції е-урядування. Так, постановою КМУ від 18.07.2012 р. № 670 (втратила чинність на підставі постанови КМУ № 55 від 17.01.2018 р.)

було затверджено Положення про систему е-взаємодії ОВВ, яка була призначена для автоматизації процесів створення, відправлення, передавання, одержання, оброблення, використання, зберігання, знищення е-документів та копій паперових документів в е-виді з використанням цифрового е-підпису. Іншою постановою КМУ (від 21.05.2012 р. № 46, втратила чинність на підставі постанови КМУ № 364 від 25.05.2016 р.) був затверджений Порядок інформаційного обміну між митними та іншими ОДВ за допомогою е-засобів передачі інформації. Наказом Мініюсту був затверджений Порядок роботи з е-документами через систему е-взаємодії ОВВ з використанням цифрового е-підпису [34], а також вимоги до форматів, структури та протоколів, що реалізуються у надійних засобах цифрового е-підпису (наказ Мініюсту, Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 20.08.2012 р. № 1236/5/453, втратив чинність на підставі наказу № 3563/5/610 від 18.11.2019 р.).

Окремо слід відмітити два урядових НПА, концептуального характеру, що також присвячені регулюванню цього блоку відносин, як то: 1) Концепція створення та функціонування інформаційної системи е-взаємодії державних інформаційних е-ресурсів та план заходів щодо її реалізації [35, 36]; 2) Концепція створення єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами [37].

Реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні щодо забезпечення організаційних умов для участі громадськості у формуванні та реалізації політики на всіх рівнях і здійсненні громадського контролю за діяльністю ОВВ та ОМС, як було зазначено у Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (указ Президента від 24.03.2012 р. № 212/2012, втратив чинність на підставі указу Президента № 68/2016 від 26.02.2016 р.), передбачає, серед іншого, розвиток механізмів е-урядування та е-демо-

кратії. Не випадково рівень розвитку е-урядування було включено до Переліку індикаторів розвитку ІС [38]. Суттєвий поштовх у правовому забезпеченні отримав блок відносин щодо впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», де були схвалений план дій [39] та затверджений план заходів [40].

Продовження розвитку в правовому регулюванні отримали й інші групи відносин, пов'язаних зі сферою е-урядування, а саме:

1) бюджетні відносини – Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Електронне урядування» [41];

2) інформатизаційні відносини – інформатизація законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012–2017 рр. [42];

3) відносини в сфері ОЗ – процедура створення та функціонування е-реєстру пацієнтів (постанова КМУ від 06.06.2012 р. № 546, втратила чинність на підставі постанови КМУ № 411 від 25.04.2018);

4) освітні відносини – впровадження пілотного проекту «LearnIn – SMART навчання» [43], результати експериментального впровадження освітнього е-ресурсу «Щоденник.ua» [44], Програма інноваційного розвитку загальноосвітніх навчальних закладів «Школи-новатори» на період до 2015 р. [45].

2013 р. Цей рік продовжив розвиток вітчизняного законодавства про е-урядування головним чином виходячи із положень Національного плану дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. [27]. А найбільш помітними НПА стали дві урядові Концепції та Стратегія, які спрямовувалися на врегулювання наступних видів відносин е-урядування:

1. Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 р., якою визнано важливою складовою успішної реалізації європейського вектора ефективну взаємодію влади з громадянським

суспільством у процесі підготовки та виконання євроінтеграційних реформ [46].

2. Концепція створення та функціонування АС «Єдине вікно подання електронної звітності», метою створення якої є впорядкування механізму е-взаємодії центральних ОВВ та суб'єктів подання звітності через впровадження уніфікованих стандартів подання, оброблення, використання та зберігання звітності, належне нормативно-правове, методологічне, організаційне та технологічне забезпечення учасників процесу подання е-звітності [47].

3. Стратегія розвитку ІС в Україні, що визначала мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку ІС в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи і механізм реалізації цієї Стратегії з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 р. Крім того, в цій Стратегії вперше розкривалися такі поняття як е-демократія, е-економіка, е-комерція, е-послуга, е-культура, е-освіта, е-медицина [48].

Задля визначення механізму розрахунку індикаторів розвитку ІС та необхідних для розрахунку даних та алгоритмів було затверджено відповідну Методику [49]. Також у розвиток Концепції створення та функціонування інформаційної системи е-взаємодії державних інформаційних е-ресурсів був затверджений план заходів щодо її реалізації [50].

Інші види відносин, пов'язаних із е-урядуванням були врегульовані цього року наступними НПА:

– адміністративні послуги – Порядок ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг (постанова КМУ від 03.01.2013 р. № 13, у редакції постанови КМУ від 11.07.2013 р. № 556, втратила чинність на підставі постанови КМУ № 514 від 14.05.2021 р.); – план заходів щодо створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг [51];

– інформатизаційні відносини – утворення Ради з питань інформатизації при Держінформнауки [52];

– телекомунікаційні відносини – порядок використання ресурсів мережі Інтернет в Державній судовій адміністрації України (далі – ДСА), територіальних управліннях ДСА, місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції (наказ ДСА від 12.11.2013 р. № 148, втратив чинність на підставі наказу ДСА № 230 від 15.11.2016 р.);

– відносини у сфері е-звернень громадян – впровадження Державної інформаційної системи е-звернень громадян, призначеної для подання громадянами до ОВВ та ОМС звернень у формі е-документів, забезпечення оперативного контролю з боку громадян за розглядом їх звернень, ведення ОВВ та ОМС обліку звернень та контролю за вирішенням порушених у них питань [53].

2014 р. Як вже зазначалося цей рік став справжнім випробуванням для України і не лише у євроінтеграційному аспекті. У перше півріччя можна згадати лише про закон, яким були внесені зміни до деяких законодавчих актів України (всього – 56) у зв'язку з прийняттям нової редакції закону про інформацію та закону про ДПП. Зокрема ст. 212-3 «Порушення права на інформацію та права на звернення» Кодексу України про адміністративні правопорушення була викладена у новій редакції [54].

Знаковою подією цього року стало реформування Держінформнауки у Державне агентство з питань е-урядування України, яке було центральним ОВВ, діяльність якого спрямовувалася і координувалася КМУ і який реалізував державну політику у сферах інформатизації, е-урядування, формування і використання національних інформаційних е-ресурсів, розвитку ІС (постанова КМУ від 01.10.2014 р. № 492, втратила чинність на підставі постанови КМУ № 645 від 27.06.2023 р.).

Необхідність вдосконалення нормативно-правового забезпечення та попередження й нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері стали підставою для прийняття відповідного

рішення Радою національної безпеки і оборони України [55].

Вагоме слово щодо проблем законодавчого забезпечення розвитку ІС в Україні висловив й вітчизняний парламент. Сучасне суспільство характеризується якісно новими тенденціями розвитку в інформаційній сфері, насамперед стрімким формуванням глобального інформаційного простору та глобальним інформаційним протиборством, розробкою і використанням новітніх ІКТ, виникненням принципово нових суспільних відносин за різноманітними напрямками інформаційної діяльності, зокрема, е-урядування, доступ до публічної інформації, функціонування засобів масової інформації, державна статистика і документообіг, інформаційна діяльність у галузях освіти і науки, культури і мистецтва, в економічній, фінансовій, банківській, правоохоронній, законотворчій та інших сферах, які потребують всебічного дослідження і належного правового забезпечення [56].

Інформаційні та інформатизаційні відносини у сфері е-урядування були точково врегульовані окремими НПА, серед яких виділимо: – Концепцію інформатизації Міністерства оборони України, спрямовану на задоволення інформаційних потреб зацікавлених користувачів (споживачів) на основі створення, розвитку і використання системи інформаційних е-ресурсів, інформаційних систем, мереж та інформаційних технологій в інформаційному середовищі [57]; – структуру веб-порталу «Судова влада України», Регламент інформаційного наповнення, Перелік відповідальних структурних підрозділів за його супроводження, а також Технологічний процес розміщення інформації [58].

Цей рік завершив обраний підетап розвитку законодавства про е-урядування, який був підсумований Угодою про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання, де серед іншого, передбачалися концептуальні зміни до правового регулювання сфери е-урядування [59].

Висновки. Проведений огляд та аналіз особливостей та специфіки правового регулювання відносин е-урядування впродовж 2011–2014 років, дав підстави для таких узагальнень.

1. Аргументовано, що початок першого концептуального етапу формування законодавства України про е-урядування супроводжувався визнанням одним із пріоритетів розвиток інформаційного суспільства, серед інструментів якого важливе місце посідає саме е-урядування, покликане сприяти створенню умов для відкритого і прозорого державного управління за допомогою е-уряду, як інфраструктури інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання.

2. З'ясовано, що однією з цілей першої Концепції е-урядування було задеклароване виконання основних положень Програми економічних реформ на 2010–2014 рр., в якій безпосередньо про е-урядування взагалі не згадувалося, але при цьому фігурували окремі його елементи: – е-база даних адміністративних послуг; – державна е-реєстрація юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців; – створення е-майданчиків торгівлі газом; – створення загальнодержавного е-кадастру землі.

3. Розглянуто розвиток сфери е-урядування в Європейському Союзі, що відбувався на тлі другого Європейського плану дій розвитку е-урядування на 2011–2015 рр. і супроводжувався прийняттям таких актів законодавства як: – Директива № 2006/123/ЄС від 09.03.2011 р. про реалізацію прав пацієнтів на транскордонну охорону здоров'я; – Регламент № 1024/2012 від 25.10.2012 р. про адміністративну співпрацю через інформаційну систему внутрішнього ринку; – Директива № 2013/37/ЄС від 26.06.2013 р. про внесення змін до Директиви № 2003/98/ЄС про повторне використання інформації державного сектору; – Директива № 2014/55/ЄС від 16.04.2014 р. про е-виставлення рахунків у публічних закупівлях; – Регламент № 910/2014 від 23.07.2014 р.

про е-ідентифікацію та довірчі послуги для е-транзакцій на внутрішньому ринку.

4. Систематизовано перспективи розвитку правового забезпечення е-урядування в Україні впродовж 2011–2014 рр., яким планувалося охопити реформування наступних сфер: – е-урядування; – інформаційне суспільство; – публічне управління; – адміністративні послуги; – соціальна підтримка, пенсійне забезпечення; – охорона здоров'я, медичне обслуговування; – національні проекти та інвестиції; – зовнішня торгівля; – технічне регулювання; – дозвільна система та ліцензування; – підприємництво; – фінансові послуги; – податки; – митні процедури; – транспорт; – земля; – вугілля.

5. Виявлено, що знаковою подією 2011 р. стало прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації», нової редакції Закону України «Про інформацію», а також Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку е-урядування в Україні та Національного плану дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ, в якому знайшли відображення й окремі положення, що розвивали концептуальні завдання впровадження інструментів е-урядування. Його окремі нормативно-правові акти головним чином були орієнтовані на регулювання таких видів відносин як освітні, інформатизаційні, муніципальні, у сфері охорони здоров'я та е-урядування.

6. Обґрунтовано, що 2012 р. виявився найбільш продуктивним з точки зору кількості прийнятих нормативно-правових актів у сферах, що безпосередньо або опосередковано торкалися як е-урядування в цілому так і його окремих складових. Надзвичайно важливим було ухвалення Закону України «Про адміністративні послуги», впровадження комплексної системи е-документообігу, прийняття двох Концепцій, присвячених функціонуванню інформаційної системи е-взаємодії державних інформаційних е-ресурсів та системи управління міграційними процесами, а також Стратегії державної політики спри-

яння розвитку громадянського суспільства в Україні. Суттєвий поштовх у правовому забезпеченні отримали блоки відносин щодо впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», бюджетні, інформатизаційні, освітні та відносини у сфері охорони здоров'я.

7. Встановлено, що у 2013 р. найбільш помітними нормативно-правовими актами стали дві урядові Концепції та Стратегія, які спрямовувалися на врегулювання таких відносин е-урядування як: – інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України; – створення та функціонування системи «Єдине вікно подання е-звітності»; – розвиток інформаційного суспільства в Україні. Подальший розвиток правового регулювання отримали відносини у сфері

адміністративних послуг, е-звернень громадян, а також інформатизаційні та телекомунікаційні відносини.

8. Визначено складні особливості розвитку законодавства про е-урядування в 2014 р., коли його процес на нетривалий час був практично призупинений, але супроводжувався внесенням змін до більш ніж півсотні законодавчих актів України у зв'язку з реформування інформаційного законодавства, створенням Державного агентства з питань е-урядування, прийняттям окремих підзаконних актів інформаційного та інформатизаційного спрямування, і підсумований Угодою про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України, де серед іншого, були передбачені концептуальні зміни до правового регулювання сфери е-урядування.

Анотація

У статті досліджено розвиток законодавства про е-урядування на підетапі першої національної Концепції впродовж 2011–2014 рр. та другого Європейського плану дій розвитку е-урядування на 2011–2015 рр., який супроводжувався прийняттям низки Директив та Регламентів. Аналіз програмних документів того часу дозволив систематизувати перспективи розвитку правового забезпечення е-урядування в Україні, яким планувалося охопити реформування наступних сфер: – е-урядування; – інформаційне суспільство; – публічне управління; – адміністративні послуги; – соціальна підтримка, пенсійне забезпечення; – охорона здоров'я, медичне обслуговування; – національні проєкти та інвестиції; – зовнішня торгівля; – технічне регулювання; – дозвільна система та ліцензування; – підприємництво; – фінансові послуги; – податки; – митні процедури; – транспорт; – земля; – вугілля. Знаковою подією 2011 р. стало прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації», нової редакції Закону України «Про інформацію», а також Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку е-урядування в Україні та Національного плану дій, в якому знайшли відображення й окремі положення, що розвивали концептуальні завдання впровадження інструментів е-урядування. 2012 р. виявився найбільш продуктивним з точки зору кількості прийнятих нормативно-правових актів у сфері е-урядування. Надзвичайно важливим було ухвалення Закону України «Про адміністративні послуги», суттєвий поштовх у правовому забезпеченні отримали блоки відносин щодо впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», бюджетні, інформатизаційні, освітні та відносини у сфері охорони здоров'я. У 2013 р. найбільш помітними нормативно-правовими актами стали дві урядові Концепції та Стратегія, які спрямовувалися на врегулювання окремих відносин е-урядування. Розвиток е-урядування в 2014 р. на тлі геополітичних процесів був практично призупинений на нетривалий час, але супроводжувався внесенням численних змін інформаційного характеру до законодавчих актів України, створенням Державного агентства з питань е-урядування.

Ключові слова: е-урядування, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційне суспільство, правове регулювання, органи влади, нормативно-правові акти.

Kirin R.S., Shyrshykova R.M. Development of legislation on e-government at the sub-stage of the first concept (2011–2014)

Summary

The article analyzes the development of e-government legislation at the sub-stage of the first national Concept in 2011–2014 and the second European e-Government Action Plan for 2011–2015, which was accompanied by the adoption of a number of Directives and Regulations. The analysis of the program documents of that time allowed us to systematize the prospects for the development of legal support for e-government in Ukraine, which was planned to cover the reform of the following areas: – e-governance; – information society; – public administration; – administrative services; – social support, pensions; – healthcare, medical services; – national projects and investments; – foreign trade; – technical regulation; – permitting and licensing; – entrepreneurship; – financial services; – taxes; – customs procedures; – transport; – land; – coal. A landmark event in 2011 was the adoption of the Law of Ukraine “On Access to Public Information”, a new version of the Law of Ukraine “On Information”, as well as the Action Plan for the Implementation of the Concept of e-Governance Development in Ukraine and the National Action Plan, which also reflected certain provisions that developed the conceptual tasks of implementing e-governance tools. The year 2012 was the most productive in terms of the number of adopted legal acts in the field of e-government. The adoption of the Law of Ukraine “On Administrative Services” was extremely important, and the blocks of relations related to the implementation of the Open Government Partnership Initiative in Ukraine, budgetary, informatization, educational and healthcare relations received a significant impetus in legal support. In 2013, the most notable legal acts were two governmental Concepts and a Strategy aimed at regulating certain e-government relations. The development of e-governance in 2014 was practically suspended for a short time against the backdrop of geopolitical processes, but was accompanied by numerous informational changes to the legislative acts of Ukraine and the establishment of the State Agency for E-Governance.

Key words: e-governance, information and communication technologies, information society, legal regulation, authorities, regulations.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. № 2250-р. (втратило чинність на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80#Text>
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European eGovernment Action Plan 2011–2015 Harnessing ICT to promote smart, sustainable & innovative Government. SEC(2010) 1539 final. Brussels, 15.12.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0743:FIN:EN:PDF>
3. Europe 2020 strategy Involvement of the EESC. URL: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/qe-01-14-110-en-c.pdf>
4. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 2(6). С. 60–68.
5. Нестерович В.Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів з використанням комп’ютерних мереж. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 73–81.

6. Шуляк В. Система нормативно-правового забезпечення електронного урядування в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. № 4. С. 133–142.
7. Фурашев В.М. Структурні електронного урядування. *Правова інформатика*. 2012. № 4. С. 43–49.
8. Інституційні та організаційні засади впровадження електронного урядування: кращі зарубіжні практики за заг. ред. С.А. Чукут, О.В. Загвойської. К.: НАДУ, 2011. 172 с.
9. Волох О. Генезис електронного урядування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 121–125.
10. Кірін Р.С., Шеховцов В.В. Право е-урядування: інформаційний та інформатизаційний етапи формування системи джерел. *The scientific heritage*. 2023. № 121. pp. 14–24. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8371806>
11. Кірін Р. Правове регулювання відносин е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади (2002–2003 рр.). *Юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 148–157. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.17>
12. Кірін Р.С. Етап інтернетизації діяльності органів влади: особливості правового регулювання відносин е-урядування в 2004–2005 рр. *Juris Europensis Scientia*. 2024, 3. С. 7–13. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.2>
13. Кірін Р.С. Інформаційно-телекомунікаційний підетап (2006–2008 рр.) правового регулювання відносин е-урядування. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4 (57), 2024. С. 20–29. DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.4>
14. Про виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада»: рішення Комітету з економічних реформ при Президентові України. *Урядовий кур'єр* від 02.09.2010. № 161.
15. e-Government actions targeting businesses Commission's actions implemented, but availability of e-services still varies across the EU. European Court of Auditors. Special report. № 24. 2022. URL: https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/e-government-24-2022/en/#_Ref106607555
16. Directive № 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 on the application of patients' rights in cross-border healthcare. *Official Journal of the European Union*. L 88/45. 4.4.2011.
17. Regulation № 1024/2012/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System and repealing Commission Decision 2008/49/EC ('the IMI Regulation'). *Official Journal of the European Union*. L 316/1. 14.11.2012.
18. Directive 2013/37/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 amending Directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information. *Official Journal of the European Union*. L 175/1. 27.6.2013 (директива скасована від 17.07.2021 р.).
19. Directive № 2014/55/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on electronic invoicing in public procurement. *Official Journal of the European Union*. L 133/1. 6.5.2014.
20. Regulation № 910/2014/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. *Official Journal of the European Union*. L 257/73. 28.8.2014.
21. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

22. Закон України «Про доступ до публічної інформації»: інформаційний прорив в Україні : роз'яснення Міністерства юстиції України від 13.05.2011 р. *Дебет-Кредит (Галицькі контракти)* від 08.08.2011. № 31, стор. 57.
23. Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації : Указ Президента України від 5 травня 2011 р. № 547/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 35, ст. 1433.
24. Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України від 27 квітня 2011 р. № 504/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 33, ст. 1375.
25. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2011 р. № 1014 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.12.2013 р. № 1072-р, втратило чинність на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2011-%D1%80#Text>
26. Про Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України від 12 березня 2012 р. № 187/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 22, ст. 825.
27. Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України від 12.03.2013 р. № 128/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 21, ст. 700.
28. Про заходи щодо впровадження електронного навчального контенту : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.04.2011 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0302736-11#Text>
29. Про затвердження Міської цільової програми розвитку електронного урядування в місті Києві на 2012 – 2014 роки : рішення Київської міської ради від 10.11.2011 р. № 602/6838. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mr111460?an=1&ed=2011_11_10
30. Про вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади. Формат електронного повідомлення : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20 жовтня 2011 р. № 1207. *Офіційний вісник України*. 2011. № 91, ст. 3321.
31. Розбудова майбутньої «Електронної держави Україна». Проекти електронного урядування в Україні. URL: <https://nkrzi.gov.ua>
32. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
33. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text>
34. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами через систему електронної взаємодії органів виконавчої влади з використанням електронного цифрового підпису : наказ Міністерства юстиції України від 01.11.2012 р. № 1600/5. *Офіційний вісник України*. 2012 р., № 87, ст. 3561.
35. Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : розпорядженням Кабінету

Міністрів України від 5 вересня 2012 р. № 634-р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 67, ст. 2753.

36. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 517-р. *Урядовий кур'єр* від 07.08.2013. № 141.
37. Про схвалення Концепції створення єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 р. № 870-р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 85, ст. 3469.
38. Про запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства : постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2012 р. № 1134. *Офіційний вісник України*. 2012. № 93, ст. 3782.
39. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 р. № 220-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80#Text>
40. Про затвердження плану заходів з впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 р. № 514-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-2012-%D1%80#Text>
41. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Електронне урядування» : постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2012 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2012-%D0%BF#Text>
42. Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012–2017 роки : Постанова Верховної Ради України від 5 липня 2012 р. № 5096-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 58, ст. 2322.
43. Про впровадження пілотного проекту «LearnIn – SMART навчання» : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 12.07.2012 р. № 812. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0812736-12#Text>
44. Про затвердження результатів експериментального впровадження електронного освітнього ресурсу «Щоденник.ua» : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 16.05.2012 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0585736-12#Text>
45. Про впровадження програми «Школи-новатори» : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 24.01.2012 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0058736-12#Text>
46. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. № 168-р. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 26, ст. 876.
47. Про схвалення Концепції створення та функціонування автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 р. № 587-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 64, ст. 2329.
48. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 44, ст. 1581.
49. Про затвердження методики формування індикаторів розвитку інформаційного суспільства : наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2013 р. № 1271. *Офіційний вісник України*. 2013. № 76, ст. 2850.

50. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 517-р. *Урядовий кур'єр* від 07.08.2013. № 141.
51. Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 р. № 718-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 74, ст. 2739.
52. Про утворення Ради з питань інформатизації при Держінформнауки : наказ Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України від 19.09.2013 р. № 184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0184847-13#Text>
53. Про затвердження Положення про Державну інформаційну систему електронних звернень громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2013 р. № 958. *Офіційний вісник України*. 2014. № 4, ст. 104.
54. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації» : Закон України від 27 березня 2014 р. № 1170-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-18#Text>
55. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України : рішення Ради національної безпеки і оборони України (введено в дію Указом Президента № 449/2014 від 01.05.2014 р.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 37, ст. 986.
56. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 3 липня 2014 р. № 1565-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 33, ст. 1163.
57. Про затвердження Концепції інформатизації Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 17.09.2014 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0650322-14#Text>
58. Про організаційне забезпечення функціонування веб-порталу «Судова влада України» : наказ Державної судової адміністрації України від 17.02.2014 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030750-14#Text>
59. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15#Text>

Соцька А.М.

доктор юридичних наук,

доцент кафедри

Національна академія статистики, обліку та аудиту;

радник Голови

Національна Асамблея людей з інвалідністю України

ПРИРОДА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ

Вступ. Сфера опіки та піклування над повнолітніми особами є однією з найбільш проблемних в Україні. Причин тому безліч: від зловживань правами людей, які потребують опіки та піклування, до відсутності належної законодавчої регламентації правовідносин у цій галузі. У зв'язку з цим і сам інститут опіки та піклування над повнолітніми особами є вкрай дискусійним, а подекуди відносно доцільності його існування точаться серйозні суперечки як в органах влади, так і в інституціях громадянського суспільства. Все частіше говориться про необхідність запровадження альтернативних способів забезпечення прав повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена, які б максимально убезпечували таких людей від посягання й порушення їх прав. У контексті зазначеного актуальним є питання відповідальності як засобу попередження порушення прав повнолітніх осіб, потребуючих опіки та піклування, їх відновлення, унеможливлення порушення законодавства суб'єктами, відповідальними за публічне адміністрування досліджуваною сферою, й іншими фізичними та юридичними особами, дотичними до неї, відповідальності повнолітніх осіб, які перебувають під опікою та піклуванням, за вчинені ними правопорушення і злочини.

Стан дослідження. Варто відзначити досить високий рівень уваги науковців та активістів громадянського суспільства до питання відповідальності у сфері опіки та піклування. Проте є особливість, пов'язана

з тим, що переважно відповідні напрацювання стосуються опіки та піклування над дітьми, і значно меншою мірою – над повнолітніми особами. Під час написання цієї статті використано праці В. Бірюкова, М. Бойка, І. Мамаєва, М. Мерцалова, Ю. Сойки, Є. Усової, С. Шума та інших. Проте праці цих та інших авторів не дають вичерпної відповіді на питання, пов'язані з відповідальністю у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами.

Тому **метою** написання цієї статті є вивчення й аналіз природи та особливостей відповідальності у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена.

Виклад основного матеріалу. За змістом правовідносин у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, відповідальність за відповідні правопорушення та злочини можна класифікувати за такими підставами:

– *за видом відповідальності:* адміністративна, дисциплінарна, матеріальна та кримінальна;

– *за змістом відповідальності:* за посягання чи порушення прав повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена; за посягання чи порушення прав повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена; за неналежне виконання чи невиконання владними органами завдань у сфері опіки та піклування;

– за суб'єктами відповідальності: повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена; суб'єктів здійснення опіки та піклування (опікунів і піклувальників; спеціальних закладів; органів опіки та піклування); суб'єктів прийняття й реалізації державної політики у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами.

Для розкриття задекларованого в цій статті питання вважаємо за необхідне передусім зазначити про традиційне наукове розуміння змісту кожного з наведених вище видів відповідальності, але детально характеризувати відповідальність у досліджуваній сфері, виходячи з того, хто є її суб'єктом.

Так, адміністративну відповідальність прийнято розуміти як примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником [4, с. 76].

Своєю чергою дисциплінарна відповідальність науковцями розуміється відповідальністю, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед керуючим суб'єктом або уповноваженим органом за скоєний ним дисциплінарний проступок, сутність якого полягає у невиконанні або в неналежному виконанні працівником покладених на нього трудових чи службових обов'язків, і понести дисциплінарні стягнення, передбачені законодавством [12].

Матеріальною (фінансовою) відповідальністю варто вважати вид відповідальності, яка полягає у нормативному й забезпеченому державним примусом обов'язку суб'єктів суспільних відносин зазнавати заходів державного примусу за вчинене правопорушення, що полягають у засудженні й накладенні нових, додаткових для порушника позбавленнях особистого або майнового характеру [3].

Насамкінець кримінальна відповідальність полягає в осуді від імені держави за вироком суду особи, яка вчинила злочин, і застосуванні до неї державного примусу у формі

покарання або інших заходів кримінальної відповідальності, передбачених Кримінальним кодексом [14, с. 150].

Далі конкретно про відповідальність різних суб'єктів праввідносин у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами.

За загальним правилом повнолітні недієздатні особи не несуть відповідальності за вчинені ними правопорушення і злочини. Так, відповідно до частини четвертої статті 41 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун [13].

Водночас у частині другій статті 1184 ЦКУ вказується, що якщо опікун недієздатної особи, яка завдала шкоди, помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама недієздатна особа має таке майно, суд може постановити рішення про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, частково або в повному обсязі за рахунок майна цієї недієздатної особи [13].

Відтак законодавець встановив виняток із правила, за яким недієздатна особа може зазнати негативних наслідків матеріальної відповідальності.

Кримінальне законодавство також не передбачає відповідальності недієздатних осіб. Відповідно до статті 19 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Також передбачено, що не підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбав-

ляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню [5].

Принагідно варто відзначити, що примусові заходи медичного характеру законодавець не відніс до видів покарань.

Принагідно дискусійними є питання: співставлення понять «недієздатність» та «неосудність»; відповідності практики притягнення недієздатних осіб до кримінальної відповідальності змісту недієздатності як нездатності особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу; 3) впливу наявності статусу недієздатності на застосування до особи того чи іншого виду покарання.

Господарський [1] та Господарський процесуальний [2] кодекси не містять норм, які б стосувалися питання відповідальності повнолітніх недієздатних осіб.

Водночас відповідно до норм Податкового кодексу України виконання грошових зобов'язань та/або погашення податкового боргу фізичної особи (у тому числі фізичної особи – підприємця, фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність), яка визнана судом недієздатною, здійснюється її опікуном за рахунок майна такої фізичної особи у порядку, встановленому цим Кодексом. Опікун недієздатної особи виконує грошові зобов'язання, що виникли на день визнання її недієздатною та/або погашає податковий борг за рахунок майна, на яке може бути звернуто стягнення згідно із законом, такої фізичної особи. Якщо майна недієздатної особи недостатньо для забезпечення виконання грошових зобов'язань та/або погашення податкового боргу такої фізичної особи, а також для сплати нарахованих штрафних (фінансових) санкцій, то суми податкового боргу списуються у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну

фінансову політику. У разі прийняття рішення про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка визнавалася недієздатною, грошове зобов'язання такої фізичної особи відновлюється в частині сум податків, списаних відповідно до пункту 99.7 статті 99 Податкового кодексу України. Штрафні (фінансові) санкції у такому разі не сплачуються за період з дня набрання законної сили рішенням суду про визнання фізичної особи недієздатною до дня набрання законної сили рішеннями про скасування рішення про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи [6].

Ситуація з відповідальністю повнолітніх осіб, дієздатність яких обмежена, інша.

За частиною п'ятою стаття 37 ЦКУ особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі. Водночас у статті 11 85 ЦКУ закріплено норму про те, що шкода, завдана фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, відшкодовується нею на загальних підставах [13]. Тобто, не встановлюється жодних обмежень чи преференцій стосовно можливості несення обмежено дієздатною особою негативних наслідків її протиправної поведінки.

Аналогічно й відносно інших видів відповідальності – законодавство не встановлює обмежень чи преференцій у питанні притягнення до відповідальності повнолітніх обмежено дієздатних осіб.

Ба більше, стан алкогольного сп'яніння або стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів є законодавцем віднесено до обставин, які обтяжують кримінальне покарання [5].

У контексті матеріальної відповідальності повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена, видається цікавою стаття 1186 ЦКУ, згідно з якою шкода, завдана фізичною особою, яка в момент її завдання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, не відшкодовується. З урахуванням матеріального становища потерпілого

та особи, яка завдала шкоди, суд може постановити рішення про відшкодування нею цієї шкоди частково або в повному обсязі. Якщо фізична особа, яка завдала шкоди, сама довела себе до стану, в якому вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо, шкода, завдана нею, відшкодовується на загальних підставах [13]. У процитованій статті відсутня прив'язка до правового статусу недієздатності чи обмеженої дієздатності, однак вона може бути застосовувана, зокрема, до осіб, дієздатність яких обмежена.

Ще одними суб'єктами правовідносин у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами, питання відповідальності яких потребує розгляду, є суб'єкти здійснення опіки та піклування, а саме:

- опікуни та піклувальники зазначених категорій осіб;
- спеціальні заклади (у випадку з повнолітніми особами, які потребують опіки та піклування, йдеться про закладі охорони здоров'я та закладі соціального захисту населення);
- органи опіки та піклування (у рамках виконання ними повноважень зі здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами, які потребують опіки та піклування).

У разі вчинення правопорушення чи злочину, пов'язаних із досліджуваною сферою, перелічені фізичні та юридичні (в особі уповноважених осіб) особи можуть бути притягнуті до всіх із перелічених на початку статті видів відповідальності.

Так, процитовані вище норми статей 41 і 1184 ЦКУ передбачають притягнення опікуна до відповідальності за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини. І що цікаво, обов'язок опікуна відшкодувати шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, не припиняється в разі поновлення її цивільної дієздатності [13].

Проаналізовані норми вищезазначених статей ЦКУ стосуються також закладів, які

(за визначенням ЦКУ) зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатними особами [13].

Водночас зі змісту пункту 4.16 Правил опіки та піклування [8] витікає обов'язок опікунів та піклувальників відшкодовувати майнові збитки, завдані недобросовісним або недбалим виконанням опікунських обов'язків відносно підопічної в минулому особи на вимогу такої особи чи органу опіки та піклування.

У ККУ передбачено конкретні види злочинів, за вчинення яких опікунів і піклувальників повнолітніх осіб притягають до кримінальної відповідальності. Зокрема статтею 166 ККУ передбачено відповідальність за злісне невиконання опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, а статтею 167 ККУ – за використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо) [5].

Говорячи про органи опіки та піклування і спеціальні заклади як про специфічних суб'єктів здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами, варто зазначити, що притягнення винних осіб до відповідальності за правопорушення і злочини у досліджуваній сфері здійснюється з урахуванням специфіки притягнення до того чи іншого виду відповідальності відповідно фізичних та юридичних осіб.

Насамкінець що стосується відповідальності суб'єктів прийняття й реалізації державної політики у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами.

До приклад, якщо взяти до уваги Закон України «Про Кабінет Міністрів України», то в ньому регламентовано питання відповідальності членів Уряду. Зокрема передбачено, що вони несуть солідарну відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів України як колегіального органу виконавчої влади, а також особисто за стан справ у доручених їм сферах державного управління

(стаття 45); член Кабінету Міністрів України може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності [9]. Процитовані норми рівною мірою стосуються досліджуваної сфери.

Специфічним способом реагування на діяльність Уряду є законодавчо передбачена можливість оскарження прийнятих ним нормативно-правових актів до суду. У такому випадку, до прикладу, суд може визнати той чи інший акт, прийнятий Кабінетом Міністрів України, нечинним повністю чи в частині конкретних його норм.

Законодавство, яким регламентується діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерства соціальної політики України як профільного органу в цій системі в досліджуваній сфері, передбачає аналогічні як і щодо Уряду норми стосовно відповідальності посадових осіб таких органів, зокрема вони несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову відповідальність. Водночас є уточнення, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю таких осіб під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок держави, яка, своєю чергою, має право зворотної вимоги (регресу) відносно них [11].

Місцеві державні адміністрації уповноважені на вирішення питань щодо встановлення опіки і піклування. Тому важливо зазначити, що їх посадові особи також можуть нести відповідальність, пов'язану з досліджуваним питанням, а розпорядження їх голів, акти інших посадових осіб, які призначаються ними, можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Окремо потрібно наголосити, що працівники владних органів, дотичних до сфери опіки та піклування над повнолітніми особами, несуть матеріальну і дисциплінарну відповідальність відповідно до Закону України «Про державну службу» [7].

Своєю чергою статтею 55 ЦКУ визначено, що органами опіки та піклування є районні,

районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад [13].

За змістом статей 74 та 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед територіальною громадою, державою, юридичними і фізичними особами. Зокрема шкода, заподіяна особам в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування – за рахунок їх власних коштів. Відповідні питання вирішуються виключно в судовому порядку [10]. Враховуючи зазначене, вважаємо, що питання відповідальності органів місцевого самоврядування в досліджуваній сфері є найбільш регламентованим.

Висновки. Досить широке коло суб'єктів правовідносин у досліджуваній сфері, специфіка правового статусу повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена, а також безліч інших факторів зумовлюють високий рівень складності питання відповідальності у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами.

Аналіз зазначеного питання дає підстави резюмувати, що в будь-якому разі значною мірою питання відповідальності, що вивчається, є похідним від відповідних обов'язків таких суб'єктів, дотичних до зазначеної сфери, а також від правомірності їх поведінки як суб'єктів правовідносин в усіх сферах життєдіяльності їх підопічних недієздатних і обмежено дієздатних осіб із забезпечення і дотримання відповідних прав останніх.

У будь-якому разі, вивчення задекларованої теми не обмежується викладеним вище матеріалом і потребує подальших наукових пошуків.

Анотація

У статті зосереджено увагу на різних аспектах відповідальності у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена. Наведено усталені дефініції понять адміністративної, дисциплінарної, матеріальної та кримінальної відповідальності. Запропоновано авторську класифікацію відповідальності за правопорушення і злочини в досліджуваній сфері за ознаками її виду, змісту та суб'єктів. Ключовий аспект у статті зроблено на аналізі відповідальності різних суб'єктів правовідносин у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами. Зокрема досліджено природу відповідальності повнолітніх недієздатних осіб, які за загальним правилом не притягаються до жодного з видів відповідальності. Обов'язок з несення відповідальності за таких осіб покладається на їх опікунів. Затрунуто тему співставності категорій «недієздатність» та «неосудність». Зазначено про встановлення на законодавчому рівні можливості притягнення до відповідальності повнолітніх осіб, дієздатність яких обмежена. Розкрито питання відповідальності суб'єктів здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами, зокрема опікунів та піклувальників, спеціальних закладів й органів опіки та піклування. У загальному вони можуть бути притягнуті до всіх видів відповідальності за відповідної діяльності чи бездіяльності. Укінці приділено увагу питанню відповідальності суб'єктів прийняття й реалізації державної політики у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами на прикладі законодавства, яким регламентовано діяльність Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: відповідальність, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, недієздатна особа, особа, дієздатність якої обмежена.

Sotska A.M. The nature of responsibility in the field of guardianship and care of adults in Ukraine

Summary

The article focuses on various aspects of responsibility in the field of guardianship and care of incapacitated adults and persons whose legal capacity is limited. Established definitions of the concepts of administrative, disciplinary, material and criminal liability are given. The author's classification of responsibility for offenses and crimes in the studied area is proposed based on its type, content and subjects. The key aspect of the article is made on the analysis of the responsibility of various subjects of legal relations in the field of guardianship and care of adults. In particular, the nature of the responsibility of incapacitated adults, who, as a general rule, are not subject to any type of responsibility, is investigated. The obligation to bear responsibility for such persons is imposed on their guardians. The topic of comparability of the categories of «incapacitated» and «unreasonableness» is touched upon. It is noted that the possibility of holding adults with limited legal capacity accountable is established at the legislative level. The issue of the responsibility of subjects of guardianship and care over adults, in particular guardians and custodians, special institutions and guardianship and care bodies is disclosed. In general, they can be held liable for all types of relevant activities or inaction. Finally, attention is paid to the issue of the responsibility of subjects of adoption and implementation of state policy in the field of guardianship and care over adults using the example of legislation regulating the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive bodies, local state administrations and local self-government bodies.

Key words: responsibility, guardian, trustee, guardianship and care body, incapacitated person, person with limited legal capacity.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
3. Ковальчук Г.Л. Стан та перспективи розвитку фінансово-правової відповідальності. URL: www.rusnauka.com/2_KAND_2012/Pravo/2_99204.doc.htm.
4. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність : навч. посіб. / В.К. Колпаков. К. : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
5. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
7. Про державну службу : Закон України 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
8. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>
9. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>
12. Серєда В.В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1. С. 18–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_1_5.
13. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
14. Школа С.М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації. *Право і суспільство*. № 6. 2012. С. 149–153. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/6_2012/31.pdf.

Хміль Д.І.

здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У ФРАНЦІЇ

Вступ. Досвід зарубіжних держав у застосуванні адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина під час воєнного стану є важливим джерелом для вдосконалення національного законодавства та практики. В умовах воєнного стану держави стикаються з необхідністю балансування між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Зарубіжний досвід дозволяє вивчити різноманітні підходи до введення та регулювання таких обмежень, а також визначити їх ефективність і відповідність міжнародним стандартам.

Особливий інтерес становить дослідження правових механізмів, які використовуються в країнах зі схожими правовими традиціями та політичними системами, зокрема Франції. Ці механізми спрямовані на обмеження певних прав і свобод у надзвичайних ситуаціях, водночас забезпечуючи захист фундаментальних прав людини. Аналіз досвіду Франції у цій сфері дає змогу визначити найбільш ефективні практики та врахувати можливі ризики, пов'язані з їх впровадженням, що є актуальним для вдосконалення правового режиму воєнного стану в Україні.

Стан сучасних досліджень Правова природа адміністративно-правових обмежень права на мирні зібрання як складової загальної категорії були предметом досліджень багатьох дослідників, зокрема В.Б. Авер'янова, А.В. Басова, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, С.А. Комарова, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича, В.Г. Чорної та інших. При цьому, порівняльно-правове дослідження адміністратив-

но-правового регулювання воєнного стану у Франції та пов'язаних з ним обмежень не набули достатнього поширення в національній правовій науковій літературі та досліджувалися вітчизняними дослідниками фрагментарно.

Мета статті проаналізувати правову природу та нормативне регулювання адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану у Франції.

Виклад основного матеріалу Слід почати з того, що законодавці різних країн або розрізняють певні види надзвичайних правових режимів – воєнний стан, надзвичайний стан, надзвичайний екологічний, фінансовий, економічний, бюджетний стан, тощо, або вказані види об'єднують в один правовий режим надзвичайного стану, який має різноманітні підстави виникнення.

У Франції воєнний стан (стан облоги) є особливим режимом, що регулюється Кодексом оборони та застосовується за умов серйозних загроз національній безпеці або громадському порядку. При цьому, французьке законодавство диференціює правові режими надзвичайного стану та воєнного стану (стану облоги).

Відповідно до ст. 16 Конституції Франції коли інституції Республіки, незалежність Нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань перебувають під серйозною та негайною загрозою і регулярно функціонування конституційної державної влади припиняється, Президент Республіки вживає заходів, необхідних у цих обставинах, після офіційних консультацій з Прем'єр-міністром, головами асамблей, а також Конститу-

ційною радою. Ці заходи мають повинні мати на меті забезпечити, щоб органи державної влади якнайшвидше отримали додаткові можливості для належного на виконання своїх завдань [1]. Як зазначають французькі дослідники, даний механізм було створено саме для того, щоб на беззаконня можна було відповісти не лише однією законністю [2].

Згідно зі статтею L2121-1 Кодексу оборони Франції стан облоги оголошується Президентом Франції та декретом Кабінету Міністрів у випадку виникнення серйозних загроз національній безпеці або збройного конфлікту. Це може стосуватися як військових загроз, так і внутрішніх заворушень, що перевищують можливості цивільної влади підтримувати громадський порядок. Рішення про введення стану облоги підлягає негайному затвердженню парламентом. Якщо парламент не схвалить указ, він може вимагати перегляду або припинення такого режиму [3].

При введенні стану облоги обмежуються численні права громадян, зокрема:

– свобода пересування. Військові отримують право запроваджувати комендантську годину, обмежувати в'їзд і виїзд з певних територій, а також встановлювати інші заходи контролю за пересуванням осіб;

– свобода мирних зібрань. Забороняються масові зібрання, мітинги та демонстрації, які можуть становити загрозу для громадського порядку. Військові органи можуть запроваджувати заборони на будь-які форми публічних зібрань.

– контроль засобів масової інформації. Військові мають право контролювати діяльність засобів масової інформації для запобігання поширенню інформації, яка може дестабілізувати суспільство або допомогти ворогу. Це може включати обмеження на публікації в пресі, на радіо, телебаченні та в Інтернеті, тобто цензура.

– недоторканність житла та приватної власності. Військові можуть проводити обшуки в приміщеннях та конфіскувати майно, необхідне для оборони або забезпечення громад-

ського порядку, без попереднього ордеру;

– процедури щодо затриманих можуть відбуватися за спрощеними правилами, без гарантій стандартного судового процесу;

– приватне майно може бути реквізоване для військових або оборонних потреб без попереднього дозволу власників [3].

Також, військові отримують право заарештовувати та затримувати осіб, підозрюваних у підривної діяльності або причетності до злочинних дій, що становлять загрозу для безпеки держави та предметна юрисдикція військових судів поширюється на окремі злочини проти власності, вчинені цивільними особами [3].

Після оголошення стану облоги всі повноваження з підтримання громадського порядку передаються військовим органам. Цивільні суб'єкти публічної адміністрації перебувають під контролем військових командирів, які можуть видавати накази та розпорядження, необхідні для забезпечення національної безпеки. Рішення щодо обмеження прав приймаються військовим командуванням і мають виконуватися негайно. Ці рішення також можуть передбачати зміну місця роботи осіб, запровадження обов'язкової трудової повинності, а також розквартирування військових у цивільних приміщеннях [3].

Стан облоги може бути припинено Президентом або за рішенням парламенту, коли загроза національній безпеці зникне. У разі якщо парламент вважає, що стан облоги більше не відповідає наявній загрози, він має право вимагати припинення цього правового режиму через спеціальну процедуру голосування. Однак під час війни або в умовах невідкладної загрози, Президент може самостійно прийняти рішення про припинення дії стану облоги [3].

Оскільки стан облоги за французьким законодавством передбачає значне обмеження прав і свобод людини стаття 36 Конституції Франції встановлює, що продовження стану облоги більш ніж на 12 днів потребує отримання попередньої згоди парламенту [1].

У період дії стану облоги парламент здійснює контроль за дотриманням прав людини та законністю дій військових. Військові органи зобов'язані регулярно подавати звіти про свої дії до парламенту, який контролює відповідність цих дій законодавству і захисту прав людини. Це гарантує, що навіть під час воєнного стану зловживання владою будуть мінімізовані, а права громадян не будуть порушуватися безпідставно [3]. Тобто, парламентський контроль має не ретроспективний, а поточний характер, оперативно реагуючи на розвиток подій, з якими були пов'язані вказані контрольні заходи [4].

Стан облоги у Франції є режимом із значними обмеженнями прав громадян, що запроваджується у разі загрози національній безпеці або громадському порядку. Військові органи отримують значні повноваження з контролю над суспільством, але їхні дії знаходяться під наглядом парламенту, що забезпечує збереження базових прав і свобод [3].

Тим не менш, слід звернути увагу, що даний правовий режим на практиці не вводився у Франції, а тому вказувати про його ефективність та можливість застосування його досвіду до українських реалій не доводиться.

Загалом можемо виокремити такі особливості регулювання правових обмежень в умовах дії воєнного стану у Франції:

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що досвід зарубіжних держав у застосуванні адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина під час воєнного стану є важливим джерелом для вдосконалення національного законодавства та практики. В умовах воєнного стану держави стикаються з необхідністю балансування між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Зарубіжний досвід дозволяє вивчити різноманітні підходи до введення та регулювання таких обмежень, а також визначити їх ефективність і відповідність міжнародним стандартам. Мета статті полягає у аналізі правової природи та нормативне регулювання адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану у Франції. У статті досліджено питання адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Визначено правові підстави для запровадження таких обмежень та процедуру їх реалізації відповідно до українського законодавства. Розглянуто вплив воєнного стану на політичні, економічні та соціальні права громадян. З'ясовано, що основною метою обмежень є забезпечення національної безпеки та оборони, але ці заходи мають здійснюватися пропорційно до загрози та підлягати парламентському контролю. Проаналізовано

1) обмеження прав обумовлено тим, що їх звичайна реалізація може перешкодити діяльності суб'єктів публічної адміністрації, уповноважених відновити правопорядок;

2) громадяни повинні бути поінформовані про введення режиму воєнного стану та права, які обмежуються внаслідок цього;

3) обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану носить тимчасовий характер;

4) питання введення та припинення воєнного стану залежить від волі не одного суб'єкта публічної адміністрації (президент діє за погодженням парламенту);

5) обмеження прав і свобод відбувається під парламентським контролем.

Висновки. Правовий режим воєнного стану передбачає суттєві адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини, зокрема в умовах національної безпеки та оборони. Обмеження таких прав, як свобода пересування, свобода зібрань, свобода слова, недоторканність житла та майна, виправдані необхідністю забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності. Важливу роль відіграє парламентський контроль над заходами воєнного стану, що дозволяє уникнути надмірних чи невиправданих обмежень. Таким чином, правове регулювання має забезпечувати баланс між захистом прав громадян та безпекою держави.

нормативно-правову базу, яка регулює обмеження таких прав, зокрема свободи пересування, слова, мирних зібрань та інші особисті та політичні права. Наголошено на необхідності чіткого правового регулювання таких обмежень, щоб уникнути зловживань і забезпечити захист прав людини навіть в умовах воєнного стану. Зроблено висновок, що правовий режим воєнного стану передбачає суттєві адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини, зокрема в умовах національної безпеки та оборони. Обмеження таких прав, як свобода пересування, свобода зібрань, свобода слова, недоторканність житла та майна, виправдані необхідністю забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності. Важливу роль відіграє парламентський контроль над заходами воєнного стану, що дозволяє уникнути надмірних чи не виправданих обмежень. Таким чином, правове регулювання має забезпечувати баланс між захистом прав громадян та безпекою держави.

Ключові слова: воєнний стан, обмеження прав, адміністративно-правові обмеження, парламентський контроль, Кодекс оборони Франції.

Khmil D.I. Comparative legal analysis of administrative legal restrictions of human rights under martial state in France

Summary

The relevance of the article lies in the fact that the experience of foreign states in applying administrative and legal restrictions on the rights and freedoms of man and citizen during martial law is an important source for improving national legislation and practice. In conditions of martial law, states are faced with the need to balance between ensuring national security and respecting the rights and freedoms of citizens. Foreign experience allows us to study various approaches to the introduction and regulation of such restrictions, as well as to determine their effectiveness and compliance with international standards. The purpose of the article is to analyze the legal nature and regulatory regulation of administrative and legal restrictions under martial law in France. The article examines the issue of administrative and legal restrictions on human rights and freedoms under martial law. The legal grounds for the introduction of such restrictions and the procedure for their implementation in accordance with Ukrainian legislation have been determined. The impact of martial law on the political, economic and social rights of citizens is considered. It was found that the main purpose of the restrictions is to ensure national security and defense, but these measures should be carried out in proportion to the threat and be subject to parliamentary control. The legal framework that regulates restrictions on such rights, including freedom of movement, speech, peaceful assembly, and other personal and political rights, has been analyzed. The need for a clear legal regulation of such restrictions was emphasized in order to avoid abuses and ensure the protection of human rights even under martial law. It is concluded that the legal regime of martial law provides for significant administrative and legal restrictions on human rights and freedoms, in particular in the context of national security and defense. Restrictions on such rights as freedom of movement, freedom of assembly, freedom of speech, inviolability of housing and property are justified by the need to ensure state sovereignty and territorial integrity. Parliamentary control over martial law measures plays an important role, which allows avoiding excessive or unjustified restrictions. Thus, legal regulation should ensure a balance between the protection of citizens' rights and state security.

Key words: martial law, restrictions on rights, administrative and legal restrictions, parliamentary control, French Defense Code.

Список використаних джерел:

1. Constitution de la France du 4 octobre 1958. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/>
2. Debré J.-L. Les idées constitutionnelles du général de Gaulle. Paris. Librairie générale de droit et de jurisprudence. 1974. P. 153.
3. Code de la defense. En vigueur depuis le 21 décembre 2004. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071307/2024-09-10/
4. Schmitz J. Le contrôle parlementaire de l'état d'urgence: un contrôle innovant pour un régime d'exception. Journal du Droit Administratif (JDA). 2016. Dossier 01 «Etat d'urgence». Art. 46. URL: <http://www.journal-du-droit-administratif.fr/?p=269>

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.15>

Чемерис М.С.

кандидат юридичних наук, докторант,
Державний податковий університет

ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ БЮДЖЕТНИХ ГРАНТІВ ТА ЇХ ОПОДАТКУВАННЯ

Вступ. На сьогодні зберігаються традиційні види безповоротної публічної допомоги, такі як пенсії, стипендії, субсидії, бюджетні дотації, що досить швидко трансформуються, а також впроваджуються нові, такі як бюджетні гранти (державні гранти), безповоротна фінансова допомога в формі міжнародної технічної допомоги та інші види безповоротної фінансової допомоги, що надається за рахунок коштів бюджетів, Пенсійного фонду України або інших фондів загальнообов'язкового соціального страхування. Важливим є розмежування їх ознак як окремих видів публічної допомоги, що має вагоме значення для оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні бюджетний грант є предметом аналізу науковців різних сфер дослідження, зокрема економістів, фінансистів та спеціалістів з міжнародних відносин, зокрема Н. Авраменко, Н. Андрусенка, І. Білана, О. Білоусової, М. Д'яченка, О. Жидкевича, Л. Касьяненко, М. Кобелі-Звір, О. Корицької, Т. Котенко, І. Кульчицького, С. Левицька, Ю. Луніної, О. Мотузки, Н. Медведкової, Л. Нікіфорової, В. Онищенко, С. Соколової, М. Ставничої, В. Усика, Н. Тарасенка, Г. Терещенка, А. Шияна, Н. Якимчук та інших.

Однак системне дослідження сучасного стану податково-правового регулювання доходів та операцій, пов'язаних з одержанням бюджетних грантів та особливостей їх характеристики як об'єкта оподаткування досі не проводилося.

Метою статті є висвітлення результатів аналізу діючого законодавства України, що

регулює суспільні відносини в сфері оподаткування операцій та доходів пов'язаних з наданням бюджетних грантів, з'ясування сучасного стану фінансово-правового регулювання їх одержання та цільового використання.

Виклад основного матеріалу. У бюджетних відносинах бюджетний грант виступає об'єктом регулювання як окрема форма безповоротної фінансової державної допомоги (підтримки), що надається за рахунок бюджетних коштів в ході здійснення відповідних видатків бюджетів та витрачання залучених до бюджетів коштів. Більш традиційними формами публічної (державної) допомоги фізичним та юридичним особам є стипендії, дотації, субсидії, премії та інші безповоротні виплати, які є окремими об'єктами податково-правового регулювання.

Так, поняття «*стипендія*» було визначене Постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993 року № 50 [1], яка втратила чинність, однак на сьогодні в законодавстві визначення цього поняття відсутнє. Правові підстави надання стипендій визначені в Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», однак визначення поняття відсутнє, так само як відсутній і вичерпний перелік їх видів. Однак в Законі України «Про вищу освіту» названо такі їх види як соціальні та академічні стипендії, а також в ч. 15 ст. 44 Закону закріплено інші види державної цільової підтримки для здобуття вищої освіти [2]. Соціальні стипендії надаються також на підставі законів, що встановлюють державні пільги і гарантії щодо призначення соціаль-

них стипендій для окремих категорій громадян. Основними ознаками стипендії є її безповоротність, регулярність, обумовленість строком навчання, надання виключно фізичним особам. Але є й стипендії, що мають характер винагороди. В п. 165.1 ст. 165 ПК України закріплено, що до загального місячного (річного) оподатковуваного ПДФО доходу не включаються такі доходи, як «сума державних премій України або стипендій України, призначених законом, постановами Верховної Ради України, указами Президента України», «сума стипендії (включаючи суму її індексації, нараховану відповідно до закону), яка виплачується учню, студенту, курсанту військових навчальних закладів, ординатору, аспіранту або ад'юнкту...». [3]

Зауважимо, що згідно з пп. 196.1.1 п. 196.1 ст. 196 ПК України не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість, зокрема, виплати у грошовій формі пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів або Пенсійного фонду України чи інших фондів загальнообов'язкового соціального страхування (крім тих, що надаються у майновій формі) [3]. Зазначимо, що, на нашу думку, невиправдано не віднесено до вказаного переліку об'єктів звільнених від оподаткування ПДВ бюджетні гранти та інші форми безповоротної державної допомоги, в тому числі тієї, що надається в матеріальній формі, та надання міжнародної технічної допомоги, безповоротної фінансової допомоги за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій та іноземних держав.

Поняття «*бюджетна дотація*» («дотація з бюджету») як форма фінансової допомоги не визначене, проте вживається в ПК України, а поняття «*виробнича дотація з бюджету*», що є одним з їх видів, закріплене в п. 14.1.16 ПК України як «фінансова допомога з боку держави, що надається суб'єкту господарювання на безповоротній основі з метою зміцнення його фінансово-економічного становища та/або для забезпечення виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг» [3]. Звіль-

нені від оподаткування ПДВ відповідно до пп. 197.1.28 п. 197.1 ст. 197 та 188 ПК України операції з постачання товарів/послуг у частині суми компенсації на покриття різниці між фактичними витратами та регульованими цінами (тарифами) у вигляді виробничої дотації з бюджету [3]. І знову ж таки, це правило не поширюється на бюджетні гранти.

Поняття ж «*субсидія*» також не визначене на рівні закону, при тому, що в законодавстві закріплено правові засади надання ряду їх видів, зокрема: 1) щомісячні житлові субсидії, призначення яких врегульоване Законом України «Про житлово-комунальні послуги» від 9 листопада 2017 року № 2189-VIII [4], Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848 [5], що надаються переважно в формі компенсацій за фактом оплати житлових комунальних послуг, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, безповоротно; 2) адресні субсидії на забезпечення житлом молоді, що передбачені ст. 16 Закону України «Про основні засади молодіжної політики» [6]; 3) субсидії, що надаються як форма державної допомоги згідно зі ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктами господарювання» від 1 липня 2014 року № 1555-VII [7] та інші. Поняття «*державна субсидія*» в свою чергу визначене в Законі України «Про державну підтримку книговидавничої справи» від 6 березня 2003 року № 601-IV як «грошова допомога, що надається на безоплатній і безповоротній основі Українським інститутом книги розповсюдженню видавничої продукції (книжкової продукції) на відшкодування витрат, визначених цим Законом» [8] та інших. Незважаючи на те, що термін «*субсидія*» вживається в Податковому кодексі України, однак визначення такого поняття для податкових цілей в ньому не закріплено і як об'єкт оподаткування зазначено лише такі види субсидій які надаються фізичним особам (пп. 70.12.10 ПК України), а також якщо вони надаються суб'єктам кінематографії України (пп. 140.4.7 ПК України) [3].

Також в ПК України при визначенні об'єктів оподаткування (звільнень від оподаткування) такими податками, як ПДФО, єдиний та податок на прибуток підприємств, упущені окремі види публічної безповоротної допомоги.

Зокрема відмітимо, що поняття та ознаки безповоротної публічної фінансової допомоги закріплюються або на рівні спеціальних законів та підзаконних нормативно-правових актів, або для податкових цілей в ПК України. Однак такі поняття як «бюджетний грант» (пп. 14.1.277-1 ПК України) та «виробнича дотація з бюджету» (п. 14.1.16 ПК України) [3], на відміну від інших форм публічної фінансової допомоги визначені не на рівні спеціальних законів, не в Бюджетному кодексі України, а в саме в Податковому кодексі України і для цілей оподаткування. Інші види публічної фінансової допомоги лише згадуються як окремі об'єкти оподаткування або застосування податкових пільг. Саме спеціальному законодавству визначаються такі поняття, як «державний грант», «грант», «бюджетна дотація», «субсидія», що вказує на потребу вироблення в Україні з урахуванням досвіду країн ЄС та права ЄС єдиного підходу до визначення вказаних термінів як форм надання публічної державної допомоги як в цілях оподаткування, так і контролю за дотриманням законодавства при їх наданні та використанні наданих коштів.

Оподаткування суб'єктів, що отримують дохід у формі бюджетного гранту, здійснюється з врахуванням виду суб'єктів – отримувачів коштів (майнових ресурсів) бюджетного гранту, зокрема:

1) *фізичні особи – якщо бюджетний грант отримує фізична особа, то відповідно до п. 170.7-1 ст. 170 Податкового кодексу України, сума доходу у вигляді бюджетного гранту не оподатковується та не включається до загального місячного або річного оподаткованого доходу платника податку на доходи фізичних осіб під час його нарахування (виплати, надання) на користь платника податків.*

Податковим агентом платника податку під час нарахування (виплати, надання) на його користь доходу у вигляді бюджетного гранту є надавач такого гранту (пп. 170.7-1.2 ПКУ). Перелік надавачів бюджетних грантів визначає Кабінет Міністрів України». На сьогодні він затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 № 867, де до надавачів бюджетних грантів віднесено [9]: 1) Український культурний фонд; 2) Фонд розвитку підприємництва; 3) Український молодіжний фонд; 4) Український ветеранський фонд.

Податкові агенти – надавачі бюджетних грантів у податковому розрахунку відображають (за звітний квартал) суму нарахованих (виплачених) у звітному податковому періоді доходів у вигляді бюджетних грантів. При цьому вони керуються Порядком заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску (далі – Порядок), затверджено наказом Мінфіну від 13.01.2015 № 4 [10].

У податковому розрахунку зазначаються відомості про укладені договори з надання бюджетних грантів та їх умови, у т. ч. строк виконання договору, реєстраційний номер облікової картки фізичної особи – платника податку, яка одержала бюджетний грант, або серія та номер паспорта. Також зазначається інформація про факт використання платником податку бюджетного гранту або його частини за цільовим призначенням або порушення платником податків умов договору про цільове використання бюджетного гранту, про повне або часткове повернення платником податку бюджетного гранту на користь податкового агента – надавача бюджетного гранту (у разі такого повернення). У разі невключення до податкового розрахунку інформації про порушення платником податку умов договору про цільове використання бюджетного гранту такий надавач бюджетного гранту

зобов'язаний виконати всі обов'язки податкового агента щодо доходів (пп. 170.7-1.3 п. 170.7-1 ст. 170 ПК України) [3]. Якщо платником податку допущено порушення цільового використання бюджетного гранту, платник податків зобов'язаний відобразити суму доходу, отриманого у вигляді бюджетного гранту (його частини), щодо якої допущено порушення відповідних умов договору про цільове використання гранту, у складі річного оподаткованого доходу за відповідний звітний рік та подати річну податкову декларацію відповідно до ПКУ і самостійно сплатити податок з таких доходів (пп. 170.7-1.4 п. 170.7-1 ст. 170 ПК України) [3]. Якщо платником податку повернуто повністю чи частково бюджетний грант на користь надавача гранту (податкового агента) у звітному (податковому) році його виплати (надання), такий платник податку має право у порядку, встановленому ст. 42 ПК України, повідомити про це контролюючий орган з наданням копій документів, що підтверджують факт такого повернення. При цьому платник податку звільняється від обов'язку відобразити таку частину виплаченого (наданого) та повернутого гранту у складі доходів у річній податковій декларації та сплатити податок з відповідних доходів. У разі якщо платником податку повернуто бюджетний грант на користь надавача гранту (податкового агента) повністю чи частково у календарному році, що настає за звітним (податковим) роком, у якому було включено відповідну суму гранту до річного оподаткованого доходу, платник податків має право подати уточнюючу податкову декларацію та зменшити суму річного оподаткованого доходу за відповідний звітний рік на повернуту суму гранту, за умови надання копій документів, що підтверджують факт повернення відповідного гранту або його частини на користь надавача гранту (податкового агента) [3];

2) фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність – відповідно до абз. 4 п. 178.4 ст. 178 ПК України «не включаються

до доходу особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, суми доходу у вигляді бюджетного гранту. Оподаткування доходів, отриманих особою, яка провадить незалежну професійну діяльність, у вигляді такого гранту, здійснюється у порядку, визначеному п. 170.7-1 ст. 170 ПК України [3];

3) фізичні особи – підприємці, які перебувають на загальній системі оподаткування, згідно з пп. 177.3.2 п. 177.3 ст. 177 ПК України «не включаються до доходу фізичної особи – підприємця суми доходу у вигляді бюджетного гранту. Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою – підприємцем у вигляді такого гранту, здійснюється у порядку, визначеному п. 170.7-1 ст. 170 ПК України» [3];

4) фізичні особи – підприємці, які є платниками єдиного податку першої – третьої груп відповідно до п. 292.1 ст. 292 ПК України, що отримують дохід, протягом податкового (звітного) періоду в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); матеріальній або нематеріальній формі, визначеній пунктом 292.3 цієї статті, не включають при розрахунку такого доходу «отримані такою фізичною особою пасивні доходи у вигляді процентів, дивідендів, роялті, страхові виплати і відшкодування, доходи у вигляді бюджетних грантів, а також доходи, отримані від продажу рухомого та нерухомого майна, яке належить на праві власності фізичній особі та використовується в її господарській діяльності» [3];

5) юридичні особи – платники єдиного податку третьої групи відповідно до пп. 12 п. 292.11 ст. 292 ПК України до складу оподаткованого доходу не включають «суми коштів та вартість майна, отриманих платником податку – юридичною особою у вигляді бюджетного гранту, за умови його цільового використання». При цьому «у разі нецільового використання наданого бюджетного гранту платник податку – юридична особа зобов'язаний збільшити податкові зобов'язання за наслідками податкового періоду, на який припадає таке порушення, на суму єди-

ного податку за ставкою, передбаченою п. 293.5 ст. 293 ПК України» [3];

б) *юридичні особи та інші платники податку на прибуток підприємств*, зменшують фінансовий результат до оподаткування згідно з пп. 140.4.8 п. 140.4 ст. 140 ПК України «на суму бюджетних грантів, отриманих платником податку та включених до складу доходів звітного періоду відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності», однак фінансовий результат податкового періоду збільшується «на суму витрат, пов'язаних із виконанням умов договору про надання бюджетного гранту, понесених у поточному звітному періоді за рахунок таких грантів (але не більше суми таких грантів) та включених до складу витрат поточного звітного періоду відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності» (пп. 140.5.16 п. 140.5 ст. 140 ПК України) [3].

Труднощі виникли тим, що «монополію» визначення надавачів бюджетних грантів, і відповідно таке рішення обмежує категорії грантів, що надаються за рахунок бюджетних коштів, одержання яких дає можливість використання податкової пільги пов'язаної з одержанням «бюджетного гранту», що передбачена ст. 170.7-1 ПК України [3].

При цьому, гранти за рахунок бюджетних коштів, в тому числі залучених, надаються не лише вказаними Урядом надавачами, а й в рамках інших програм, пов'язаних з залученням коштів від міжнародних донорів та в рамках бюджетних програм, на підставі правових положень, що закріплені в законах України «Про науку та науково-технічну діяльність», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукові парки», «Про державну підтримку кінематографії в Україні», «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні», «Про культуру» та інших законах.

Висновки. В податковому законодавстві закріплено ряд особливих положень

щодо оподаткування доходів, які отримують фізичні та юридичні особи, інші платники податків в формі стипендії, бюджетної дотації, виробничої дотації з бюджету, субсидії, гранти, бюджетні гранти. При цьому для цілей оподаткування в ПК України закріплено лише такі поняття як «бюджетний грант» та «виробнича дотація з бюджету», що частково обумовлено відсутністю в БК України спеціальних положень, щодо закріплення таких понять, та інших форм державної допомоги, що надається за рахунок бюджетних коштів (майна бюджетних установ), а також залучених до бюджетів коштів.

Оподаткування суб'єктів, що отримують дохід у формі бюджетного гранту, здійснюється з врахуванням виду суб'єктів – отримувачів коштів (майнових ресурсів) бюджетного гранту. Звільнення від нарахування та сплати ПДФО доходу в формі бюджетного гранту закріплене в п. 170.7-1 ст. 170 ПК України поширюється на фізичних осіб, *фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, та фізичних осіб – підприємців, які перебувають на загальній системі оподаткування. Також не враховують при розрахунку оподаткованого доходу суми бюджетних грантів відповідно до ст. 292 ПК України фізичні особи-підприємці (платники єдиного податку першої-третьої груп) та юридичні особи – платники єдиного податку.* Однак п. 292.1 ст. 292 ПК України потребує уточнення в частині, що у випадку нецільового використання бюджетного гранту, його сума підлягає поверненню до бюджету. Також доповнення потребує доповнення пп. 196.1.1 п. 196.1 ст. 196 ПК України в частині того, що не повинні визнаватися об'єктом оподаткування ПДВ виплати у грошовій формі «бюджетних грантів», оскільки таке звільнення на сьогодні поширюється лише на виплати пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів або Пенсійного фонду України чи інших фондів загальнообов'язкового соціального страхування (крім тих, що надаються у майновій формі). Але такі зміни слід вносити системно

з урахуванням змін в бюджетному та спеціальному законодавстві, що регулює надання бюджетних грантів, з огляду на розширення кола надавачів грантів, за рахунок бюджетних та залучених коштів, з урахуванням результатів наукових досліджень та судової практики.

Анотація

В статті висвітлено результати аналізу діючого законодавства України, що регулює суспільні відносини в сфері оподаткування операцій та доходів пов'язаних з наданням бюджетних грантів, з'ясовано сучасний стан фінансово-правового регулювання їх одержання та цільового використання, категорії платників податків, які можуть використовувати податкові пільги щодо такого доходу як «бюджетні гранти», а також запропоновано шляхи його вдосконалення. З'ясовано, що в податковому законодавстві закріплено ряд особливих положень щодо оподаткування доходів, що одержують фізичні та юридичні особи, інші платники податків в формі стипендії, бюджетної дотації, виробничої дотації з бюджету, субсидії, гранту, бюджетного гранту. При цьому для цілей оподаткування в ПК України закріплено лише такі поняття як «бюджетний грант» та «виробнича дотація з бюджету», що частково обумовлено відсутністю в БК України спеціальних положень, щодо закріплення таких понять, та інших форм державної допомоги, що надається за рахунок бюджетних коштів (майна бюджетних установ), а також залучених до бюджетів коштів. Висвітлено, що оподаткування суб'єктів, що отримують дохід у формі бюджетного гранту, здійснюється з урахуванням виду суб'єктів – отримувачів коштів (майнових ресурсів) бюджетного гранту: 1) звільнено від нарахування та сплати ПДФО дохід в формі бюджетного гранту, який отримують фізичні особи, *фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичні особи – підприємців, які перебувають на загальній системі оподаткування;* 2) *не враховують при розрахунку оподаткованого доходу суми бюджетних грантів платники єдиного податку першої-третьої груп.* Запропоновано уточнити п. 292.1 ст. 292 ПК України в частині, що у випадку нецільового використання бюджетного гранту, його сума підлягає поверненню до бюджету. Також запропоновано внести доповнення пп. 196.1.1 п. 196.1 ст. 196 ПК України в частині того, що не повинні визнаватися об'єктом оподаткування ПДВ виплати у грошовій формі “бюджетних грантів”, оскільки таке звільнення на сьогодні поширюється лише на виплати пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів або Пенсійного фонду України чи інших фондів загальнообов'язкового соціального страхування (крім тих, що надаються у майновій формі). Але такі зміни слід вносити системно з урахуванням змін в бюджетному та спеціальному законодавстві, що регулює надання бюджетних грантів, з огляду на розширення кола надавачів грантів, за рахунок бюджетних та залучених коштів, з урахуванням результатів наукових досліджень та судової практики.

Ключові слова: бюджетний грант, субсидія, оподаткування, бюджетна дотація, податкова пільга.

Chemerys M.S. Financial legal regulation of the provision of budget grants and their taxation Summary

The article highlights the results of the analysis of the current legislation of Ukraine, which regulates public relations in the field of taxation of transactions and income related to the provision of budget grants, clarifies the current state of financial and legal regulation of their receipt and intended use, categories of taxpayers who can use tax benefits for such income as “budget grants”, and also suggests ways to improve it. It is found that the tax legislation enshrines a number of special provisions on the taxation of income received by individuals and legal entities, other taxpayers in the form of a scholarship, budget subsidy, production subsidy from the budget, subsidy, grant, budget grant. At the same time, for taxation purposes, the Tax Code of Ukraine enshrines only such concepts as “budget grant” and “production subsidy from the budget”, which is partly due to the absence of special provisions in the Tax Code

of Ukraine regarding the enshrinement of such concepts, and other forms of state aid provided at the expense of budget funds (property of budgetary institutions), as well as funds attracted to budgets. It is highlighted that taxation of entities receiving income in the form of a budget grant is carried out taking into account the type of entities – recipients of funds (property resources) of the budget grant: 1) income in the form of a budget grant received by individuals, individuals engaged in independent professional activities, individual entrepreneurs who are on the general taxation system is exempt from the accrual and payment of personal income tax; 2) the amounts of budget grants are not taken into account when calculating taxable income by single tax payers of the first-third groups. It is proposed to clarify clause 292.1 of Article 292 of the Code of Civil Procedure of Ukraine in the part that in the event of misuse of a budget grant, its amount is subject to return to the budget. It is also proposed to add clause 196.1.1 of clause 196.1 of Article 196 of the Code of Civil Procedure of Ukraine in the part that payments in the form of “budget grants” in cash should not be recognized as an object of VAT taxation, since such exemption currently applies only to payments of pensions, scholarships, subsidies, grants at the expense of budgets or the Pension Fund of Ukraine or other mandatory social insurance funds (except for those provided in the form of property). However, such changes should be made systematically, taking into account changes in the budget and special legislation regulating the provision of budget grants, taking into account the expansion of the circle of grant providers, at the expense of budgetary and attracted funds, taking into account the results of scientific research and judicial practice.

Key words: budget grant, subsidy, taxation, budget subsidy, tax benefit.

Список використаних джерел:

1. Про стипендіальне забезпечення студентів, учнів, слухачів навчальних закладів, а також аспірантів і докторантів: постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993 року № 50 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/50-93-п#Text>
2. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n3704>
4. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 9 листопада 2017 року № 2189-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text>
5. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-п#Text>
6. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#n338>
7. Про державну допомогу суб'єктами господарювання: Закон України від 1 липня 2014 року № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
8. Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні: Закон України від 6 березня 2003 року № 601-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text>
9. Про затвердження переліку надавачів бюджетних грантів: Постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2021-п#Text>
10. Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску і Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску: наказ Мінфіну від 13.01.2015 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-15#Text>

СПОСОБИ ПЕРЕШКОДЖАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ПРАВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Вступ. Забезпечення вільного волевиявлення громадян у виборчих процесах є ключовим елементом демократичного суспільства, що гарантується Конституцією України. Однак, практичне здійснення цього права часто стикається з проблемою перешкоджання з боку окремих суб'єктів, які намагаються вплинути на результати виборів шляхом підкупу, обману, примушування та застосування насильства. Зокрема, стаття 157 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за подібні дії, проте залишається відкритим питання ефективності правового регулювання та правозастосування щодо таких злочинів.

Актуальність проблеми посилюється тим, що, незважаючи на наявність правових норм, ці правопорушення продовжують мати місце на практиці, що ставить під загрозу легітимність виборчих процесів і референдумів, а також довіру громадян до виборчої системи в цілому. Недостатня увага до таких аспектів, як фальсифікація виборчих документів, тиск на виборців, маніпуляції з реєстрацією кандидатів, створює додаткові ризики для прозорості виборів та дотримання виборчих прав.

Таким чином, проблема належного захисту виборчих прав в Україні вимагає не лише глибокого аналізу чинного кримінального законодавства, але й розробки ефективних механізмів попередження та покарання за злочини, пов'язані з перешкоджанням виборчому процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження провідних українських вчених, зокрема таких авторів, як Н.О. Максименцева, Т.В. Корнякова, Р.П. Натуркач, М.Г. Мак-

сіменцев, Ю.Б. Ключковський, О.А. Омельчук, а також А.М. Колодій, О.В. Скрипнюк та інші, присвячені проблематиці порушень виборчих прав громадян, акцентують увагу на різноманітності форм правопорушень у виборчому процесі. У їхніх дослідженнях висвітлюються такі ключові аспекти, як фальсифікація результатів голосування, підкуп виборців, маніпуляції з реєстром виборців, незаконне втручання у діяльність виборчих комісій, зокрема через використання службового становища. Особливий акцент робиться на корупційній складовій таких злочинів, що становить значну загрозу для демократичного процесу.

Аналіз літератури також свідчить про те, що низка досліджень фокусується на питаннях класифікації злочинів проти виборчих прав, зокрема, диференціації різних форм порушень та їх юридичної кваліфікації. Вчені наголошують на важливості подальшого вдосконалення правозастосування, особливо в умовах нових викликів, пов'язаних з розвитком інформаційних технологій та зростанням числа кібератак на виборчі системи.

Останні публікації підкреслюють необхідність ретельного аналізу ефективності кримінально-правових норм, передбачених статтями Кримінального кодексу України щодо виборчих прав, зокрема статей 157–160. Дослідження також відзначають проблеми з доказовою базою під час розслідування таких злочинів та недостатню практичну реалізацію відповідних норм у судовій практиці.

Метою є комплексне дослідження правового регулювання та класифікації злочинів проти виборчих прав в Україні, зокрема зло-

чинів, передбачених статтями 157–160 Кримінального кодексу України, з урахуванням корупційних правопорушень, що впливають на виборчий процес. Особлива увага приділяється аналізу способів перешкоджання виборчому праву громадян, як активному, так і пасивному, а також права участі у референдумах.

Основна мета статті полягає в наступному:

1. Проаналізувати чинне законодавство України щодо захисту виборчих прав, зокрема положення Кримінального кодексу України, що стосуються перешкоджання виборчому процесу.

2. Визначити основні види злочинів проти виборчих прав і їх особливості, зокрема підкуп, обман, примушування та інші незаконні дії, пов'язані з виборчим процесом.

3. Розглянути специфіку злочинів, пов'язаних із корупційними діями, які мають вплив на вибори та референдуми, такі як підкуп виборців або членів виборчих комісій, фальсифікація виборчих документів, маніпуляції із реєстрацією виборців.

4. Визначити правові та практичні аспекти застосування кримінально-правових норм у сфері виборчого права та оцінити їх ефективність.

5. Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та механізмів боротьби з порушеннями виборчих прав у контексті боротьби з корупцією та забезпечення справедливого виборчого процесу.

Таким чином, метою даної статті є не лише теоретичний аналіз проблеми, але й розробка практичних рекомендацій для покращення механізмів правового захисту виборчих прав громадян в Україні, що є важливим фактором у забезпеченні демократичних процесів та зміцненні правової держави.

Виклад основного матеріалу. Основним об'єктом злочинів у сфері виборчого права є конституційне право громадян брати участь у виборах та референдумах, а також нормативно визначений порядок реалізації цих прав, який гарантує вільне волевиявлення та забезпечує належне функціонування усіх учасників виборчого процесу та референдумів.

З об'єктивної сторони, такі злочини виражаються у діях або бездіяльності, що полягають у: а) створенні перешкод для реалізації громадянином виборчого права або права участі у референдумі через застосування підкупу, обману або примушування; б) перешкоджанні законній діяльності інших суб'єктів виборчого процесу, таких як члени виборчих комісій, ініціативні групи референдуму, офіційні спостерігачі, поєднаному з незаконними діями, що мають на меті втручання в їхню діяльність; в) незаконному ухиленні члена виборчої комісії від виконання своїх обов'язків без поважних причин; г) втручанні службових осіб у діяльність виборчих комісій чи комісій з референдуму з метою вплинути на прийняття рішень.

Перешкоджання реалізації виборчого права громадянина полягає в діях, які незаконно обмежують або унеможливають реалізацію права обирати чи бути обраним [1]. Таке втручання може включати підкуп, примушування, адміністративний тиск або інші незаконні дії, що спрямовані на примус виборця підтримати певного кандидата або зняти свою кандидатуру. При цьому важливо враховувати, що виборче право включає як активне (право обирати), так і пасивне (право бути обраним). Активне право передбачає не лише можливість участі у голосуванні, але й забезпечення відповідних умов для отримання виборчого бюлетеня та інших процедурних елементів [2, с. 205]. Пасивне виборче право охоплює право висування кандидатом та ведення виборчої кампанії згідно з законодавством.

Перешкоджання законній діяльності інших учасників виборчого процесу або референдуму полягає у незаконних діях, спрямованих на обмеження їхніх прав або можливості виконання своїх обов'язків. Ці суб'єкти включають членів виборчих комісій, представників партій, офіційних спостерігачів тощо. Згідно з чинним законодавством, суб'єктами виборчого процесу є не лише виборці, а й партії, кандидати, уповноважені представники та

довірені особи, що беруть участь у виборах чи референдумах [7, с. 163].

Особливої уваги заслуговують дії, що спрямовані на підкуп виборців, адміністративний тиск або фальсифікацію результатів виборів. Такі дії порушують основні принципи демократичного виборчого процесу і підривають довіру до виборчих інституцій.

Таким чином, правопорушення у виборчій сфері потребують чіткого визначення і вдосконалення механізмів їхньої кримінальної відповідальності для забезпечення законності та справедливості у виборчому процесі.

У статті 157 Кримінального кодексу України в частинах 1 і 2 представлений вичерпний перелік способів перешкоджання реалізації виборчих прав громадян та участі у референдумах. Простий склад злочину (ч. 1) включає такі дії: а) підкуп, б) обман, в) примушування. Кваліфікований склад (ч. 2) охоплює ті ж дії, але із застосуванням насильства, пошкодженням або знищенням майна, або ж із погрозами здійснення таких дій [6, с. 93].

Підкуп полягає у впливі на виборця чи іншого учасника виборчого процесу через обіцянки або надання матеріальних вигод (грошові кошти, майно, послуги) з метою вплинути на реалізацію виборчого права чи участі в референдумі. Підкуп може бути прямим (наприклад, передача грошей безпосередньо під час голосування) або непрямим (наприклад, через організацію благодійних заходів). Важливо зазначити, що відповідальність за підкуп настає лише для осіб, які пропонують або надають предмет підкупу, тоді як виборці, які його отримують, не несуть кримінальної відповідальності, окрім випадків підкупу службових осіб.

Обман, як спосіб перешкоджання, полягає у введенні виборців або інших учасників виборчого процесу в оману щодо суттєвих фактів, пов'язаних із здійсненням виборчих прав. Це може проявлятися через повідомлення неправдивої інформації (наприклад, про місце та час голосування) або замовчування важливих обставин. Відмінність між

обманом і законними політичними технологіями полягає у їхній правовій допустимості: реєстрація кандидатів із подібними іменами, наприклад, не є кримінально караним діянням [3, с. 115].

Примушування включає психічний тиск на особу з метою схилити її до певної поведінки всупереч її волі. Це може бути погроза звільненням, зменшенням заробітної плати або інші форми тиску, які позбавляють особу права вільного волевиявлення. Примушування не включає фізичне насильство або знищення майна, що розглядається окремо в кваліфікованих складах злочину.

Насильство в межах ч. 2 ст. 157 полягає у застосуванні фізичної сили до потерпілих з метою вплинути на їхню поведінку під час виборів або референдуму [5, с. 54]. Це може включати заподіяння тілесних ушкоджень, обмеження волі або вилучення виборчих документів. Якщо застосоване насильство призвело до смерті або тяжких тілесних ушкоджень, діяння підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів.

Пошкодження або знищення майна означає погіршення або повну втрату його функціональності. Знищення включає такі дії, як підпал або вибух, якщо вони спричинили суттєву шкоду майну або призвели до загибелі людей.

Погроза застосування насильства або пошкодження майна є формою психічного тиску на потерпілих із метою вплинути на їхню виборчу поведінку. Ключовим елементом є наявність реальних підстав для потерпілого побоюватися здійснення цієї погрози.

Загалом, злочинні дії, описані в ч. 3 і ч. 4 ст. 157, можуть бути вчинені членами виборчих комісій або іншими службовими особами з використанням службового становища. Це передбачає ситуації, коли службові особи використовують свої повноваження для перешкоджання вільному волевиявленню громадян або для впливу на рішення виборчих комісій.

Висновки. У цій науковій статті проведено аналіз кримінально-правових аспектів

перешкоджання реалізації виборчих прав громадян та участі у референдумах відповідно до статті 157 Кримінального кодексу України [4]. Дослідження підтвердило, що правові механізми, передбачені чинним законодавством, охоплюють вичерпний перелік діянь, спрямованих на обмеження або перешкоджання виборчим правам громадян. Зокрема, було виявлено наступні ключові моменти:

1. Способи перешкоджання виборчому процесу та участі у референдумах чітко розмежовуються на прості (підкуп, обман, примушування) та кваліфіковані склади (застосування насильства, пошкодження або знищення майна). Таке правове розмежування дозволяє більш ефективно класифікувати та карати відповідні злочини.

2. Підкуп та обман залишаються основними способами впливу на виборців та учасників референдуму, що підкреслює необхідність посилення превентивних заходів, спрямованих на запобігання цим діянням. Підкуп може набувати різних форм, і навіть непрямі форми впливу, як організація благодійних заходів, можуть впливати на результати виборів.

Анотація

У статті розглянуто кримінально-правову характеристику злочинів, пов'язаних з перешкоджанням виборчим правам громадян та правом на участь у референдумах за статтею 157 Кримінального кодексу України. Аналізуючи правові норми, які регулюють виборчий процес та референдуми, автори визначають вичерпний перелік способів перешкоджання, що передбачають відповідальність, серед яких підкуп, обман, примушування, а також застосування насильства, знищення чи пошкодження майна. Основну увагу приділено аналізу різних форм перешкоджання виборчому процесу, зокрема активному та пасивному виборчому праву громадян, яке охоплює як право обирати, так і бути обраним. Окремо розглядаються злочини, пов'язані з втручанням у діяльність виборчих комісій та інших суб'єктів виборчого процесу, таких як члени ініціативних груп референдуму та офіційні спостерігачі. Автори також досліджують кримінальну відповідальність за підкуп виборців, відзначаючи, що підкуп може мати як пряму, так і непряму форму, що може виражатись у наданні виборцям певних матеріальних вигод або послуг. Водночас підкреслено, що дії самих виборців з отримання таких вигод не кваліфікуються як злочин, якщо не йдеться про підкуп службових осіб. У статті підкреслено важливість кваліфікованих складів злочинів, які передбачають застосування насильства, знищення або пошкодження майна. Автори також звертають увагу на особливості злочинів, скоєних службовими особами або членами виборчих комісій з використанням службового становища. Втручання у законну діяльність виборчих комісій та ухилення членів виборчої комісії від виконання своїх обов'язків, що може призвести до блокування виборчого процесу, також

3. Кваліфіковані склади злочинів, зокрема застосування насильства та знищення майна, вимагають окремої уваги через підвищену суспільну небезпеку таких дій. Погрози, насильство, знищення майна, спрямовані на перешкоджання волевиявленню громадян, вимагають більш суворого покарання та кваліфікації за сукупністю злочинів.

4. Роль службових осіб, які можуть використовувати своє службове становище для впливу на рішення виборчих комісій або для перешкоджання виборчому процесу, є важливим фактором у кваліфікації цих злочинів. Використання службового становища підвищує ступінь суспільної небезпеки та потребує жорсткої кримінально-правової реакції.

Таким чином, законодавство України має ефективні інструменти для боротьби із перешкоджанням виборчим правам громадян, однак практика застосування цих норм потребує постійного вдосконалення та уточнення, зокрема в частині кваліфікації злочинів і посилення відповідальності за вчинення тяжких злочинів у сфері виборчого процесу.

розглядаються як серйозні правопорушення. У результаті дослідження робиться висновок про важливість удосконалення законодавства щодо запобігання та покарання за перешкоджання виборчим правам, що включає не лише застосування існуючих правових норм, але й їх уточнення та посилення відповідальності за тяжкі правопорушення у цій сфері.

Ключові слова: виборчі права, перешкоджання виборчому процесу, підкуп виборців, примушування, насильство, виборчі комісії, кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс України.

Kuznietsov M.H. Ways to obstruct the realization of electoral rights: criminal law characterization

Summary

The article examines the criminal law characterization of crimes related to obstruction of citizens' electoral rights and the right to participate in referendums under Article 157 of the Criminal Code of Ukraine. By analyzing the legal provisions governing the electoral process and referendums, the authors identify an exhaustive list of methods of obstruction that provide for liability, including bribery, deception, coercion, as well as the use of violence, destruction or damage to property. The main attention is paid to the analysis of various forms of obstruction of the electoral process, in particular, the active and passive suffrage of citizens, which includes both the right to vote and to be elected. Crimes related to interference with the activities of election commissions and other electoral actors, such as members of referendum initiative groups and official observers, are also considered separately. The authors also examine criminal liability for bribery of voters, noting that bribery can take both direct and indirect forms, which may be expressed in the provision of certain material benefits or services to voters. At the same time, it is emphasized that the actions of voters themselves to obtain such benefits do not qualify as a crime, unless it is bribery of public officials. The article emphasizes the importance of qualified corpus delicti involving the use of violence, destruction or damage to property. The authors also draw attention to the peculiarities of crimes committed by officials or members of election commissions using their official position. Interference in the lawful activities of election commissions and evasion of election commission members from performing their duties, which may lead to blocking the electoral process, are also considered serious offenses. The study concludes that it is important to improve the legislation on the prevention and punishment of obstruction of electoral rights, which includes not only the application of existing legal provisions, but also their clarification and strengthening of liability for serious offenses in this area.

Key words: electoral rights, obstruction of the electoral process, bribery of voters, coercion, violence, election commissions, criminal liability, Criminal Code of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с. 204–252.
3. Корупційна злочинність: витоки, сучасний стан, стратегія протидії: монографія / за заг. ред. д-ра юр. наук, проф. Т. В. Корнякової. Дніпро: ЛІРА, 2017. 276 с. (у співавторстві з Т. В. Корняковою, О. Л. Соколенко та ін.)
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

5. Максименцева Н.О. Політичне лідерство у виборчому процесі як форма реалізації гендерних прав: юридичний аспект. *Юридичний вісник*. № 4. 2023. С. 53–59.
6. Механізми запобігання політичній корупції у представницькій владі.: навч.-метод. посіб. /Гошовська В.А. [та ін.]. К.: НАДУ, 2020. 288 с. – Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата».
7. Омельчук О.А. Виборча система України: перспективи розвитку. Наукові записки. Спеціальний випуск. 2021. Т. 19. С. 162–167. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9a08f3c9-3c1d-4e11-8988-794ced10fd93/content>
8. Тертишник В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 2-ге, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2023. 464 с. ISBN 978-617-566-780-4

Макаренков О.Л.

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Науково-дослідної частини
Запорізький національний університет*

ДЕЛЕГАЛІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ ДОХОДІВ І ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ КРИМІНАЛІСТИЧНИМИ ЦИФРОВИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

Вступ. Поширення інформації у цифровому форматі давній висхідний тренд, що зростає експоненційно. Його традиційними напрямками залишаються сфери фінансів, міжнародних розрахунків, біржової торгівлі тощо. Корупційні чи інші злочинні доходи завжди присутні у цих сферах як у вигляді неправомірно набутих матеріальних благ внаслідок контрабанди, використання операцій страхових компаній, використання послуг ломбардів, використання платіжних систем і безтоварних операцій фіктивних угод, використання послуг банківських установ, застосування віртуальних активів, так й за наслідками надання їм видимості правомірності (нім. Unrecht Gut gedeiht nicht). Цифрові технології і створений ними кіберпростір інструменти і середовище відмивання злочинних коштів. Відслідковування, доказування і/або повернення злочинних матеріальних активів у фізичному світі завжди серйозний виклик для органів юстиції, з яким можуть впоратись тільки окремі з них й тільки у міжнародній співпраці, а також з посиленням їхніх криміналістичних спроможностей цифровими інструментами [1], «які дозволяють усувати недоліки правової системи, що ... не має достатніх ресурсів для кількості справ», пов'язаних з делегалізацією корупційних доходів та фінансування тероризму [2, с. 122, 123].

У кібернетичному світі такі розслідування ускладнюються швидкістю і кількістю вчинюваних злочинцями операцій, фізичним перебуванням учасників і апаратного забезпечення таких операцій на територіях різних юрисдикцій, що ще більше актуалізує міжнародну співпрацю правоохоронних

структур. Наприклад, у 2021 р. спільні операції правоохоронців з Німеччини, Австралії, Данії, Молдови, України, Великобританії (the National Crime Agency) і США (Drug Enforcement Administration, Federal Bureau of Investigation, Internal Revenue Service) за підтримки Європолу, в частині спеціального оперативного аналізу і координації транскордонної співпраці залучених країн, дозволили ліквідувати тіньовий незаконний ринок у прихованій інтернет мережі «DarkMarket», яка мала 500 000 користувачів, більше 2400 продавців, понад 320 000 транзакцій (в основному торгівлі усіма видами наркотиків, підробленими грошима, краденими або підробленими реквізитами кредитних карток, анонімними SIM-картами, шкідливим програмним забезпеченням), використала більше 4650 біткоїнів (Bitcoin) і 12 800 монеро (Monero / XMR – криптовалюта на основі блокчейну, на протоколі CryptoNote), що за поточним курсом більше 140 мільйонів євро [4].

Приховування неправомірно набутих активів в межах національної юрисдикції легко викривається і ще легше вони вилучаються, оскільки глибинна корупція заперечує верховенство права. Верховенство права власності так само виключається корупцією. Незаконність активу тільки посилює його незахищеність в умовах корумпованої нації, яка обрала замість правових стандартів стандарти обману, насильства, задоволення приватного інтересу за рахунок публічного інтересу та інші викривлення природного права (лат. male parta male dilabuntur). Ефект від правоохоронної роботи в межах іноземних юрисдикцій організаційно

вимагає більше часу, ніж еквівалентні зусилля правоохоронців в рамках національного правового простору. Забезпечена цифровими технологіями оперативність досудового слідства у справах з протидії відмиванню злочинних коштів передбачає залучення фахівців з цих технологій у кіберпросторі, зокрема на маркетплейсах даркнету (англ. darknet market), біржах з торгівлі віртуальним активами, прихованих ресурсами ШІ, коли «технологія стає корисним слугою, але небезпечним господарем» (C. L. Lange 1921) [5, с. 162].

Мета статті – розкрити зміст делегалізації корупційних доходів і протидії фінансуванню тероризму криміналістичними цифровими технологіями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми протидії відмиванню корупційних доходів і фінансування тероризму криміналістичними цифровими технологіями присутнє у працях з теорії права, бухгалтерського обліку та аудиту, кримінально-правових наук – криміналістики, кримінології тощо, комп'ютерних систем та інформаційних технологій, тобто між- і трансдисциплінарного змісту. Брoгі, М., Лагасіо, В. дослідили еволюцію неправомірної поведінки у фінтех; Гранді, С., Селлар, К., Джафрі, Дж. – глобальні фінансові системи; Занд, А., Орвеллі, Дж., Пфлюгель, Е. – безпечну структуру для боротьби з відмиванням грошей за допомогою машинного навчання та обміну секретами; Миненко С. – трансформацію системи протидії легалізації кримінальних доходів в умовах діджиталізації національної економіки; Павлідіс Г. – розгортання штучного інтелекту для боротьби з відмиванням грошей і повернення активів; Піт М., Аtkінсон П., Горедема К., Бакаресе А., Ласіч Т. – відстеження викрадених активів; Сакс К., Клопец М., Хеммал Й., Кальюсте К. Е., Петерманн А. – використання Інтернету дітьми; Судеал Л. – делегалізацію у підходах до правової реформи; Сузан, Б. – публічні дані про злочини; Такеї Ю., Шудо К. – технічні проблеми

і таксономію рішень у правилах переміщень віртуальних активів; Хуперс К., Зубен М., Гомес Х. – правила безпеки в Інтернеті; Чайка І. – кримінологічну характеристику та запобігання шахрайству в Україні; Ю Ю., Ву Дж., Лін Д., Фу К. – відмивання грошей на Ethereum; тощо. Водночас порушені у цій роботі питання виявились розкритими не повністю, що актуалізує її виконання.

Виклад основного матеріалу. Детерміновані національною культурою режими і стилі роботи, політична кон'юнктура історії транснаціональних й регіональних зв'язків, питання фінансової, комерційної і/або іншої глобальної політики впливають на перебіг та результат протидії відмиванню коштів, отриманих внаслідок вчинення злочинів. Наприклад, при зростанні рівня діджиталізації на 1% рівень розвитку регулювання ринку фінансових послуг зростає на 0,30%, а правоохоронної системи – на 0,93%. Наразі зміни системи протидії легалізації доходів в Україні не призвели до значного ефекту. Зростання кількості покарань й обсягів повернутих грошей до державного бюджету не спостерігалось. Час, який проходить від початку вчинення злочину з метою легалізації незаконних доходів до винесення судом обвинувального вироку часто триває роками [6, с. 159, 160, 162, 163]. Відстеження злочинних доходів передбачає ідентифікацію активів з їх злочинним походженням або від них через усі мутації, якщо такі є, до кінцевої форми та стану, в якому вони існують на момент їх знаходження. Під час мутації доходи змішуються з законно накопиченими ресурсами і можуть зменшуватися, зростати в кількості або збільшуватися в ціні. Інструментом для глобального збору інформації є дослідження корпоративної розвідки (Corporate Intelligence Research) [3, с. 23, 112].

Досудове слідство у цих справах бере до уваги приватні інтереси «корпоративних фінансів, фінансових ринків та посередників, ... уряду», які воно зачіпає; виміри цих інтересів у «нерухомості, географії фінансових потоків, фінансових центрах та мережах,

фінансових технологіях (FinTech); їхній вплив на «фінансову рівність, її зв'язок із соціальною справедливістю, кризами, відповідальним інвестуванням» та інші макроекономічні показники, а також залучені до обслуговування цих інтересів «транснаціональні консалтингові і бухгалтерські фірми», рейтингові агенції, страхові компанії тощо [7, с. 15]. Наприклад, відмивання коштів через підприємців зі сфери фінтеху і/або їхня залученість до фінансування тероризму означитиме для правоохоронців (financial intelligence units) необхідність роботи з алгоритмами програм, великими даними, ШІ та машинним навчанням (Machine Learning), що відзначається неперевершеною інноваційністю [8, с. 57, 58]. Відповідно успіх виявлення цих правопорушень у розрахунках та інших комерційних операціях фінтеху вкрай складне завдання без залучення низки потрібних фахівців з інформаційних технологій (information technology) і т. п. Досягненню цілей досудового слідства може заважати будь-що з перерахованого ще більшою мірою, якщо до злочинних схем з відмивання коштів залучені публічні чиновники (persons with top executive functions), тобто організована злочинність є мафіозною (олігархічною), і/або якщо вони представляють фінансові центри країни, світу, зокрема в особі глобально передових інвестиційних компаній, системно важливих банків [9], і/або у них використані цифрові технології, ШІ. Відповідно на міжнародному рівні країни без світових фінансових центрів, з периферійною чи напівпериферійною фінансовою системою поступаються інтересам фінансових центрів, які об'єктивно містять у собі корупційні ризики глобального рівня, де правовий інтерес слабшого порушується неправим інтересом сильнішого.

«Банківський і фінансовий сектор має довгу історію неправомірної та неетичної поведінки, а також скандали, які заплямували репутацію звичайних фінансових установ. Приклади включають маніпулювання ринком, інсайдерську торгівлю, зловживання

фінансовими продуктами, відмивання грошей, скандал Libor (London Interbank Offered Rate) та іпотечну кризу. Це призвело до недовіри громадськості та посилення регуляторного контролю. Неправомірна поведінка на фінансовому ринку щороку зачіпає близько 15% компаній, що зареєстровані на біржі, що призводить до значних штрафів за маніпуляції цінами, обмінним курсом і відсотковими ставками, що може серйозно вплинути на організацію» [10]. Особливо це стосується випадків, коли залучені корупційні доходи політичних та економічних еліт, або якщо доходи перемищуються через кордон [3, с. 24]. Динаміка кримінальних проваджень про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення за останні 14 років в Україні проілюстрована на графіку (рис. 1) [11; 12].

Дані графіків доводять, що спеціалізація правоохоронного органу на економічних злочинах в особі Бюро економічної безпеки дозволила збільшити з 2022 р. кількість виявлених злочинів з легалізації одержаного внаслідок злочину доходу, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення. Під час повномасштабної війни зовнішнього агресора проти України кількість таких справ зросла у десятки разів. Таке зростання частково пояснюється фактичними можливостями нейтралізації в умовах цієї війни корумпованих топ-чиновників (олігархів), які до її початку протидіяли виявленню і/або розслідуванню цих злочинів, приховували їх.

Кримінально-правові норми з протидії відмиванню злочинних коштів чутливі до точності й вичерпності юридичних формулювань. Найвлучніше і найбільш вичерпне формулювання таке: «злочинні активи» або «отримані внаслідок злочину активи». «Дивергентність фінансування тероризму з відмиванням грошей у тому, що відмивач грошей зосереджений насамперед на утриманні злочинних доходів і подальшому доступі до них, а фінансист терористів зосереджений на тому, щоб спря-

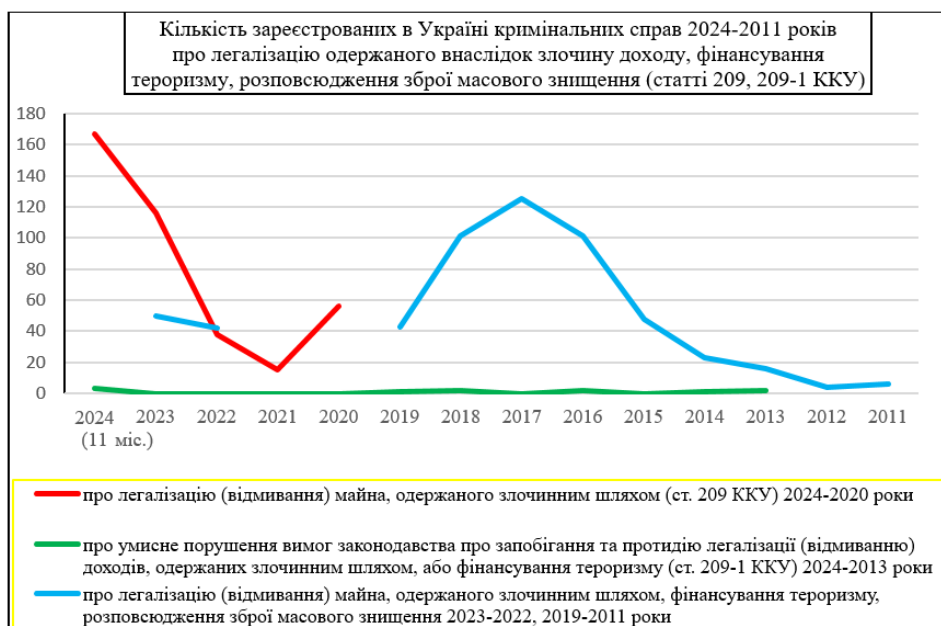

Рис. 1. Кількість зареєстрованих в Україні кримінальних справ 2024–2011 років про легалізацію одержаного внаслідок злочину доходу, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення (статті 209, 209-1 ККУ)

мувати те, що спочатку може бути чистим, у руки тих, хто підтримує його чи її власні ідеологічні чи релігійні переконання у формі прямого фінансування насильницьких актів, навчальних заходів, пропаганді переконань, подорожах. Фінансисти терористів насамперед зацікавлені в безпосередньому використанні банківської системи та отриманні прибутку від швидкості переказу коштів» [3, с. 81]. Використанню віртуальних активів, також відомих як децентралізовані системи цифрових валют чи криптовалюти, як засобу легалізації злочинних доходів і/або фінансування тероризму, війн, протидіють Правила подорожей для переказів віртуальних активів від Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (the Financial Action Task Force), якими біржі та інших постачальників послуг віртуальних активів (virtual asset service provider) зобов'язано збирати інформацію про відправників і одержувачів цих активів, мати ліцензію, відповідати іншим юридичним вимогам [13, с. 784; 14].

Діяльність з відмивання грошей пов'язана з різними видами злочинів, і ефективно вияв-

лення цієї діяльності значною мірою сприяє запобіганню та переслідуванню цих злочинів. Існує кілька категорій відмивання грошей, включаючи використання власності, азартні ігри та бізнес для приховування справжнього джерела коштів [17, с. 1]. Комп'ютерна криміналістика зазвичай використовує системний підхід до видобутку великих обсягів електронної інформації. Традиційні методи інтелектуального аналізу даних, такі як аналіз асоціацій, класифікація та прогнозування, кластерний аналіз і аналіз викидів, визначають шаблони в структурованих даних. Нові методи, такі як семантичний аналіз, ідентифікують шаблони як із структурованих, так і з неструктурованих даних. У семантичній мережі дані визначаються, зберігаються та зв'язуються таким чином, щоб забезпечити пошук і отримання інформації з більшою точністю, контекстне ранжування результатів пошуку та інтеграцію з іншими системами з підвищеною релевантністю [3, с. 79, 80].

Велика Британія, країни ЄС, Китай та інші високорозвинені країни широко використовують інформаційні технології для запобі-

гання злочинності, а саме: 1) картографування кримінологічно значимої інформації з метою візуалізації та аналізу моделей злочинів; 2) аналіз цифрових зображень у режимі онлайн, отриманих із відеокамер високої роздільної здатності; 3) використання хмарних технологій для збору, аналізу та зберігання оперативної інформації, що надходить із різних джерел, у т.ч. відеоматеріалів у режимі онлайн від громадськості щодо вчинених злочинів; 4) моніторинг інформації в соціальних мережах; 5) підвищення рівня правової обізнаності громади щодо суспільної безпеки та запобігання злочинності з використанням можливостей мережі Інтернет; 6) підвищення рівня комунікації громадськості з поліцією, зокрема розроблення програм для швидкого надання громадянами інтернет-повідомлень (E-Watch) щодо стану злочинності на вулицях, громадських місцях [16, с. 85–86].

Мережі, що складаються із взаємозв'язаних фізичних пристроїв, які мають вбудовані давачі, а також програмне забезпечення, що дозволяє здійснювати передачу і обмін даними між фізичним світом і комп'ютерними системами в автоматичному режимі, за допомогою використання стандартних протоколів зв'язку, також дозволяють інтенсифікувати протидію відмиванню грошей і фінансуванню тероризму. Це системи оцінки, генерування і передачі даних (Інтернету речей / Internet of Things, IoT), наприклад, системи точок продажу (Point of sale, POS), банкомати та мобільні гаманці. Їхній потік даних сприяє швидшому реагуванню на підозрілу неправомірну активність, дозволяючи суб'єктам фінансового моніторингу і/або органам кримінальної юстиції своєчасно виявляти, блокувати, контролювати злочинні транзакції, припиняти легалізацію злочинних коштів, фінансування тероризму, війни, шпигунів тощо. Інтеграція «Інтернету речей» з кримінологічними та криміналістичними рішеннями протидії цим злочинам складає невід'ємну частину процедур відповідності (compliance) фінансів та управління

організацій вимогам правових актів держав [8, с. 57; 18].

Роботи з даними (обробці, аналізу, пошуку, збереження, централізованого моніторингу та керування) відеокамер центрального, регіонального і місцевого рівнів, метаданими, архівами, повідомленнями про події та іншою суміжною інформацією в режимі реального часу в Україні присвячено програмно-апаратний комплекс «Безпечна країна», що наразі запроєктовано як чергову функціональну підсистему Єдиної інформаційної системи МВС, відповідно до Положення «Про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ», затв. пост. КМУ 14.11.2018 р. № 1024. Серед очікуваних результатів впровадження цього е-комплексу підвищення ефективності діяльності служб правопорядку усіх рівнів, запобігання шахрайству, зменшення загрози проведення терористичних актів тощо [19, с. 7].

Перспективним для багатьох країн стає використання успішного досвіду США з картографування (crime mapping) інформації про злочини, які пов'язані з нападами, крадіжками, незаконним використанням зброї, вандалізмом та ін. Інформація має відкритий характер та базується на даних, що надаються відповідними правоохоронними органами та надходять із засобів масової інформації. Будь-хто може отримати доступ до цих карт і мати змогу зареєструватися для отримання безплатних попереджень про злочини через електронну пошту та SMS-повідомлення. У сповіщенні електронною поштою, зокрема, містяться відомості про карту та злочини, які відбулися на певній визначеній території. У США до цього залучені приватні компанії, наприклад, SpotCrime.com [16, с. 87–88] (Towson, Maryland 21204, US). Це заснований у 2007 р. найбільший геолокатор даних про злочини в США, який агрегує і наносить дані з відділів поліції та перевірених новин про злочини на карти Google та інших програм (Application Programming Interface) і надсилає сповіщення через електронну пошту,

Facebook, Twitter, SMS, RSS та безліч інших платформ, з метою надати громадськості найточнішу та своєчасну геокодовану інформацію про злочини [20].

Інститут віртуальних поліцейських (естон. Veebipolitseinike) став вдалим інструментом використання Естонією кіберпростору для профілактики шахрайства, кіберзлочинності та інших злочинів, захисту дітей від образ у соціальних мережах, підтримки безпеки громадян і потерпілих, отримання інформації про підготовку і вчинення злочинів тощо. Віртуальні поліцейські, зокрема й «осередки у вигляді акаунтів та електронних адрес для комунікації з громадянами, перш за все з молоддю, на найчастіше відвідуваних і популярних серед молоді веб-порталах»: Facebook, Instagram, WhatsApp, Snapchat та ін. [16, с. 88]. Онлайн-поліція працює в Інтернеті, відповідаючи на повідомлення та листи, надіслані людьми в Інтернеті, і навчаючи дітей і дорослих про безпеку в Інтернеті. Мета онлайн-поліцейських – давати поради, вони самі не переслідують злочини [21; 22]. Онлайн-поліцейські підтвердили, що багато молодих людей також дуже наївні: вони схильні вірити в щирість намірів співрозмовника і не схильні підозрювати, що співрозмовник може бути зовсім не тим, за кого себе видає [15, с. 94].

Природа корупційного чи іншого злочину, від якого отримано дохід, а також злочинів з легалізації таких доходів, вимагає пристосування зазначених технологічних рішень таким чином, щоб злочинам можна було запобігти, швидко розкрити їх і притягти винних до відповідальності тощо. «Банки генерують криптографічний код для кожної транзакції. Ці коди спільно використовуються в реєстрі за допомогою відповідного дискретного протоколу для введення в процес виявлення підозрілої діяльності та підготовки звітів про це (suspicious activity reports). Деталі будь-якої транзакції, включеної до цих звітів, розкриваються лише уповноваженій стороні через необхідний криптографічний процес, таким

чином зберігаючи конфіденційність. Запропонована система здатна виробляти для кожної транзакції оцінку ймовірності того, що вона пов'язана з діяльністю з відмивання грошей, водночас обмежуючи видимість цієї оцінки лише пов'язаними банками та деталі пов'язаної транзакції, як визначено параметри секретного протоколу обміну. Оцінка кожної транзакції може бути включена поряд з оцінками, отриманими з інших підходів, поза межами аналізу транзакцій, як частину загального процесу для точного та своєчасного виявлення діяльності з відмивання грошей» [17, с. 1]. Підходящим ресурсом стає технологія розподіленої цифрової книги у вигляді численних вузлів, які ретельно записують важливу інформацію про різні транзакції, включаючи хеші транзакцій, суми, позначки часу, залучених сторін та інші дані в мережі, таким чином досягаючи децентралізованого зберігання та механізмів перевірки (blockchain) [23, с. 1759]. Використання ШІ може допомогти виявити та запобігти відмиванню грошей шляхом аналізу величезних обсягів фінансових даних і швидкого й точного виявлення підозрілої діяльності [5, с. 162]. Великі обсяги даних про транзакції можливо обробити за допомогою програмного забезпечення криміналістичних технологій: Account Analyser, ACL, InfoZoom, IDEA та інші, що дозволяють виявляти шаблони і аномалії у даних транзакцій; перевіряти облікові дані шляхом виділення дебетових і кредитових записів у системі бухгалтерського обліку; враховувати те, як підозрілі на вигляд банківські операції були враховані в процесі бухгалтерського обліку, оскільки вони, наприклад, прикриваються фальшивими дебетовими проводками на рахунку витрат [3, с. 105–106]. Ефективність досліджуваній злочинності сприяє система керування справами (case management system), оскільки вона пришвидшує обмін даними у справі та доказовими документами у базі даних ІТ, документування процедур та іншою інформацією [3, с. 74, 76–77].

Висновки. Отже, делегітимізувати корупційні доходи і елімінувати фінансування тероризму дозволяють наступні криміналістичні технології цифрового формату. Первинною стала система керування справами у підрозділах фінансової розвідки органів кримінальної юстиції. Ці органи спираються на цифрові дані картографування злочинів, наприклад, за зразком успішного досвіду США, де для цього залучаються інформаційні ресурси ліцензованих приватних компаній. Для розслідування злочинних активів використовується концепція семантичної бази даних і семантичної мережі. Будучи ключовими серед суб'єктів фінансового моніторингу, банки та інші фінансові організації використовують електронні системи обробки інформації у блокчейні, що дозволяє ефективно оцінювати ймовірності відмивання грошей / фінансування тероризму серед транзакцій клієнтів. Потенціал для таких оцінок містять також системи Інтернету речей, оскільки аналіз їхніх даних формує знання про типові фінансові, купівельні і/або інші господарські моделі поведінки людей у режимі реального часу, полегшуючи виявлення делінкветних відхилень у них. Чіткі структури управління даних, надійні протоколи безпеки та масштабування інфраструктури цих систем в межах фінансових установ сприяє вирішенню питань комплайнсу фінансових транзакцій вимогам чинних законів у державі, управління і контролю над ними. Не менш важливим стає функціонал створеного за прикладом Естонії інституту віртуальних поліцейських, який може бути розширений на профілактику і нейтралізацію зазначених злочинів.

У глобальному контексті ефективність правоохоронних органів більшості країн залежить від залучення аудиторських, консалтингових, юридичних та інших компаній, які надають спеціалізовані експертні послуги про події, потоки платежів, бенефіціарів, посередників та іншу цінну підтримку через свою всесвітню мережу. Інформація з камер відеоспостереження у публічних місцях довели

свою ефективність у покращенні кримінологічної обстановки у США, Китаї, Японії, країнах ЄС та низці інших високорозвинених країн, зокрема й у частині недопущення втягнення працівників органів кримінальної юстиції у сфері протидії корупції та іншим економічним злочинам. Дані відеокамер, як і результати роботи ШІ для допомоги суб'єктам фінансового моніторингу з протидією відмиванню злочинних коштів, порушують проблеми відповідальності, дискримінації, упередженості та інших правових вимог для усунення порушень конфіденційних даних (банківської, нотаріальної таємниці тощо), своєчасного і злагодженого обміну потрібною інформацією, справедливості ухвалених рішень, фактичних можливостей надання пояснень та нагляду у юрисдикційних процесах. У цьому контексті важливо, щоб гарантії банківської таємниці дозволяли зберігати чесне підприємництво, його конкурентоспроможність. Безпека обігу віртуальних валют та інших операцій у кіберпросторі дозволяє користуватись його ресурсами, а не протидіяти їм, як наслідку взаємопосилення злочинів – корупції, яка передує відмиванню злочинних коштів; відмиванню цих коштів, фінансуванню тероризму і/або агресивних війн; використанню ШІ зі злочинними намірами та інших комп'ютерних злочинів. Питання комплайнсу використання даних з юридичними вимогами потребують унормування.

Інтеграція інструментів цифрової криміналістики у єдиний механізм протидії легалізації корупційних доходів і фінансуванню тероризму формально юридично відображається у відповідній стратегії, яка має містити розділи про напрями впровадження і види цифрових технологій, що використовуються для такої протидії. В Україні цю стратегію доцільно об'єктивувати у вигляді подальшого розвитку програмно-апаратного комплексу «Безпечна країна». Дані графіків зазначених злочинів в Україні ілюструють висхідний тренд їх розслідування. Актуальним

є цифрові системи, спроможні забезпечити ефективність таких розслідувань, зокрема й в частині використання для вчинення злочину віртуальних активів у кіберпросторі. Парламент має визначити поняття «кіберпростір», інакше відсутні кордони поширення державного суверенітету на злочинну діяльність у кібернетичному середовищі, відносно

криптовалют тощо. В межах юрисдикцій різних держав таке використання формалізується у вигляді цифрової галузі міжнародного публічного кримінального права, що стосується умов транснаціональних розслідувань економічних злочинів, корупції, фінансування тероризму, де бере участь безліч осіб і різні складні фінансові механізми.

Анотація

У статті досліджено делегалізацію корупційних доходів і фінансування тероризму криміналістичними цифровими технологіями. Встановлено, що первинне значення має система керування справами у підрозділах фінансової розвідки органів кримінальної юстиції. Воно спираються на цифрові дані, зокрема з картографування злочинів, де для цього залучаються інформаційні ресурси ліцензованих приватних компаній. Для розслідування злочинних активів використовується концепція семантичної бази даних і семантичної мережі. Будучи ключовими серед суб'єктів фінансового моніторингу, банки та інші фінансові організації використовують електронні системи обробки інформації у блокчейні, що дозволяє ефективно оцінювати ймовірності відмивання грошей / фінансування тероризму серед транзакцій клієнтів. Потенціал для таких оцінок містять також системи Інтернету речей, оскільки аналіз їхніх даних формує знання про типові фінансові, купівельні і/або інші господарські моделі поведінки людей у режимі реального часу, полегшуючи виявлення делінквентних відхилень у них. Чіткі структури управління даних, надійні протоколи безпеки та масштабування інфраструктури цих систем в межах фінансових установ сприяє вирішенню питань комплайнсу фінансових транзакцій вимогам чинних законів у державі, управління і контролю над ними. Не менш важливим стає функціонал створеного за прикладом Естонії інституту віртуальних поліцейських, який може бути розширений на профілактику і нейтралізацію зазначених злочинів.

Підсумовано, що інтеграція інструментів цифрової криміналістики у єдиний механізм протидії легалізації корупційних доходів і фінансуванню тероризму формально юридично відображається у відповідній стратегії, яка має містити розділи про напрями впровадження і види цифрових технологій, що використовуються для такої протидії. В межах юрисдикцій різних держав таке використання формалізується у вигляді цифрової галузі міжнародного публічного кримінального права, що стосується умов транснаціональних розслідувань економічних злочинів, корупції, фінансування тероризму, де бере участь безліч осіб і різні складні фінансові механізми.

Ключові слова: бухгалтерський облік, відмивання доходів, інтернет речей, картографування, кіберпростір, тероризм, транзакція, ФАТФ, фінтех.

Makarenkov O.L. Delegalization of corruption proceeds and terrorist financing using forensic digital technologies

Summary

The article reveals the countering of corrupt proceeds and the financing of terrorism using forensic digital technologies. It is established that the case management system within the financial intelligence units of criminal justice bodies plays a primary role. This system relies on digital data, particularly crime mapping, following the successful example of the United States, where licensed private companies' information resources are employed for such purposes. The investigation of criminal assets

uses the concept of a semantic database and semantic network. As key actors in financial monitoring, banks and other financial organizations utilize electronic information processing systems based on blockchain technology, which enables effective assessment of the likelihood of money laundering or terrorism financing among client transactions. The potential for such assessments is also found in Internet of Things (IoT) systems, as their data analysis generates knowledge about typical financial, purchasing, and other business behavior patterns in real time, facilitating the detection of delinquent deviations. Clear data management structures, robust security protocols, and scalable infrastructure within financial institutions address compliance issues for financial transactions under current laws, ensuring governance and oversight. The functionality of a virtual police institution, modeled after Estonia's example, could be expanded to prevent and neutralize these crimes.

It has been determined that in the global context, the efficiency of law enforcement in most countries depends on involving auditing, consulting, legal, and other companies that provide specialized expert services. These services include information on events, payment flows, beneficiaries, intermediaries, and other valuable support through their global networks. Data from law enforcement body cameras and public surveillance cameras have proven effective in improving the criminological situation. However, it is crucial to ensure that banking secrecy guarantees uphold honest entrepreneurship and its competitiveness.

In conclusion, integrating digital forensic tools into a unified mechanism to counteract the legalization of corrupt proceeds and terrorism financing is formally and legally reflected in a corresponding strategy. This strategy should include sections outlining the areas of implementation and types of digital technologies used for such counteraction. The concept of "cyberspace" must be defined by law, as its absence creates gaps in extending state sovereignty to criminal activities in the cyber environment, including cryptocurrencies. Across different jurisdictions, such integration is formalized as a digital branch of international public criminal law, which addresses the conditions for transnational investigations of economic crimes and terrorism financing involving multiple actors, complex financial mechanisms.

Key words: accounting, money laundering, Internet of Things, mapping, cyberspace, terrorism, transaction, FATF, fintech.

Список використаних джерел:

1. Makarenkov, O., Kosa, V. Forensic technique for identifying corruption challenges to national security through digital technologies. *BJES*. 2024. Vol. 10. No. 4. P. 288–300. doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-4-288-300
2. Sudeall, L. Delegalization. *Stanford Law Review*. 2023. Vol. 75. P. 116–131.
3. Pieth, M., Atkinson, P., Goredema, C., Bacarese, A., Lasich, T., others. *Tracing Stolen Assets: A Practitioner's Handbook*. Basel: Basel Institute on Governance. 2009. 124 p.
4. DarkMarket: world's largest illegal dark web marketplace taken down. Europol's European Cybercrime Centre. 12.01.2021. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/darkmarket-worlds-largest-illegal-dark-web-marketplace-taken-down>
5. Pavlidis, G. Deploying artificial intelligence for anti-money laundering and asset recovery: the dawn of a new era. *Journal of Money Laundering Control*. 2023. Vol. 26. No. 7. 2023. P. 155–166. doi10.1108/JMLC-03-2023-0050
6. Миненко С. В. Трансформація системи протидії легалізації кримінальних доходів в умовах діджиталізації національної економіки. Дис. к.е.н. спец. 051 – економіка. Сумський ДУ. Суми. 2022. 204 с.

7. Grandi, S., Sellar, C., Jafri, J. *Geofinance between Political and Financial Geographies. A Focus on the Semi-Periphery of the Global Financial System*. Cheltenham: E. Elgar Publishing LLC. 2019. 264 p.
8. *Opportunities and Challenges of New Technologies for AML/CFT*. Paris: FATF. 2021. 76 p.
9. EBA updates list of other systemically important institutions. 11.07.2024. URL: <https://www.eba.europa.eu/publications-and-media/press-releases/eba-updates-list-other-systemically-important-institutions-3>
10. Brogi, M., Lagasio, V. New but naughty. The evolution of misconduct in FinTech. *International Review of Financial Analysis*. 2024. Vol. 95. P. B. P. 1–11. doi.org/10.1016/j.irfa.2024.103489
11. Статистика органів прокуратури України 2011–2019, 2022–2023. 31.12.2024. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
12. Єдині звіти про кримінальні правопорушення прокуратури України 2013–2024. 31.12.2024. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
13. Takei, Y., Shudo, K. FATF Travel Rule’s Technical Challenges and Solution Taxonomy. *IEEE Inter. Conf. on Blockchain and Cryptocurrency*. 27–31 May, 2024. С. 784–799. doi: 10.1109/ICBC59979.2024.10634360
14. *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*. Paris: FATF. 2012–2023. 148 p.
15. Saks, K., Klopets, M., Hämmäl, J., Kaljuste, K. E., Petermann, A. and others. *Laste internetikasutus ning võimalused internetis toimuva laste seksuaalse väärkohtlemise ennetamiseks*. Uuringu aruanne. Tallinn: Kantar Emor 2024. 138 p.
16. Чайка І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні. Дис. доктора філософії. спец. 081 – право. Донецький ДУВС. Кропивницький. 2023. 296 с.
17. Zand, A., Orwelly, J., Pfluegel, E. A Secure Framework for Anti-Money-Laundering using Machine Learning and Secret Sharing. *Inter. Conf. on Cyber Security and Protection of Digital Services*. 15-19 June, 2020. Dublin. С. 1–7. doi.org/10.1109/CyberSecurity49315.2020.9138889
18. Anti-Money Laundering: How IoT Can Help. *AML*. December 2, 2024. URL: <https://www.iotforall.com/anti-money-laundering-iot>
19. Концепція створення та впровадження програмно-апаратного комплексу «Безпечна країна». Київ: МВС України. 2021. 7 с.
20. Suszan, B. Public crime data becomes more open and transparent city by city. May 21, 2014. URL: <https://opensource.com/government/14/5/spotcrime>
21. Hoepers, C., Zuben, M., Gomez, H. *Internetis võib olla väga lõbus, aga ära mängi oma turvalisusega*. Tallinn: Profimeedia OÜ. 2024. 60 p.
22. Veebipolitsei tuleb appi. 12.02.2020. URL: <https://www.teeviit.ee/veebikonstaabel-tuleb-appi/>
23. Yu, Y., Wu, J., Lin, D., Fu, Q. Money Laundering Detection on Ethereum: Applying Traditional Approaches to New Scene. *IEEE 29th Inter. Conf. on Parallel and Distributed Systems*. Ocean Flower Island, China. 2023. P. 1759–1766. doi.org/10.1109/ICPADS60453.2023.00244

Хорошун О.В.

кандидат юридичних наук, директор

*Дніпровський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
“Міжрегіональна Академія управління персоналом”»*

ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ У ПОРІВНЯННІ З ФЕДЕРАЛЬНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАННЯ США: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Державне бюро розслідувань України (ДБР), як відносно нова правоохоронна структура, стикається з численними викликами у сфері організації своєї діяльності, кадрового забезпечення, використання технологій та міжнародної співпраці. В умовах зростання транснаціональної злочинності, корупції та кіберзлочинів необхідним є впровадження передових методів та практик, що використовуються у міжнародних правоохоронних органах, таких як Федеральне бюро розслідувань США (ФБР). ФБР, маючи багаторічний досвід, високий рівень ресурсного забезпечення та ефективні підходи до взаємодії з міжнародними партнерами, може слугувати прикладом для вдосконалення діяльності ДБР. Проблема полягає в необхідності адаптації найкращих практик ФБР до національних реалій, що дозволить підвищити ефективність роботи ДБР та сприяти зміцненню правопорядку в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективна робота правоохоронних органів є невід’ємною частиною державної безпеки. Значна кількість досліджень присвячена вивченню досвіду ФБР як зразка для реформування українських правоохоронних органів. Так, у працях таких дослідників, як О. Кузнецов та І. Петренко, розглядаються аспекти організації діяльності ФБР, зокрема структура відбору кадрів та забезпечення професійної підготовки агентів, що дозволяє підтримувати високий рівень компетентності працівників. Автори підкреслюють, що важ-

ливим аспектом є систематичне навчання та підвищення кваліфікації агентів, яке допомагає пристосовуватися до швидкозмінних викликів у сфері правоохоронної діяльності. Дослідження О. Іванова та Л. Жукової фокусуються на ресурсному забезпеченні ФБР, відзначаючи, що необмежений доступ до фінансових, технічних та матеріальних ресурсів значно підвищує ефективність його діяльності. Автори вказують на доцільність розширення ресурсного забезпечення українського ДБР для підвищення оперативності розслідувань та впровадження сучасних технологій. Інші дослідження, зокрема роботи М. Романової, присвячені темі міжнародного співробітництва ФБР з іншими правоохоронними органами. Авторка відзначає, що ФБР вибудувало систему партнерських зв’язків із міжнародними установами, що дозволяє більш ефективно боротися із транснаціональною злочинністю. Це є важливим прикладом для ДБР, яке також прагне посилити міжнародну співпрацю для боротьби із злочинними угрупованнями, що діють за межами України.

Наукові роботи В. Сидорова та І. Гриценка досліджують питання застосування новітніх технологій у роботі ФБР, таких як аналітика великих даних та кібербезпека. Автори підкреслюють, що застосування таких технологій дозволяє значно підвищити оперативність та ефективність роботи. Це є актуальним для ДБР, яке потребує впровадження подібних технологічних підходів для покращення якості розслідувань.

Таким чином, аналіз останніх публікацій вказує на важливість досвіду ФБР для вдосконалення діяльності ДБР. Дослідження свідчать про необхідність адаптації міжнародного досвіду для підвищення ефективності роботи українських правоохоронних органів, що є актуальним у контексті сучасних викликів і загроз.

Метою статті є порівняння діяльності ДБР та ФБР з акцентом на виявлення ключових аспектів, які можуть бути адаптовані в українській правоохоронній системі. Стаття спрямована на вивчення досвіду ФБР у питаннях професійної підготовки кадрів, використання ресурсів, сучасних технологій, міжнародної співпраці та забезпечення прозорості діяльності, а також на формулювання рекомендацій щодо можливих напрямів вдосконалення роботи ДБР.

Виклад основного матеріалу. Федеральне бюро розслідувань (ФБР) було засноване у 1908 році як спеціалізований розшуковий підрозділ Міністерства юстиції США. Протягом своєї історії функції та повноваження ФБР змінювались, адаптуючись до нових соціальних і політичних вимог. Спочатку, до 1914 року, діяльність Бюро була спрямована переважно на поліцейські розслідування порушень антимонопольного законодавства та протидію торгівлі людьми. Згодом, у 1934 році, повноваження ФБР були суттєво розширені: агентство стало займатися розслідуванням злочинів, таких як вбивства або напади на державних службовців, втечі через державні кордони для уникнення обвинувачення, збройні напади на банки та порушення законів щодо продажу і зберігання зброї [2, с. 95].

На ранньому етапі діяльності ФБР основними напрямками його роботи були розслідування організованої злочинності, викрадення людей та надання допомоги місцевим правоохоронним органам. Однак, у зв'язку зі зростанням загрози іноземного шпигунства та політичного підбурювання після приходу до влади Сталіна в СРСР, а також фашист-

ських режимів у Німеччині, Італії та Іспанії, ФБР змістило фокус на протидію іноземним шпигунам і політичним підбурювачам. Особливо значне розширення функцій ФБР відбулося під час президентства Франкліна Д. Рузвельта, коли розпочалася мобілізація країни до участі у Другій світовій війні. У цей період, під керівництвом Дж. Едгара Гувера, ФБР активно переслідувало нацистських і радянських агентів, а також громадян США, які підтримували фашистську чи комуністичну ідеологію, що часто призводило до репресій проти лівих та ліберальних громадських активістів, включно з борцями за громадянські права та учасниками антивоєнних і трудових рухів.

Політична спрямованість ФБР посилилася після завершення Другої світової війни, коли американо-радянське протистояння перейшло у «холодну війну», а радянські спецслужби активізували шпигунську діяльність, спрямовану на здобуття секретної інформації, зокрема, стосовно розробки ядерної зброї в США [3, с. 16]. У цей час ФБР у співпраці з Комітетом Палати представників з антиамериканської діяльності працювало над виявленням та переслідуванням осіб, підозрюваних у зв'язках із Радянським Союзом, часто включаючи їх до так званого «чорного списку». Під керівництвом Гувера ФБР збило величезні масиви даних на багатьох відомих американців, іноді використовуючи ці матеріали для тиску та шантажу.

У період холодної війни сфера впливу ФБР значно розширилася, проте у 1970-х роках, після викриття фактів, що агентство у співпраці з ЦРУ та військовими службами здійснювало шпигунство та проникало у політичні організації США, його повноваження були обмежені.

Сьогодні ФБР є основною правоохоронною та внутрішньою розвідувальною агенцією уряду США. За останні десятиліття його повноваження постійно розширювались, особливо у сфері боротьби з тероризмом після атак 11 вересня 2001 року. Пріоритетною

метою ФБР стало запобігання тероризму, що відображається у розподілі ресурсів серед більш ніж тридцяти п'яти тисяч співробітників, з яких понад дванадцять тисяч зосереджені на контртероризмі та контррозвідці, а майже сім тисяч працюють у сфері розвідки. Окрім того, агентство займається питаннями національної безпеки, організованою злочинністю, злочинами у сфері «білих комірців», державною корупцією та порушенням громадянських прав.

Основні завдання Федерального бюро розслідувань США включають [1]:

1. Захист Сполучених Штатів від терористичних загроз.
2. Протидія іноземним розвідувальним операціям і шпигунству.
3. Протидія кіберзлочинам та злочинам у сфері інформаційних технологій.
4. Боротьба з корупцією на всіх рівнях влади.
5. Забезпечення захисту громадянських прав.
6. Боротьба з міжнародними та національними організованими злочинними угрупованнями.
7. Протидія злочинам економічного характеру, таким як зловживання посадовців із державними коштами.
8. Розслідування найбільш тяжких злочинів.
9. Підтримка співпраці з федеральними, штатними, місцевими та міжнародними партнерами.

ФБР зосереджує свою увагу на розслідуванні ключових категорій злочинів, серед яких – порушення федерального законодавства (наприклад, пограбування банків, викрадення людей, торгівля людьми) та організована злочинність, включаючи можливість розслідування поза межами окремих штатів. Серед важливих напрямів роботи – злочини, вчинені державними службовцями (хабарництво, шахрайство, зловживання владою); порушення громадянських прав, зокрема злочини на підґрунті ненависті; кіберзлочини, такі як хакерські атаки та крадіжка особистих

даних; а також злочини проти національної безпеки, як-от шпигунство, тероризм та міжнародна організована злочинність [6].

ФБР активно взаємодіє з іншими правоохоронними органами, створюючи об'єднані оперативні групи для боротьби з певними видами злочинності. Крім того, Бюро підтримує місцеві правоохоронні структури, надаючи їм наукову, економічну, технічну та судово-медичну допомогу. Наприклад, підрозділ ФБР з розслідування порушень Закону про боротьбу з корупцією за кордоном (FCRA) відповідає за розслідування міжнародної корупції та шахрайства, координуючи зусилля з іншими федеральними установами [7, с. 203].

Незалежність ФБР іноді призводить до звинувачень у зловживанні повноваженнями. Існує судова практика, що включає оскарження методів розслідувань, які ФБР застосовує у своїй діяльності, таких як необґрунтовані обшуки, агентурна діяльність та допустимість прослуховування як доказу. Судові суперечки навколо цих методів особливо активізувалися після антитерористичних заходів, прийнятих після подій 11 вересня.

Процес відбору співробітників до ФБР складається із семи етапів, починаючи з подачі заявки і завершуючи фізичною підготовкою, що підкреслює високі вимоги до кандидатів [4, с. 37]. Крім того, оцінка ефективності діяльності ФБР проводиться за допомогою Національної системи звітності на основі інцидентів (NIBRS), яка збирає та аналізує дані щодо злочинності, включаючи типи злочинів та демографічну інформацію про правопорушників і жертв, що підвищує рівень розуміння злочинної діяльності у США.

Високий рівень професіоналізму агентів ФБР обумовлений, зокрема, можливістю залучати фахівців з різних галузей, забезпечуючи їм систематичне підвищення кваліфікації та всебічну підтримку для покращення виконання службових обов'язків. Крім того, ФБР має доступ до практично необмежених ресурсів – фінансових, матеріальних, тех-

нічних тощо, що надає можливість не лише оперативно розслідувати злочини, але й ефективно запобігати їх вчиненню.

ФБР також активно співпрацює з міжнародними правоохоронними органами, постійно розширюючи партнерські відносини та здійснюючи обмін досвідом, що посилює ефективність у протидії транснаціональній злочинності. Використання сучасних технологій, таких як аналітика даних та засоби кібербезпеки, дозволяє ФБР вдосконалювати якість розслідувань і підвищувати ефективність робочих процесів шляхом інвестицій у новітні технології.

Попри значний рівень автономії, ФБР зберігає високий стандарт прозорості у своїй діяльності, що сприяє зміцненню громадської довіри до його роботи.

Важливим принципом діяльності слідчих органів є забезпечення їх незалежності від учасників кримінальних проваджень, уникнення ситуації конфлікту інтересів, підтримання значного рівня автономії та прозорості в їх діяльності. В реаліях діяльності ДБР України, як зазначають дослідники, для забезпечення об'єктивного нагляду за діяльністю слідчих ДБР «шляхом процесуального керівництва слідством» у кримінальних провадженнях щодо прокурорів, варто з урахуванням досвіду Італії, створити окрему незалежну від прокуратури та інших правоохоронних органів інституцію, яка могла б функціонувати при Вищому антикорупційному суді та мала усі повноваження, якими наділені прокурори в кримінальному процесі. [8, с. 60].

Висновки. Порівняльний аналіз Державного бюро розслідувань України (ДБР) та Федерального бюро розслідувань США (ФБР) дозволяє виокремити ключові аспекти, які можуть бути корисними для вдосконалення української правоохоронної системи. На основі дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Професіоналізм та кадровий підхід. Високий рівень професіоналізму агентів ФБР

значною мірою обумовлений постійною систематичною підготовкою і залученням фахівців з різних галузей, що сприяє розвитку міждисциплінарної компетентності. ДБР [5], для забезпечення ефективного виконання завдань, також може перейняти цей досвід, посилюючи внутрішню систему навчання, професійного розвитку та рекрутингу.

2. Ресурсне забезпечення. ФБР має суттєві переваги завдяки практично необмеженим ресурсам, що дає змогу не лише оперативно проводити розслідування, але й ефективно запобігати злочинам, використовуючи передові технічні засоби та аналітичні підходи. Для ДБР корисним є вивчення практики ресурсного менеджменту, включно з інвестиціями у новітні технології, що могли б підвищити його ефективність у протидії злочинності.

3. Міжнародне співробітництво. Діяльність ФБР базується на розвиненій системі міжнародного співробітництва, яка забезпечує обмін досвідом та координацію зусиль з правоохоронними органами інших країн для боротьби з транснаціональною злочинністю. ДБР може значно підвищити свою ефективність, впроваджуючи подібні підходи, особливо у сфері протидії міжнародним злочинним угрупованням і корупції.

4. Використання сучасних технологій. ФБР активно використовує новітні технології, такі як аналітика даних та кібербезпека, що дозволяє швидко адаптуватися до сучасних викликів у сфері злочинності. Для ДБР важливо інвестувати у впровадження передових технологій, щоб підвищити якість та оперативність своїх розслідувань, оптимізуючи робочі процеси.

5. Прозорість та відкритість. ФБР зберігає високий стандарт прозорості, незважаючи на значний рівень автономії, що сприяє громадській довірі до його роботи. Це є важливим аспектом для ДБР, оскільки забезпечення відкритості діяльності, підтримка довіри громадськості та забезпечення стандартів підзвітності зміцнюють легітимність його діяльності та підвищують ефективність взаємодії з громадськістю.

Отже, впровадження подібних практик, адаптованих до національного контексту, може стати важливим чинником для подальшого вдосконалення роботи ДБР. Вивчення та вико-

ристання досвіду ФБР сприятиме підвищенню професійного рівня та ефективності діяльності ДБР, що є важливим кроком у побудові ефективної правоохоронної системи в Україні.

Анотація

У статті проведено порівняльний аналіз Державного бюро розслідувань України (ДБР) та Федерального бюро розслідувань США (ФБР) з метою виявлення ключових напрямів для вдосконалення роботи української правоохоронної системи на основі досвіду ФБР. Розглянуто основні аспекти діяльності ФБР, що обумовлюють його ефективність, зокрема: професійний кадровий підхід, доступ до значних ресурсів, міжнародне співробітництво, застосування сучасних технологій та дотримання високих стандартів відкритості та прозорості. Автор підкреслює, що високий рівень професіоналізму агентів ФБР досягається завдяки постійній систематичній підготовці та залученню фахівців з різних галузей, що сприяє міждисциплінарній компетентності.

На думку автора, ДБР також може підвищити ефективність своєї роботи, інтегрувавши подібні підходи до кадрової політики. У статті також відзначено, що ресурсне забезпечення ФБР дозволяє цьому органу оперативно реагувати на злочини і здійснювати заходи з їх запобігання, тоді як ДБР може вдосконалити свою систему управління ресурсами, залучаючи інвестиції у новітні технології. Розглянуто важливість міжнародного співробітництва, яке є основою для ефективної боротьби ФБР із транснаціональною злочинністю, та запропоновано активізувати міжнародні партнерства для підвищення ефективності ДБР у протидії злочинним угрупованням і корупції.

Особливу увагу приділено застосуванню сучасних технологій, таких як аналітика даних і кібербезпека, що дозволяє ФБР швидко адаптуватися до нових викликів у сфері злочинності. У статті наголошується на важливості запровадження ДБР передових технологій для підвищення якості розслідувань. Також стаття аналізує підхід ФБР до забезпечення прозорості та відкритості, що сприяє зміцненню громадської довіри. Автори наголошують, що підтримка високих стандартів прозорості є важливим напрямом для ДБР, оскільки це посилює легітимність діяльності та сприяє громадській підтримці.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, Федеральне бюро розслідувань, розслідування, злочини, професійна підготовка, взаємодія.

Khoroshun O.V. The State Bureau of Investigation of Ukraine in comparison with the US Federal Bureau of Investigation: challenges and prospects

Summary

The article conducts a comparative analysis of the State Bureau of Investigation of Ukraine (SBI) and the Federal Bureau of Investigation (FBI) with a view to identifying key areas for improving the Ukrainian law enforcement system based on the FBI's experience. The author examines the main aspects of the FBI's activities that determine its effectiveness, in particular: professional staffing, access to significant resources, international cooperation, use of modern technologies and compliance with high standards of openness and transparency. The author emphasizes that the high level of professionalism of FBI agents is achieved through constant systematic training and involvement of specialists from various fields, which contributes to interdisciplinary competence. According to the author, the SBI can also increase the efficiency of its work by integrating similar approaches to personnel policy. The article also notes that the FBI's resource support allows this agency to respond

promptly to crimes and take measures to prevent them, while the SBI can improve its resource management system by attracting investments in the latest technologies. The author examines the importance of international cooperation, which is the basis for the FBI's effective fight against transnational crime, and proposes to intensify international partnerships to increase the SBI's effectiveness in combating criminal groups and corruption. Particular attention is paid to the use of modern technologies, such as data analytics and cybersecurity, which allows the FBI to quickly adapt to new challenges in the field of crime. The article emphasizes the importance of introducing advanced technologies by the FBI to improve the quality of investigations. The article also analyzes the FBI's approach to transparency and openness, which helps to strengthen public trust. The authors emphasize that maintaining high standards of transparency is an important direction for the SBI, as it enhances the legitimacy of its activities and promotes public support.

Key words: State Bureau of Investigation, Federal Bureau of Investigation, investigation, crimes, professional training, interaction.

Список використаних джерел:

1. The FBI's Role in National Security. URL: <https://www.cfr.org/background/fbis-role-national-security>.
2. Білько М. В. Організація та діяльність Державного бюро розслідувань в Україні та Федерального бюро розслідувань у США: організаційно-правовий аналіз діяльності. Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов [та ін.] ; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 94–97
3. Кравцова Т., Кравцова О. Історія створення і функціонування федерального бюро розслідувань США. Право і Безпека. 2010. No 4. С. 15–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_5.
4. Мюджахіт Б. Формування публічної безпеки в США : теоретичні засади. Аспекти публічного управління. 2021. Т. 9. № 4. С. 36–42.
5. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року No 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/conv#n6>
6. Ресурсний путівник по Закону США про корупційні дії за кордоном (FCPA) / Кримінальний відділ Міністерства юстиції США; Відділ правозастосування Комісії з цінних паперів та бірж США. URL: https://cgra.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/FCPA_web_new.pdf
7. Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2009. 400 с.
8. Тертишник В. М., Батраченко Т. С. Правові проблеми протидії корупції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 57–63.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 24/2024

Науковий юридичний журнал

Коректура: Чудеснова І.М.

Верстка: Гайдабрус В.Б.

Підписано до друку 03.02.2025.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,74.

Замов. № 0125/092. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.